ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ - СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИ ОДДЕЛ
SECTION HISTORICO-PHILOLOGIQUE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 7 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1954

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ - СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИ ОДДЕЛ
SECTION HISTORICO-PHILOLOGIQUE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 7 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1954

Редакционен одбор:

Димче Коцо
Димче Левков
Загорка Мичиќ
Цвета Органциева

СОДРЖИНА — TABLE DES MATIERES

			стр.
№ 1.	Д-р J. Ф. Трифуноски:	Албанското население во селата од Скопско Поле	5— 20
	D-r J. F. Trifunoski:	The Albanian inhabitants in the villages of Skopje-Lowlands	5— 20
№ 2.	Д-р J. Ф. Трифуноски:	Горња Пчиња	21— 30
	D-r J. F. Trifunoski:	Gornja Pčinja	21— 30
№ 3.	Д-р J. Ф. Трифуноски:	Средњевековна жупа Иногошта	31— 40
	D-r J. F. Trifunoski:	The middle aged župa Inogošta	31— 40
№ 4.	Х. Поленаковиќ:	Чија е песната „Гъркъ и Българинъ"?	41— 51
	H. Polenaković:	Qui est l'auteur du poeme „G'rk i B'lgarin"?	41— 51
№ 5.	Х. Поленаковиќ:	За посветата на J. J. Штросмаjер во зборникот од народни песни на Миладиновци	53— 60
	H. Polenaković:	Sur la dedicace A. J. J. Strossmayer dans le recueil de chants populaires des frères Miladinovtzi	53— 60
№ 6.	Х. Поленаковиќ:	Биографски прилог за запознавањето на Џинот	61— 68
	H. Polenaković:	Contribution biographique à la connaissance de J. Dzinot	61— 68
№ 7.	Х. Поленаковиќ:	Две збирки од афоризми на Џинот	69— 78
	H. Polenakovik:	Deux recueils d'aphorismes de J. Džinot	69— 78
№ 8.	М. Д. Петрушевски:	Уште еднаш за Аристотеловата дефиниција на трагедијата и катарсата	79—110
	M. D. Petruševski:	Encore sur la définition de la tragédie d'Aristote et la catharsis	79—110
№ 9.	Т. Томоски:	Исправки и дополненија на некои карти од средновековната историја на Македонија	111—122
	T. Tomoski:	Die Lücken einiger Karten üben die Geschichte Makedonie'n im Mittelalter	111—122
№ 10.	Бранислав Русиќ:	Поље дебарско	123—186
	Branislav Rusić:	Das Debar-Feld	123—186
№ 11.	Димче Коцо:	Околу датирањето на црквата Константин и Елена во Охрид	187—203
	Dimče Koco:	Sur la date de construction de l'église de saints Konstantin et Hélène d'Ohrid	

Д-р ЈОВ. Ф. ТРИФУНОСКИ

АЛБАНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВО СЕЛАТА ОД СКОПСКО ПОЛЕ

(состав, потекло и движења)

Меѓу сите испитани родови, кои имаат мајчин јазик албански и кои национално се осетуваат како Албанци, во селата од Скопско Поле (ск. 1) не е најден ниту еден род чии фамилии не би биле доселенички. Најголемиот дел од албанското население знае кој предок и од каде им се доселил. Освен тоа се сеќаваат за времето кога се доселувани, за начинот и за причините. Албанското население од Скопско Поле се дели на прави Албанци и на поалбанчени Цигани. Од првите има 183, а од другите 106 куќи (1)*.

Преглед на албанското население по области и места од кои се доселувало:

а. Население со право албанско потекло

	редови	домови
1. Од Северна Албанија:		
област Љума	2	28
„фис“ Бериша	5	8
„ Красниќ	2	3
„ Круја-Зи	1	3
Северна Албанија воопшто	43	130
2. Од Албанија воопшто	1	11
	54	183

б) Поалбанчени Цигани

	родови	домови
1. Од Косово Поле:		
село Гатња	3	6
„ Славиње (?)	3	4
„ Мираш	2	4
„ Databa Неродимље	2	3
„ Штимље	1	3

*) Забелешките и литературата се на крајот од текстот.

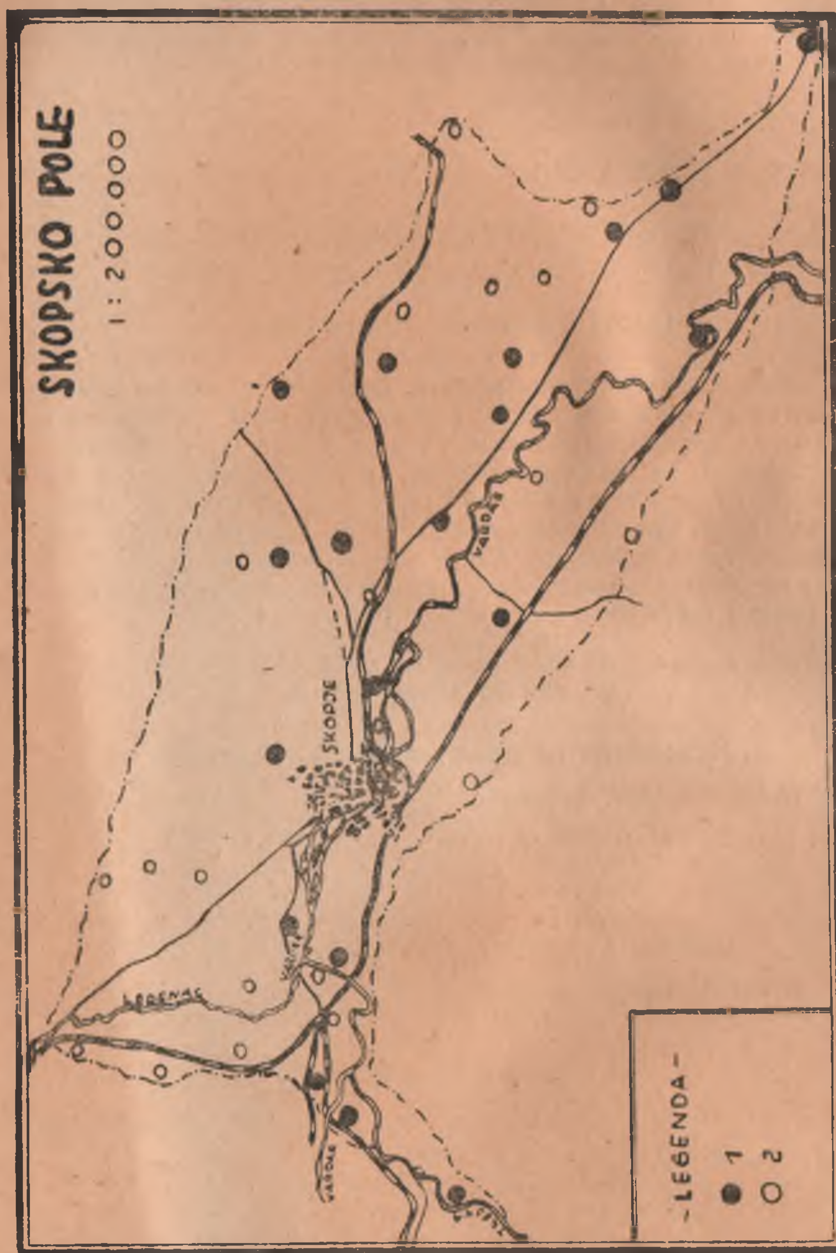

Ск. 1. — Распоред на селата во Скопско Поле: села со доселено албанско население (1) и села со друго население (2).

село Трн	1	2
„ Рачак	1	1
гратче Урошевац	2	3
„ Качаник	1	1
Косово Поле воопшто	45	65
	61	92
2. Метохија и Дреница:		
село Ѓурковац	1	2
„ Шпинадија	1	1
„ Србица	1	1
„ Мамуша	1	1
Метохија воопшто	2	3
Дреница „	1	2
	7	10
3. Од Горна Морава:		
село Черкез-Садовина	1	2
Горна Морава воопшто	2	2
	3	4
сѐ поалбанчени Цигани	71	106 (2)
вкупно албанско население	124	289

Горниот преглед покажува дека населението со албански јазик во селата на Скопско Поле припаѓа на две главни доселенички струи: *северно-албанска и косовска.* Првата струја на Скопско Поле дала 53 рода со 172 дома и тоа прави Албанци (фот. 1, 2, 3, 4). Втората струја на Скопско Поле дала 61 род со 92 дома; населението од оваа струја се поалбанчени Цигани (фот. 5). Останатите струи и тоа од Албанија воопшто (11 к), од Метохија со Дреница (10 к) и од Горна Морава (4 к) се незначителни по бројот на доселениците.

Од прегледот на селата се гледа дека албанското население сега живее во 18 населби од Скопско Поле. Од нив тоа чини мнозинство во Шишево (38 к), Долно Нерези (63 к) и Идризово (27 к); половина од населението чини во Трубарево (25 к), а под половина на вкупното население застапено е во останатите 14 села (во Синѓелиќ 40 к, Арачиново 20 к, Огњанце 27 к, Катланово 13 к итн). На еден албански род просечно дојдуваат по 2 дома.

Најстарото доселување на албанското население во Скопско Поле паѓа кон крајот од 18 и во почетокот од 19 век. Тогаш многу, но сосем мали албански групи се населиле на ритчестото земјиште во северниот (Ридски Села) и по повисоката алувијалната рамнина од Вардар (Средорек) во северозападниот дел од Скопско Поле. Селата во кои дошле тие првобитни Албанци се Горно Оризаре, Бардовци, Вучи

Дол, Орман, Шишево, Сарајско Оризаре, Бутел и други. Но тие први Албанци, *кои се движеле на големо растојание, не се снашле во новата средина.* Многубројните блата и мочуришта во соседната влажна Блатија, со нездрав воздух, долгите летни горештини, маларијата, тешката и лоша вода за пиење, како и изразитото земјоделско стопанство, го отежнувале приспособувањето на планинските доселеници во полската област и во новите прилики. Затоа тие први Албанци изумирале и од полските села се иселиле во други околни планински населби. Од Албанците што биле прво населени во Вучи Дол и Орман сега има во планинските села Пустеник и Гајре кај Качаник (3); Албанците од Бардовци прешле во селата Долно и Горно Блаце на гребенот од Скопска Црна Гора (4) и во Биљача кај Прешево (5); Албанците од Бутел се иселиле во планинското село Танишевце кај Гњилане (6); Албанците од Кисела Вода се иселиле во селото Чифлик на гребенот од Водно; Албанците од Сарајско Оризаре сега се најдуваат во село Чајлане на планината Осој (7); понатаму, Албанците кои живеат во Љуботен, село од Скопска Црна Гора, знаат дека понапред живееле во Скопско Поле. Со овие примери, се разбира, не се исцрпени сите случаи. Од Албанците населени окулу средината на 19 век во Скопско Поле *зачувани се само два рода* кои сега бројат 38 домови. Тие живеат во селото Шишево што лежи на меѓата од Скопско Поле и гребенот на планината Водно.

Од почетокот на 20 век, а особено по Првата и по Втората светска војна, започнал нов и најголем бран на доселување на албанското население во Скопско Поле од околните претежно планински села. Планинските области и нивните села, кои послужиле како миграциона етапа, не можат да пружат потребни средства за живот на она албанско население кое силно се умножува. Затоа еден дел од нивното одвишно население се иселува во Скопско Поле и тоа не само на ритчестото земјиште и во Средорек како понапред, туку и во пространата Блатија која лежи на југоисток. Овие нови албански доселеници, кои прејдуваат незначителни растојанија, дојдуваат како *полуприспособени* на оваа географска средина бидејќи пред тоа, како што беше речено, нивните предци, и тие самите живееле во околните етапни миграциони области: на гребенот од Скопска Црна Гора, на Косово Поле, во Горна Морава, во сливот од Маркова Река, Скопски Дервен итн (8).

Скоро доселените Албанци издржале во борбата со природата и новите прилики, па на тој начин во селата од Скопско Поле сега, главно, постојано се настанети. *Од почетокот на 20 век до денес, т. е. за периодот, долг околу 50 години, се населиле во селата од Скопско Поле околу 123 албански рода кои сега бројат 251 дом, или поточно 86.85%*

од сите Албанци. На тој начин споменатото население за кратко време исполнило поголем број од полските села (ск. 2, 3). Што Албанците успеале во тоа причината е на прво место во нагласената близина на околните албански планински села и области. И сега албанското население се спушта во Скопско Поле од околните планински предели и од Косово Поле, и во него се населува.

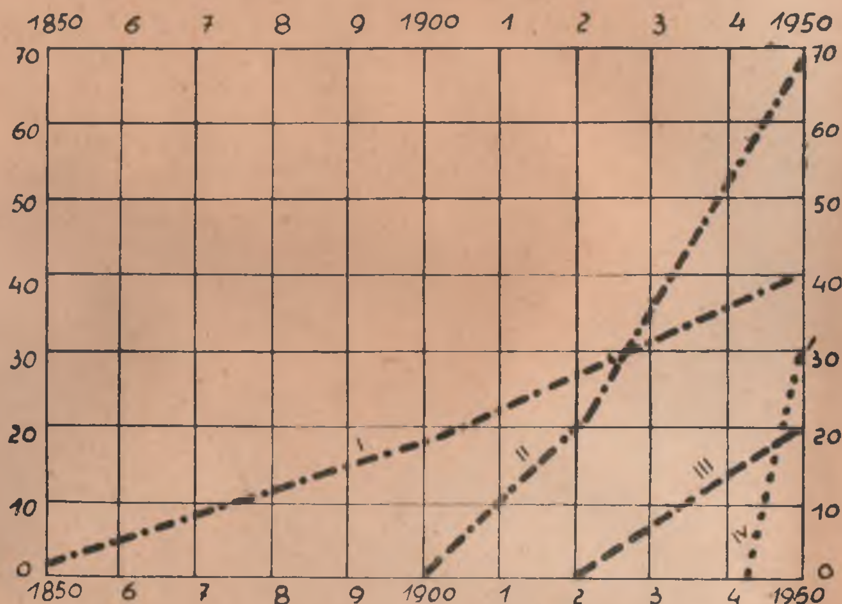

Ск. 2. — Движење на бројот на домовите на албанското население во поедини села од Скопско Поле: I. Шишево; II. Д. Нерезе; III. Г. Лисиче; IV. Трубарево.

Албанците од околните области биле во разновидни врски со Скопско Поле пред да се населат конечно во него. Едни во Скопско Поле дотерувале стока на зимување. Други иделе поради привремени земјоделски работи, особено како косачи во Блатија, или како момци и наполичари на земјата од поедини поимотни неалбански фамилии (прво на турски чифлик-сајбиски имоти, а подоцна на имоти од поедини македонски домаќини). Како сточари зиме се спуштале во Скопско Поле Албанци од гребенот на Скопска Црна Гора и тоа од селата Брест, Танишевце, Мојанце, Љуботен, Стрима, Алашевце, и од гребенот на Водно и тоа од неговите села Горно Нерези и Чифлик. Албанци доселени како сточари сега има во повеќе села од Скопско Поле: во Бутел, Идризово, Ржаничане, Огњанце, Сингелиќ, Арачиново итн. Како земјоделски работници и како момци иделе по

Првата светска војна помалку прави Албанци, а повеќе поалбанчени Цигани: косовски, метохиски и горно-моравски. Они се населиле во Трубарево, Катланово, Инџиково, Петровец и во други блатиски населби. 1946 година на таквите албански фамилии. Аграрната реформа им доделила земја за обработување. Најпосле неколку албански родови во Скопско Поле потекнуваат од предци кои биле ќаји на турски чифлици или полјаци (во Сарајско Оризаре, Огњанце, Синѓелиќ).

Главниот дел од денешното албанско население дошол во Скопско Поле по патишта кои водат преку Метохија, Косово Поле и низ Качаничка Клисура, и по патишта кои воделе од околијата на Гњилане преку гребенот на Скопска Црна Гора. Споменатите области им служеле како станици на доселениците при нивното понатамошно движење. Тој факт е јасен и од самата положба на Скопската котлина. Кога

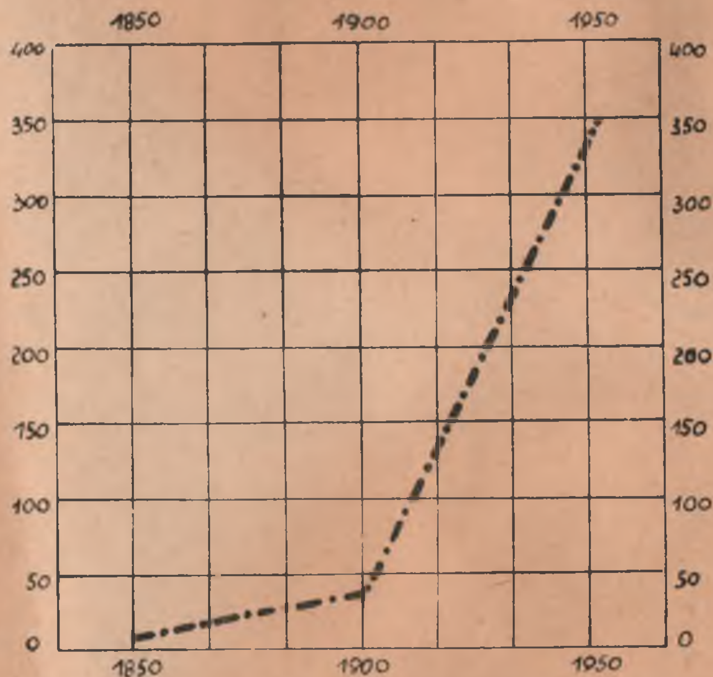

Ск. 3. Движење на бројот на домовите на албанското население во Скопско Поле: 1850, 1900 и 1950 година,

Косово Поле и Горна Морава се исполниле со албански населби тогаш морало да се јави преливање на албанскиот елемент и кон Скопско Поле.

Интересни се миграционите патишта на многу албански родови кои сега живеат во поедини села од Скопско Поле.

Така, на пример, родовите Оџалари, Мурис и Тенџер, по иселувањето од Северна Албанија, преку Косово Поле и Горна Морава, најпрво дошле во селото Брест на гребенот од Скопска Црна Гора; по Втората светска војна тие оттаму се спуштиле во полското село Синѓелиќ. Таирови од Северна Албанија прво дошле на Косово Поле, па наскоро оттаму се иселиле во Стулб во Јабланица; 1878 година како муаџири Таирови се вратиле во Горно Кусце кај Гњилане, а 1927 година оттаму се префрлиле во сегашното село Арачиново. Демирови, кои сега живеат во Јурумлери, по потекло се исто така од Северна Албанија. Од споменатата старина најпрво дошле во село Мало Полце близу Штимље на Косово, па оттаму 1920 година преминале во сегашнава населба. Незирови, сега населени во Идризово, прво се доселиле од Северна Албанија во село Прелез на Косово, а оттаму пред 30 години дошле во сегашнава населба. Сличен бил патот по кој се движеле и Албанците од родот Шабанови, сега населени во Наово: од Северна Албанија дошле во косовското село Белоградце, па од таму пред четири години преминале во сегашнава скопска населба. Албанците Шкека, кои сега живеат во Ржаничане, кажуваат дека припаѓале на едно големо братство во Северна Албанија. Подоцна тоа братство делум се растурило, и поедини ограноци дошле на Косово Поле и во Скопски Дервен (Матка, Глумово, Љубин) (9). Ржаничанските Албанци Шкека се делови од тие ограноци, кои од споменатите области накнадно се шреле.

Во неколку села од Скопско Поле, и тоа во Синѓелиќ, Идризово, Арачиново, Бутел и Белимбегово, се населиле босанско-херцеговски муслимани (фот. 6) и Торбеши од сливот на Маркова Река и Радика. Споменатите југословенски групи се малубројни и затоа поради истата вера нивното население склопува брачни врски со Албанците. На тој начин тие постепено се поалбанчуваат.

Знатни се антропогеографсите последици од албанските миграции во Скопско Поле. Доселените Албанци, кои се рашириле во поголемата половина од полските села и во сите делови на областа, со себе донеле муслиманска вера, обичаи, психички особини, расен тип, јазик, стандард на култура и живот. *Многу села од Скопско Поле, кои за време на турската власт до почетокот на 20 век по стално населеното население, главно, биле христијански и југословенски, денес, т. е. по ослободување од Турците, се делум или повеќе од половина албанско-муслимански.* Поради бројните Албанци сега не се ретки делови од Скопско Поле во кои се градат нови делови на населби (фот. 7, 8), џамии (фот. 9, 10), да се основаат муслимански гробишта, албански школи и друго. Од сите етнички групи, кои сега постоат во Скопско Поле — Македонци, Срби, Турци, Цигани, доселувањето на Албан-

ците се врши и сега непрекинато и најживо. Освен тоа албанското население има и најголем прираст на деца така што *нивниот број набргу ќе биде уште поголем.*

Овој прилог имаше задача не само да изнесе антропогеографски разгледувања за албанското население во селата од Скопско Поле, до кои сум дошол при научни патувања, туку и друга исто така важна: да влијае како поттик за нови слични проучувања во други наши области. Проучувањата за Албанците би дале добри прилози за нивното познавање воопшто, а освен тоа со запознавањето на нашите Албанци се запознава и еден знатен дел од населението во нашава држава.

ЛИТЕРАТУРА И ЗАБЕЛЕШКИ:

1) Теренски испитувања по Скопско Поле сум вршел главно 1951, 1952 и 1953 година. Испитани се за оваа работа 34 села од Скопско Поле. Не се изнесени податоци само за три села од Скопско Поле и тоа за Сарај, Горно и Долно Лисиче; нивните податоци се наоѓуваат во мои други работи: „Скопски Дервен", Насеља и порекло становништва, књ. 34, Београд 1954, стр. 378—381, и „Слив Маркове Реке" (во припрема). Споменатите три села: Сарај, Горно и Долно Лисиче имаат вкупно 30 албански куќи. Тоа се доселеници од по Првата светска војна: во Сарај (9 к.) доселениците се од Грчец на планината Водно, а во другите села доселениците се од Косово Поле. Подалечното потекло на сите им е од Северна Албанија.

2) Поалбанчените Цигани во селата од Скопско Поле познати се под општо име *Маљоци*. Старината на ова население овде е наведена од Косово Поле, Метохија, Горна Морава и Дерница. Каде живееле пред тоа, не се знае, но изгледа дека некои нивни родови престојувале и во Северна Албанија, па од неа прејдувале на Косово Поле. Населението Маљоци има црна боја на кожата. Маљоците своите сонародници, правите Цигани, ги викаат подбивно и настојуваат меѓу нив да биде што поголема разлика: гробиштата им се посебни и одделни, меѓу нив не се склопуваат брачни врски и друго.

3) Ј. Трифуноски: Качаничка Клисура, Насеља и порекло становништва, књ. 32, Београд 1950, стр. 518, 528

4) Ј. Трифуноски: Качаничка Клисура, стр. 539.

5) Ј. Трифуноски: Моравица, филозофски факултет во Скопје, Годишен зборник, природно-математички оддел, кн. I, Скопје 1948, стр. 274.

6) А. Урошевић: Горња Морава и Изморник, Насеља и порекло становништва, књ 28, Београд 1935, стр. 185.

7) Ј. Трифуноски: Скопски Дервен, стр. 394.

8) Ширење на Албанците од планински и подгорски села во полски населби во ново време живо се врши и во други наши области, особено во Гостиварско, Тетовско, Кумановско и Овче Поле, пото во околијата на Дебар, Струга, Кичево итн.

9) Види Ј Трифуноски: Скопски Дервен, стр. 377, 383, 387.

D-r Jov. F. Trifunoski

THE ALBANIAN INHABITANTS IN THE VILLAGES OF SKOPJE-LOWLANDS

Summary

This work deals with the origin, the construction and the migration of the Moslem Albanians within the villages of Skopje-lowlands. In these villages there is quite a number of Albanians consisting of 320 households. These Albanians originate from their ancestors who have migrated to Skopje-lowlands from northern Albania and from the following regions of Old Serbia: Kosovo Pole, Metohija, Drenica and Gornja Morava.

The earliest settlement of the Albanian inhabitants in Skopje-lowlands was at the end of the XVIIth and the beginning of the XIXth century. Then a great number of very small groups of Albanians settled in the hilly side of the northern part of Skopje-lowlands (Ridski sela), and in the high alluvial plain of Vardar (Sredorek) in the north-western part of Skopje-lowlands. But these Albanians, who had come from a far distance could not get accustomed to the new conditions. The numberless swamps and marshes in the neighbouring moist Blatia with the unhealthy air, the summer heat, malaria and distasteful drinking water, as well as the exclusive agricultural occupation slowed down the process of accomodation of these mountain people in the plain districts and under the new conditions. For that reason the first settlers began disappearing and those who survived moved from the plain villages to some nearly mountain settlements. From the Albanians who settled in Skopje lowlands about the middle of the XIXth century, there are only two clans left nowadays consisting of 38 households.

From the beginning of the XXth century and especially after the World War I and II a great movement took place. From the surrounding mountain villages the Albanian inhabitants began to settle in Skopje-lowland. The mountain districts and their villages could not provide the necessary means for living to these Albanian inhabitants who were rapidly increasing in number. For that reason a part of that over population moved down to Skopje-lowlands settling not only in the hilly side (Ridski Sela) and Sredorek as earlier, but also in the wide Blatija spreading towards south-east.

These Albanian settlers, who had to pass only a short distance, were half accomodated to that geographical region, for as we have said their ancestors as well as they have already lived in the surrounding regions, which have served them as migrating points. These regions are: the mountain ridge of Skopska Crna Gora, Kosovo Pole, Gornja Morava, the river basin of Markova Reka, Skopski Derven. These recently settled Albanians have succeeded in their struggle with the elements and the new conditions and have remained for ever in the villages of Skopje-lowlands. From the beginning of the XXth century untill the present days, i. d. for a period that covers 50 years, in the villages of Skopje-lowlands have settled about 122 Albanian families which form 281 households, or better to say — 87% of all the Albanians. Thus, in a short period of time they inhabited a great number of the plain villages.

Some villages of Skopje-lowlands i. e. Sindjelić, Idrizovo, Aračinovo, were settled by Moslems from Bosna and Hercegovina and by Torbeši from the river basin of Markova Reka and Padika. The above mentioned Yugoslav groups were of a small number and having the same religion as the Albanians they started marrying each other. In doing so they were gradually losing their nationality and thus became Albanians. The same process of albanization is happening even with some Gypsies.

The anthropo-geographical results of the Albanian migration in Skopje-lowlands are remarkable. The Albanian settlers who scattered over the greater part of the plain villages as well as over all parts of the district brought with them the Moslem religion, customs, psychical characteristics, a racial type of their own, etc. The villages in Skopje-lowlands were Christian and Yugoslav during the Turkish yoke till the beginning of the XXth century. But at present, i. e. after their liberation from the Turks, in some places partly and in others the greater half of the villages have become Albanian-Moslem. Evidently the number of the Albanian population in Skopje-lowlands very soon will greatly increase.

This work is a part of a well-planned, detailed research concerning the author's anthropo-geographical study on the Albanians in Macedonia.

Фот. 1. — Албанци од село Шишево.

Фот. 2. — Албанци од село Долно Нерезе.

Фот. 3. — Албанска фамилија од село Синѓелиќ.

Фот. 4. — Албанска фамилија од село Арачиново.

Фот. 5. — Поалбанчени Цигани од село Арачиново.

Фот. 6. — Муслиманска херцеговска фамилија населена во село Синѓелиќ. Ова население сега постепено се поалбанчува.

Фот. 7. — Албанско село Д. Нерезе. Го основале пред 50 години Албанци доселени од село Г. Нерезе на планината Водно.

Фот. 8. — Албанско маало во село Шишево.

Фот. 9. — Албанска џамија во село Д. Нерезе.

Фот. 10 — Џамија во село Синѓелиќ.

Д-р ЈОВ. Ф. ТРИФУНОСКИ

ГОРЊА ПЧИЊА

I

Због своје тешке приступачности Горња Пчиња спада у ред најмање проучаваних области наше државе. Од научних испитивача кроз поједине њене делове прошли су *Ј. Х. Васиљевић*[1]) и *Б. Ж. Милојевић*[2]). Нешто географских података о Горњој Пчињи, који нису прибрани у самој области, има и у делу *Ј. Цвијића* „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије“ (књ. I, Београд 1906).

Горња Пчиња је релативно пространа планинска област; има око 495 км кв. Она лежи у изворишном делу Пчиње и око њених притока: Кођурске Реке, Трипошнице, Лесничке, Козједолске и Мале Реке[3]). Масивом Козјака и Ђерманске Планине Горња Пчиња је одвојена на југу од Жеглигова и Славишта. Планине Чупино и Доганица одвајају је на истоку од околине Криве Паланке и Босиљграда. На северу од једног дела Врањског Поморавља Горња Пчиња је одвојена масивима Кођурске Планине и Мотина. Са западне стране, на малом пространству, границу чине ниске планинске косе Црни Камен и Заједница; оне одвајају Горњу Пчињу од Бујановачког Поморавља. Тако област, са географског гледишта, чини веома јасну целину (сл. 1).

Пчиња утиче у Вардар и према томе област Горње Пчиње би требала Пчињином долином да се спаја са Жеглиговом и Вардаревом удолином на југозападу и југу. Али долина Пчиње на знатној дужини, од села Барбаца до села Пелинца, има облик тешко проходне клисуре, усечене у чврстим стенама. Због тога је веза Горње Пчиње на тој страни најслабија. Истакнуто је да је изворишни део Пчиње одвојен планинским гребенима и од других суседних области. Једина повољнија привредно-саобраћајна веза Горње Пчиње налази се на њеној северо-западној ивици. Ту постоји ниже земљиште преко кога се област везује за Врањско-бујановачку котлину и са долином Јужне Мораве, важном саобраћајном артеријом Балканског Полуострва. Због тога је највећи део становништва Горње Пчиње увек у историји био упућен на Врање и његову околину где су сконцентрисани главни интереси Пчињана[3a]).

II

Област Горње Пчиње је разуђена уским долинама између којих су косе и гребени, а опкољена је планинама. Стога у њеном биљном покривачу више учествују природне биљке него културне. Идући из најнижих делова области према планинским врховима вегетација је распоређена по висинским регионима. Регион листопадне вегетације заузима највеће про-

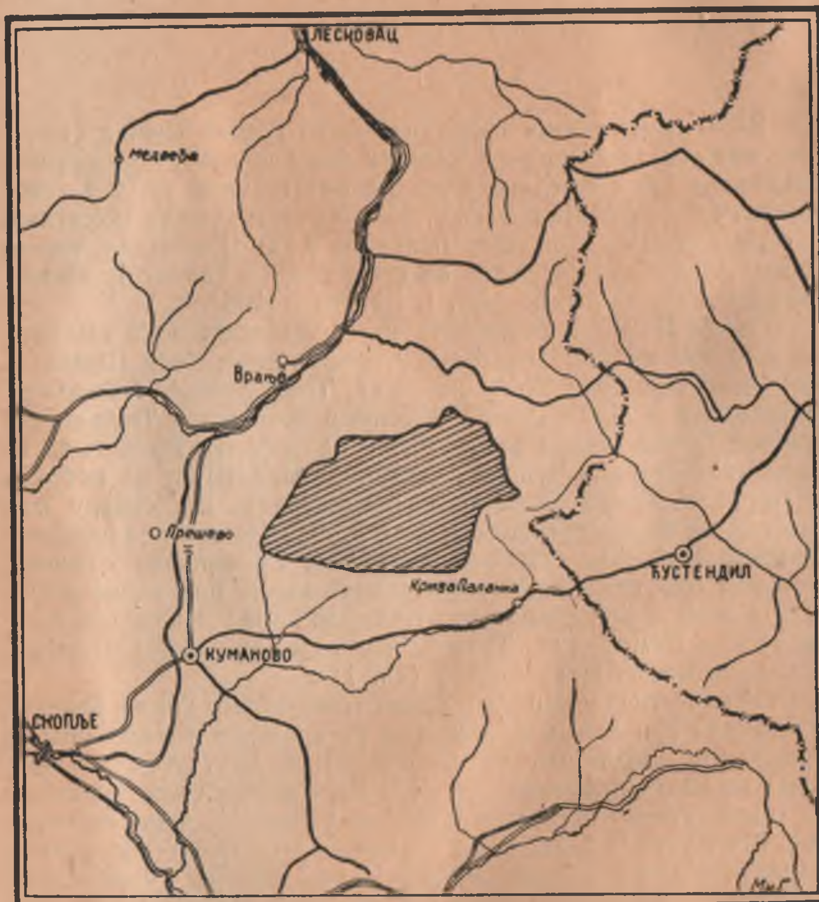

Сл. 1. — Географски положај Горње Пчиње (површина обележена цртицама) у односу према суседним областима.

странство. На свима долинским и планинским падинама најпре је храстова, а затим букова шума. Под шумом су и отсеци тераса. Храстова и букова гора међу собом немају оштрих граница нити се њихове границе држе истих висина. На ко-

сама буква силази дубље у зону храста, а у долинама храст се шири у зони букве. Инверзије у распореду храста и букве су само местимичне.

Храст, а добрим делом и буква, били су дуго изложени утицајима човека. Зато у домашају насеља, а нарочито на теменима тераса, на површима и на блажијим падинама, све до горње шумске границе, храст и буква су искрчени и ти су простори данас под њивама са културама планинских жита, кромпиром и под ливадама. Вегетација се доста мења и према томе на којој страни леже поједина земљишта. Тако присојне падине имају више њива, а мање шума, док се на осојним падинама истих долина види више шуме и паша. На пример, у долини Пчиње на осојној страни окренутој северу, одржала се углавном шума, док је на присојној окренутој југу, шума искрчена. Човек је најјаче уништио шуму у нижем југозападном делу Горње Пчиње.

Изнад шумског региона, због нижих температура и хладнијих ветрова, Горња Пчиња обилује и планинским травним просторима. Тако на планинама које леже на југу и то Козјаку и Ђерманској Планини гребени високи 1100 и 1200 м обрасли су травом. На истоку гребен планине Чупина од око 1500 м и гребен Доганице од око 1400 м такође су под травом. Сличне вегетационе појаве су још на планинама Коћури и Мотину на северу, даље, на Широкој Планини, Модрој Глави, Рогову у унутрашњости области. На осојним странама травни регион настаје нешто ниже него на присојним.

Раније између поменутог нижег листопадног и вишег травног региона постојао је трећи, ужи, четинарски регион. Али је тај регион сечом од стране сточара потпуно уништен. Успомене на четинарску гору сада су очуване у традицији, неким топографским називима (Боровац и Боровчићи на атару села Црвеног Града, Боровац на атару села Коћуре, Боровинке на атару села Доњег Козјег Дола итд), затим постоје четинарска стабла затрпана потоцима, па их сада вода местимично откопава (код Трговишта и на другим местима). Четинари у Горњој Пчињи простирали су се углавном у зони високој преко 1500 м. После уништавања четинара око средине 19 века на њиховом простору раширила се трава.

III

Села у Горњој Пчињи (укупно 53) налазе се у свима деловима области. По положају могу се издвојити три групе села: једну групу чине села која леже у долинама (сл. 2), другу групу чине села на високој пчињској површи, трећу групу чине села у извориштим челенкама.

У положају села Горње Пчиње, поред морфолошких услова, у извесној мери виде се и општи утицаји неповољне

историске прошлости. За време Турака наш народ, услед несигурности, био је принуђен да се склања у шуме и планине, тј. на места која су увучена, сакривена и тешко приступачна. Села Горње Пчиње скоро су сва таква. Како се прича код становништва, Турци су избегавали да улазе у ова збеговска села или су у њих улазили ретко и опрезно. Особито тешко приступачан положај имају Сурлица, Нерав, Длабочица, Широка Планина, Шумата Трница, Црвени Град, Црна Река и друга.

Сл. 2. — Долина Пчиње око села Барбаца.

Пчињска села захватају зону која је висока од 470 до 1400 м. Највећи број села лежи на висини од 800 до 1200 м. Једно исто село заузима регион у висини широк по 200, 500 и више метара. Тако село Радовница лежи у региону који се пружа од 925 до 1350 м, село Трговиште лежи у региону који се пружа од 600 до 1300 м[4]), село Калово лежи у региону који се пружа од 850 до 1300 м итд.

Док су села у Горњој Пчињи разноврсна по положају дотле су она једнолика по типу. Пчињска села су разбијеног типа. Састоје се од група кућа, које се зову махале. Удаљеност између махала није велика у правој линији, али због долова и неравног терена треба прилично времена ($^1/_4$ до $^3/_4$ сата) да се пређе из једног краја у други. У махалама су опет куће раздељене омањим групицама. Осим тога између махала има кашто и уметнутих појединачних кућа, које се не могу јасно прибројати ни једној суседној махали. Говорећи о типу села у Горњој Пчињи и у суседним областима *Ј. Цвијић* је с разлогом навео да „ако се не питају мештани не може се знати где једно село престаје, а друго почиње“[5]). Иначе ивичне куће у два села често су ближа међусобом, него куће истог села. Услед тако великог пространства, да се обиђе једно село потребан је готово цео дан.

Нису изразито разбијеног типа само три најмања и још неразвијена пчињска села. То су: Ваганце, Дукат и Иванковце.

Што су села разбијеног типа томе има неколико географских узрока. На првом месту велики значај имале су мор-

фолошке прилике. Земљиште је у области разривено честим и дубоким долинама, а између њих су уске косе, неке са доста стрмим падинама. На таквом земљишту све сеоске куће не би могле нипошто бити на окупу. Колико утиче рељеф на тип села види се и из тога, што се најразбијенија села јављају у оним деловима Горње Пчиње где има највише долова и коса[6]).

Сл. 3. — Тип куће у селу Думбији.

Али Горња Пчиња у другој половини 18 и у првој половини 19 века, зато што је претстављала слабо насељену област (крајем 17 и почетком 18 века њено старије српско становништво углавном је исељено), добила је на један мах велики број досељеног становништва. Многи досељеници у пчињским селима заузимали су слободну земљу колико су хтели. У средини те захваћене површине подизали су куће и крчили су шуме за њиве и ливаде. Поменути начин досељавања и заузимања земљишта био је такође важан узрок што је разбијеност у типу насеља још јаче истакнута. Тако су многа пчињска села била разбијена још од свога оснивања.

IV

Куће у целој области углавном су једнога типа. Граде се од кристаластих шкриљаца, дрвета и покривају високим сламним кровом (сл. 3), ретко и плочама. Али, докле кућа грађом зависи од састава земљишта и вегетације, дотле она својим обликом јако зависи од рељефа. Села већином леже на земљишту које није равно. Зато куће на већем нагибу искоришћују темељни део зграде као подрум. Таква кућа гледана с нижег положаја изгледа као да је грађена на спрат. Приземље налази се под половином куће и њега обично чини један простор, који се зове „изба" (негде се чује и „подрум"). Ту су бурад са ракијом, каце у којима се после бербе мећу шљиве, бачве са купусом, затим земљораднички алат и друге ствари потребне за сваки дан. Изнад избе су делови за становање и то углавном: „кућа" и соба („собичка"). „Кућа"

је у горњем крају, а соба је на доњем, односно над избом. Куће су грађене тако да су улазна врата по средини и са две стране. Најпре се улази у „кућу", а одатле у собу. У „кући" се налази огњиште, где гори ватра. Она служи за домаћи рад, на пример, за мешење хлеба, готовљење јела, а у њој лети спавају и укућани.

Горња Пчиња у новије време важила је као област у којој су избијали народни устанци и то у три маха: 1878, 1912—1918 и 1941—1944 године. Тада је она много страдала од непријатеља (Турака и Бугара). Велика страдања Горња Пчиња нарочито је претрпела у Другом светском рату када су бугарске окупационе трупе спалиле читава села са кућама и споредним зградама. Многе старе и типичне куће у области биле су тада ватром уништене.

V

У Горњој Пчињи главни етнички претставници су Срби. Иза њих, по броју на доста удаљенијем месту, долазе Македонци. Цигани су заступљени сасвим незнатно, тако да се могу скоро потпуно занемарити. Срби имају 463 рода са 2.449 домова (сл. 4); Македонци имају 89 родова са 497 домова; а Цигани имају 3 рода са 10 домова[7]) Према томе Горња Пчиња спада у ред етнички најчистијих и најхомогенијих југословенских области.

Међу становницима Горње Пчиње постоји само неколико родова, који себе сматрају „старовремцима" и веле да су „од век" живели у овој области. Таквих родова има 43 са 181 домом. Ипак поменути незнатан број старинаца не треба сматрати као потпуно тачан, јер сам приликом испитивања порекла становништва приметио да се у неким селима зову старинцима и најстарији досељеници (у селима Думбији, Огуту итд).

Сл. 4. — Српска народна ношња у Горњој Пчињи (становници из Мале Реке и Новог Села).

Остало становништво Горње Пчиње води порекло од досељеника. Досељеници броје 512 родова са 2.775 домова. Од њих 252 рода са 1.616

домова знају из којих су се области и места досељавали, док је код осталих сећање на старину сада заборављено.

Највећи број досељеника у Горњу Пчињу дошао је из осам околних области: околина Куманова на југозападу; Прешевска Црна Гора и Горња Морава на западу; околина Кратова, Криве Паланке и Кочана на југоистоку; околина Врања на северозападу; и околина Босиљграда на североистоку. Поменуте области укупно су дале око три четвртине од досељених родова. Према томе у композицији становништва Горње Пчиње учествују досељеници из области у нашој држави. Број досељеника из осталих земаља (Бугарске и других) је незнатан.

Сл. 5. — Улица у Трговишту, главном насељу Горње Пчиње.

Изложени преглед, утврђен испитивањем у Горњој Пчињи потврђује познату појаву померања нашег становништва, коју је уочио још *J. Цвијић,* са југа према северу и са запада према истоку. Први правац померања је углавном у вези са продирањем Турака у Македонију, а други правац померања је у вези са продирањем Арбанаса у области Старе Србије.

Због свог планинског карактера Горња Пчиња је условила да је слободан живот постао важна одлика њених становника. Зато су Пчињани уживали релативно знатне слободе још за време Турака када им је природа краја давала најбољу одбрану. Тада је област имала многе људе који су радили на ослобођењу и стварању народне државе. Становници су слободу бранили и касније када су два пута били окупирани од Бугара.

За Пчињане се, даље, може рећи да су доста вредни. Када су мушкарци на радовима изван села, онда жене обављају без мало све тешке послове. Становници раде до дубоке старости.

Гостопримство се одржало у знатној мери. С гостом разговарају и седају за сто домаћин, одрасли мушки чланови и старије жене, док млађе женскиње служи. Ретко сам наи-

лазио на куће које имају засебну гостинску собу (села Шаинце, Радовница).

VI

Земљорадња и сточарство основи су привредног живота у Горњој Пчињи. Земљиште је такве природе да на њему не би била могућна земљорадња без сточарства. Најпре је сточарство преовлађивало над земљорадњом, а касније земљорадња над сточарством[8]). Али земљорадња и сточарство нису могли да задовоље све потребе Пчињана. Зато се становници баве и другим занимањима: занатством, шумарством, пчеларством, ловом итд. Једно од таквих занимања је и одлазак на сезонске радове у друге крајеве.

Рударство није постало никаква привредна грана.

Горња Пчиња данас спада у најбеспутније крајеве наше државе. Али у прошлости није било тако: у доба караванског саобраћаја у њој су се користила два важна пута. Један је спајао долину Јужне Мораве на западу са долином Струме на истоку. Други пут спајао је Крајиште на северу са околином Криве Паланке и Жеглиговом на југу. Колики је био значај поменутих путева најбоље се види из низа старих тврђава дуж Пчиње, Трипошнице, Козједолске Реке, и по остацима од ханова.

Сада, када се поклања пажња сваком крају у нашој држави, почиње ново доба и у развитку саобраћаја Горње Пчиње. У грађењу је аутомобилски пут Врање—Трговиште и Бујановац—Трговиште. Тако ће Трговиште, веће насеље у овој области, постепено постати привредно-културно средиште не само локалног него и ширег значаја (сл. 5).

Ма како да су предња излагања кратка, ипак она показују: да Горња Пчиња, област у сливу Вардара, привредно-саобраћајно и историски увек је била упућена на околину Врања у долини Јужне Мораве; да су села у области разноврсног положаја, једнолика по типу и релативно млада по постанку; даље, Горња Пчиња спада у ред етнички најчистијих и најхомогенијих југословенских области (Срби чине 84%, Македонци 16%); на крају овај преглед указује и то, да становници Горње Пчиње највећим делом воде порекло од предака досељених из околних области које леже на југозападу, западу, југоистоку, северозападу и североистоку.

ЛИТЕРАТУРА И НАПОМЕНЕ:

1) Јужна Стара Србија, књ. II, Београд 1913. — У овом делу Ј. Х. Васиљевић износи цењене податке о појединим насељима и становништву Горње Пчиње, који ће остати као извор за познавање антропогеографских прилика области из времена пред крај турске владавине.

2) Долина Пчиње, Сборникъ въ честъ на Проф. Д-ръ Стефанъ Бончевъ, София 1940; Привредно-географска и антропогеографска проматрања о долинама Брегалнице и Пчиње, Гласник Српског географског

друштва, св. XXX, Београд 1950. — 1949 године у Горњој Пчињи вршили су заједничка етнолошка проучавања М. С. Филиповић и П. Томић. Њихови резултати још нису објављени.

[3]) Област Горња Пчиња претстављена је на секцији „Кратово", раз. 1:100.000.

[3a]) „Како су везе Горње Пчиње са Врањем многостране, најбоље показује чињеница да Пчињани, кад су где далеко од свог краја и где се не зна за Пчињу, сами себе зову Врањанцима (М. Филиповић и П. Томић: Горња Пчиња, приказ у гласнику Српске академије наука, књ. V, св. 2, пр. 358).

[4]) Видети Ј. Трифуноски: Трговиште, главно насеље у Горњој Пчињи, Гласник Српског географског друштва, св. XXXIII, Број 2, Београд 1953.

[5]) Основе . . ., књ. I, стр. 184.

[6]) Упоредити Ј. Цвијић: пом, рад, стр. 187.

[7]) Проматрања у Горњој Пчињи вршио сам за време школског одмора у лето 1949 и 1950 године.

[8]) Видети Ј. Трифуноски: О сточарству у Горњој Пчињи, Stočarstvo, год. V, Број 7—8, Загреб 1951.

D-r Jov. F. Trifunoski

GORNJA PČINJA

Summary

Due to its uneasy accessibility Gornja Pčinja lists in the number of the least investigated regions in Yugoslavia. Trying to make it better known the authour had made two excursions to Gornja Pčinja during the summer of 1949 and 1950. In this work are reported some of the earlier anthropo-geographical researches.

Gornja Pčinja is a mountainous region round the springs of river Pčinja, the left affluent of Vardar. In the south the mountains Kozjak and German separate the region from Žegligovo and Slavišta. The mountains Čupino and Doganica spread eastward from the regions of Kriva Palanka and Bosiljgrad. North of a part of the Morava-basin round Vranje Gornja Pčinja is separated by the mountains Koćura and Motina. In the west the low mountain range of Crni Kamen and Zaednica form the edge of that side; they separate Gornja Pčinja from the Morava-basin round Vranje—Bujanovac.

As river Pčinja flows into Vardar its region would have united with the regions of Žegligovo and Vardar in south and southwest. But the valley of Pčinja for quite a distance has the form of a very unaccesible canyon, cut into the massive rocks. For that reason the connection to Gornja Pčinja is almost impossible from that side. We already mentioned that the region round the springs of Pčinja is also separated with a mountain ridge from the surrounding regions. The only suitable communication to Gornja Pčinja is with the Morava-basin round Vranje—Bujanovac. It lies in its western edge. Due to that geographical position the greater part of Gornja Pčinja in the past has always been turned toward Vranje and its district where the main interests of the inhabitants were concentrated.

The villages of Gornja Pčinja are of scattered type. They consist of groups of houses, called „maali". The distance between them is not very

long in a straight line; but because of the deep glens and uneven ground one needs a lot of time in order to pass from one place to another. „If you do not ask the natives, you will not be able to recognize where one village ends and where another begins“. In order to go round a village one needs almost a whole day. For the scattered type of the villages there are several geographical reasons. First of all the morphological conditions are of great importance. The ground is cut by numerous deep glens, forming sharp ridges between themselves, some of which are with very steep slopes.

In Gornja Pčinja the chief ethnic element are the Serbs. There are only several clans, who consider themselves aborigines. The rest of the inhabitants (over 90%) take their origin from the settlers, who have come chiefly from the eight surrounding regions. These regions are: in s.—w. the region of Kumanovo; in w. Preševska Crna Gora and Gornja Morava; in s.—e. the regions of Kratovo, Kriva Palanka and Kočani; in n.—w. the region of Vranje; in n.—e. the region of Bosiljgrad.

The upper survey stresses the aknowledged movement of our population from south to north and from west to east, which J. Cvijić has first pointed out. The first direction of this movement is connected with the coming of the Turks in Macednia, and the second one is in connection with the raids of the Albanians in Old Serbia.

The agriculture and cattle-breeding are the chief elements for the economical life in Gornja Pčinja. Owing to the character of the ground the agriculture is impossible without the cattle-breeding. At first the cattle-breeding has been stronger than the agriculture, but later the agriculture has prevailed. But neither of them has been sufficient for the needs of the inhabitants. For that reason they have other occupations as well: crafts, bee-keeping, hunting, etc. One of their occupations is also the practice of working seasonably in some other places.

Gornja Pčinja lists among these parts of our country which have the least communications. But in the past it has not been so. In the time of the caravans two important roads passed through it. One was connecting the valley of Južna Morava in the west with the valley of Struma in the east. The other was connecting Krajište in the north with the environs of Kriva Palanka in the south. The great importance of these two roads may be bestly seen from the numerous old fortresses and the remains of inns.

Д-р ЈОВ. Ф. ТРИФУНОСКИ

СРЕДЊЕВЕКОВНА ЖУПА ИНОГОШТА

(Са 3 слике у тексту)

Из историских извора познато је да је између 1402 и 1423 године српски *ћесар Угљеша,* син севастрократа Влатка, по очинском наслеђу био феудални господар трију жупа — *Врање, Иногоштā и Прешева* („Враню, Иногоштоу и Прѣшево"). Поменута Угљешина област налазила се између српске деспотовине с једне, и области кнежева, који беху непосредно потчињени султану, с друге стране. Тачније она је лежала, како истиче *К. Јиричек,* у прелазном крају из Јужне Мораве у област Вардара[1]).

Данас постоје у сливу Јужне Мораве јужно од Грделичке Клисуре два суседна градска и стара насеља — Врање и Прешево. Око њих леже истоимене котлине, које претстављају две наше напред поменуте српске средњевековне жупе. Настаје питање где се тачно налазила трећа српска жупа, раније звана Иногошта.

Досадашња мишљења о положају жупе

Питање положаја средњевековне жупе Иногошта почело је привлачити пажњу наших научних радника од друге половине прошлог века.

Први је *Ст. Новаковић* у свом раду „Ново Брдо и Врањско Поморавље у историји српској XIV и XV века" 1879 године о положају жупе Иногошта објавио следеће: „О простору Виногоште (стара Иногошта) сазнао сам, све добротом г. ђен. К. С. Протића". По извештају поменутог генерала „Виногошта је предео од Владичина Хана па до Облака и све док не почне Пољаница . . . У Виногошту су: Лепеница (река), Кукавица, Плачевица (Пљачкавица) — планине. — Од села у Виногошту иду: Класинце, Бојин дел, Сена (Обличка Сена) горња и доња, Гумериште, Островица, Тесовиште, Јаовац, Стубал, Прибој, Мештаница, Бизвиште, Лепеница, Мазараћ, Дреново, Кацапун, Куново, Калиманце, Билановце, Сува Морава, Гор. и Д. Јабуково, Рдово, Брестово и Костомлатица"[2]). Сличну потврду о положају жупе Иногошта Ст. Новаковић је добио и од А. С. Јовановића,

тадашњег судије крушевачког. По Јовановићу „Виногошта почиње северно од Врања, па се спушта код Владичиног Хана у Мораву; у њу спадају тридесет села, како што су: Рашка, Балиновце, Моштаница, Мечковац, Мазарађ, Стубаљ, Јовац, Бегановац, Белишево итд“[3]). Ст. Новаковић наведени положај Иногошта, одређен у извештајима ђенерала Протића и судије Јовановића, сматра поузданим[4]).

Ј. Х. Васиљевић 1896 године, не наводећи никаквих чињеница, истиче као и Ст. Новаковић, да је Иногоште — „што се данас зове Виногош“ — предео који лежи у Врањској котлини између Грделичке Клисуре (или Дервенске Клисуре) на северу до врањских села Прибоја и Мазарађа на југу. Поменути предео, даље наводи Хаџи Васиљевић, пружа се од Јужне Мораве на истоку до области Пољанице на западу[5]).

Р. Николић у свом раду „Пољаница и Клисура“, објављеном 1905 године, наводи да граница Пољанице према југу и истоку иде развођем Јужне Мораве и Ветернице. Поменуто развође одваја Пољаницу од области Виногошта или Иногошта и околине Врања[6]). Одређивање положаја Иногошта код Р. Николића је такође без чињеница и углавном исто и код ранијих писаца.

После горњих расправа објавио је и *Ф. Каниц* у свом делу „Serbien . . .“ 1909 године неколико реди, који се тичу положаја жупе Иногошта. Он наводи да од ушћа Лепенице у Ј. Мораву води „ein fahrbarer Hochweg durch den altserbischen Gau Inogošta über die 840 m ansteigende Trpezica in die westliche bergige Poljanica“[6a]). Као што се види и његово одређивање положаја Иногошта углавном је исто као и код предходних писаца.

Поменути Р. Николић изнето мишљење о положају Иногошта поново потврђује и 1912 године. Тада је он уз своју студију „Крајиште и Власина“ приложио карту испитане области и суседних крајева на којој је записао предеоно име Виногоште. Ово име је употребио за северозападни део Врањске котлине између Врања и Владичиног Хана лево од Јужне Мораве[7]).

Ј. Цвијић 1922 године уз свој рад „Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице“ додао је карту о пореклу становништва. На поменутој карти предеоно име Иногоште стављено је за исти северозападни део Врањске котлине[8]) као што је случај и код његовог ученика Р. Николића.

На специјалној карти Југославије, лист „Врање“ у размери 1:100.000 (репродукована 1925 године), записано је предеоно име Иногоште. Оно се протеже између врањског села Моштанице на југу и села Суве Мораве на северу. Поменута ознака на специјалној карти слична је као и на наведеним картама Р. Николића и Ј. Цвијића.

И на најновијој карти Географског института Југословенске армије („Карта Федеративне Народне Републике Југославије“, лист број 11) у размери 1:500.000 налази се предеоно име Иногоште. Оно је стављено за исти део Врањског Поморавља као и на поменутом листу „Врање“ из 1925 године.

Предње напомене су све, колико је мени познато, што се о положају жупе Иногошта код нас до сада знало. Као што се из њих види, *постоји само једно гледиште* о положају жупе Иногошта засновано у суштини на Новаковићевом схватању. По томе гледишту Иногошта је данашња *источна падина планинског гребена Облик — Кукавица*, који одваја северни део Врањске котлине на истоку од области Пољанице на западу.

Али досадашња одређивања положаја поменутог средњевековног предела углавном нису резултат специјалног и систематског научног испитивања, нити су резултат већег познавања свих области у сливу Јужне Мораве. У недостатку конкретних чињеница полазило се од произвољних претпоставки, често добијених од нестручњака, и на основу њих изводили су се довољно неосновани закључци. Обично један писац или картограф ослањао се на мишљење другог ранијег. Ауторитет Ст. Новаковића утицао је углавном на све касније писце.

Нови подаци о положају жупе

За време школских одмора 1951, 1952 и 1953 године имао сам прилике да пропутујем сву област у сливу Јужне Мораве јужно од Грделичке Клисуре и да извршим географска испитивања у свима њеним деловима и у свима насељима. На путовањима дошао сам до нових података, који својом садржином пружају нове елементе о положају средњевековне жупе Иногошта.

Најпре сам се по селима између Врања на југу и Грделичке Клисуре односно Владичиног Хана на северу, лево од Јужне Мораве, распитивао у народу да ли у томе делу Врањске котлине, како се до сада претпостављало и закључивало, постоји предеони назив Иногошта или Виногоште. Али сви старији становници изјављивали су да нису никада чули да им се предео звао Иногошта ни Виногоште. Они живе, како кажу, у крају који ни у чему, па ни у имену, није дељив од Врањске котлине.

Факти: прво да Врањска котлина од своје границе са Прешевском котлином на југозападу до Грделичке Клисуре на североистоку чини једну јасну целину[9]) у којој се не могу морфолошки одређивати и разликовати две средњевековне жупе (жупа Врање и жупа Иногошта); друго, изјава старијих становника да им је предеони назив Иногошта,

Иногоште или Виногоште потпуно непознат; и треће, досадашње означавање под Иногоштем не читаве котлинске области већ стране једног планинског гребена, дали су ми повода да размишљам не би ли се поменута жупа Иногошта требала тражити негде изван праве Врањске котлине, а у њеној непосредној близини.

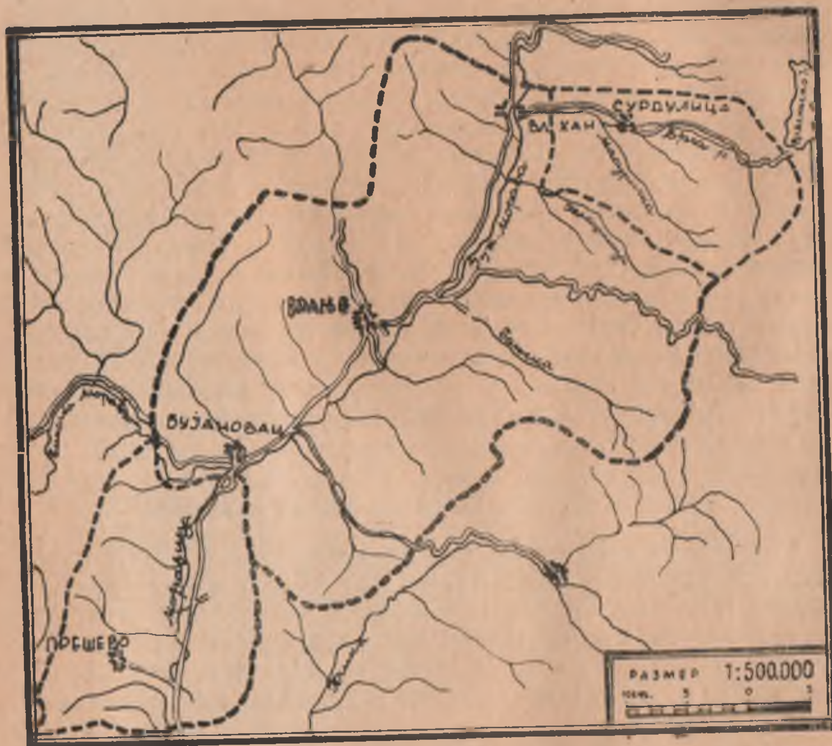

Сл. 1. — Област Врањског Поморавља подељена у три котлине: Прешевску на ЈЗ, Масуричку на СИ и Врањску у средишњем делу.

Података за ово моје ново одређивање положаја Иногошта има. Најпре у Врањском Поморављу, с погледом на рељеф, јасно се разликују три дела: доњи, средњи и горњи. Доњи је мали и он се поклапа са Масуричком котлиницом која лежи на северо-истоку око Врле, десне притоке Јужне Мораве. Средњи је највећи и најглавнији: он је претстављен Врањском котлином. Горњи део чини Прешевска котлина, која лежи на југозападу (в. сл. 1).

У Масуричкој котлиници, као и у осталим поменутим котлинама, разликује се котлинско дно високо око 380 м и котлински оквир. Висина оквира на западу према Врањској котлини није знатна јер износи око 560 м (гребен Церовац),

док на истоку ову котлиницу заграђује гребен планине Варденика висок 1875 м (врх Стрешер). Јасне су морфолошке границе Масуричке котлинице и на осталим странама (в. сл. 2).

Даље, у Масуричкој котлиници код старијих становника постоји традиција да је у „старо време" у њој лежало градско насеље (био „стар град"). Оно се звало Иногоште, а неки кажу још Виногош и Виногоште[10]). Поменуто градско насеље налазило се лево од Врле на њеном изласку из клисуре, односно на местима Луг и Вињага где су сада поједини воћњаци и баште становника младе варошице Сурдулице. Иногоште је, како се наводи у народу, имало познат манастир на месту данашње цркве суседног села Доњег Романовца[11]). Изнад насеља диже се Романовска Главичица или Градиште (лево од Романовске Речице) на којој је било саграђено утврђење. Иногоште је према њему претстављало подграђе, а његови становници у случају напада повлачили су се у утврђење. За време Турака једном је била „нека велика бежанија" и тада је градско насеље Иногоште уни-

Сл. 2. — Профил кроз Масуричку котлиницу на истоку и северног дела Врањске котлине на западу.

штено. По свему изгледа да је то било доста давно. Остаци од тога насеља (темељи од кућа, земљане водоводне цеви и друго) ископавали су се у плавинском материјалу на југоисточној ивици Сурдулице идући према поменутом суседном селу Доњем Романовцу (в. сл. 3). Већи остаци од старина нису могли да се одрже, пошто су куће у овом крају биле слабе. На иногошком Градишту налазе се трагови опкопа данас добрим делом засути земљом, али ипак довољно приметни.

Старо насеље Иногоште било је привредно средиште за данашњу релативно веома плодну Масуричку котлиницу, јер је лежало на месту где се сустичу три важна пута. То су: источни, који води за Власину и у народу звани Цариградски Пут, југозападни, који води за Врање, и западни, који води преко данашњег Владичиног Хана за Пољаницу и за

Грделичку Клисуру. После расељавања старог насеља Иногошта неко време под Турцима привредни центар данашње Масуричке котлинице постало је Врање. Иза ослобођења од Турака, пошто је положај за градско насеље на селишту ранијег Иногошта био тако повољан, 1887 године основана је нова варошица. То је данашња Сурдулица[12]. Сурдулица је раније лежала као мало српско, а од 18 века као арбанашко-циганско село у непосредној близини иногошког селишта.

Привредно-географске одлике Масуричке котлинице

Мада простором мала, Масуричка котлиница морала је раније бити доста знаменита по својим привредним одликама.

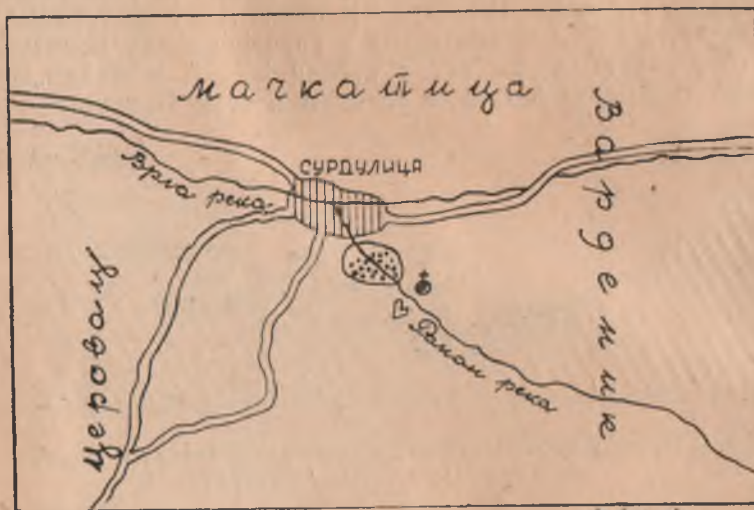

Сл. 3. — Скица околине Сурдулице: простор са тачкицама означава положај старог насеља Иногошта, а у близини су означена места старог манастира и утврђења.

На котлинској равни око Врле, Романовске Речице и других токова одувек су добре њиве са влажним културама и ливаде. Оне су у средњем веку па и данас од великог значаја за развитак насеља и за становништво. На блажим котлинским падинама раније су била, па и сада су жита; затим веома су значајни воћњаци који претстављају знатан део сеоске привреде.

Осим тога ова је жупа била позната и са гајењем много ситне стоке. Лети у Масуричкој котлиници има изобилне паше на Варденику. Зими је за исхрану стоке припремано сено са ливада око Врле и приготовљавани су лис-

ници у довољним количинама. Добри услови за сточарство привлачили су и поједине сточаре Влахе. Њихова стока лети је проводила по околним планинским гребенима, док је зими чувана у пољским селима Житорађи, Прекодолцу, Декутинцу и другим.

Трећи и врло значајан привредни извор у овој котлиници били су рудници. Еруптивни терен у клисури Врле богат је гвожђем. Руда гвожђа вађена је у старо српско време па и касније под Турцима све док се није почела осећати оскудица у шумама, које су биле горући материјал[13]). Од развијеног рударства претежно средновековне српске државе, остало је у овој области пуно трагова: наилази се на стара испиралишта, напуштене поткопе, згуру и др. Осим рудника гвожђа испирано је и злато у долини Јелашничке Реке код данашњег села Грамађе. Када су постојале рударске насеобине Масуричка котлиница је претстављала густо насељен[14]) и богат рударски крај. Трагови старе рударске традиције још су живо очувани у топономастици (Самоков, Вигњиште, Згура итд).

И везе са суседним областима, како је истакнуто, су добре. Долином Врле води главни пут чија је важност била велика у средњем веку и за време Турака. Овај је пут био најкраћа веза између Врањског Поморавља и Цариграда. Он је и данас од значаја за економски живот овог краја. Поменутам путем су прошли Турци када су освојили Врањску котлину. Са долином Јужне Мораве Масуричку котлиницу спајају два добра пута: један избија код Владичког Хана на западу, а други год Врања на југозападу.

Поменуте повољне привредне и саобраћајне прилике у старини чинили су живот Масуричке котлинице угоднији и омогућавали су становништву да дође до извесног материјалног богатства. Колико је ова жупа привлачна по својој питомости и родности показује факт да су се за време Турака у њој образовала и велика муслиманска села, претежно арбанашка. Масуричка котлиница уопште претставља једну заокружену географску и привредну целину па је у њој, као и сада, морало и у средњем веку постојати неко градско насеље.

Закључак

Чињенице: да се у сливу Врањског Поморавља морфолошки разликују три јасне целине и то Врањска, Прешевска и Масуричка котлина; да је у последњој котлиници на месту садашње младе варошице Сурдулице постојало старо градско насеље звано Иногоште; и повољни привредно-географски услови Масуричке котлинице са старим рударским радовима и са раскшћем од три важна пута — дају могућност да

претпоставимо: да стару средњевековну жупу Иногошта не треба као до сада одређивати у северозападном делу Врањске котлине где лежи падина гребена планине Облик—Кукавица, већ њу треба тражити у суседству на истоку, тојест у данашњој Масуричкој котлиници.

По старом градском насељу у средњем веку данашња Масуричка котлиница звала се иногошком жупом. Од главних насеља тада су добили називе и суседне жупе око Врања и Прешева. Своје садашње име Масуричка котлиница добила је углавном од краја 18 века[15]). Тада су се у њеном селу Масурици постепено осилили досељени муслимански Арбанаси, главни носиоци турске државне власти у овом крају. Они су до ослобођења од турске власти 1878 године држали већи део плодне котлинске равни сада зване Масуричко Поље; затим су имали простране шуме и паше на котлинском оквиру. Село Масурица, пред крај турске владавине, као што се зна, постало је најпознатије насеље у североисточном делу Врањског Поморавља

Далеко сам од помисли да тврдим да сам сада дефинитивно решио питање положаја средњевековне жупе Иногошта. Овај прилог има више за циљ да укаже на сложеност проблема и да пружи извесне нове и до сада неуочене географске и друге констатације учињене на терену. Оне својом садржином претстављају елементе, које треба узимати у обзир при будућим опсежнијим студијама, предузетим у првом реду од историчара, археолога и других научних радника. Тек тада ће се питање положаја старе српске жупе Иногошта коначно решити и то надам се у оном смислу како је и овде изложено.

Надам се да ће ова проматрања и излагања бити од користи и интереса за оне који сарађују на решавању сличних научних проблема, као и за оне које интересују наше области уопште.

ПРИМЕДБЕ

[1]) К. Јиричек: Историја Срба, књ. II, стр. 101, књ. IV, стр. 93, 109, Београд 1923; Ј. Х. Васиљевић: Ка историји града Врања и његове околине, Годишњица Николе Чупића, књ. XVI, Београд 1896, стр. 271, 272.

[2]) Годишњица Николе Чупића, књ. III, Београд 1879, стр. 310 — Приликом читања рада читаоц се треба служити секцијом „Врање“, размер 1:100.000.

[3]) Ibid., стр. 310, 311.

[4]) Упоредити о томе Ст. Новаковић: С Мораве на Вардар, Годишњица Николе Чупића, књ. XIII, Београд 1893, стр. 5.

[5]) Нав. дело, стр. 293.

[6]) Насеља Српских Земаља, књ. III, стр 4.

[6a]) F. Kanitz: Serbien, Land und Bevölkerung, II Band, Leipzig 1909, str. 261,

7) Насеља Српских Земаља, књ. XIII, карта у прилогу.

8) Насеља и порекло становништва, књ. 12, карта у прилогу.

9) Упоредити Б. Ж. Милојевић: Главне долине у Југославији, Београд 1951, стр. 334—336.

10) 1894 године дошао је да посети Сурдулицу Александар Обреновић. Тада је на улазу у варошицу био стављен натпис: „Добро дошли мили господару, веселе се Иногоштани стари“ (казивање Т. Радојчића, пензионера из Сурдулице и других). — Ј. Х. Васиљевић на једном месту истиче да је историски назив Виногош код становника Сурдулице раширио после ослобођења од Турака нишки епископ Нестор (Нав. дело, стр. 288). Ово Хаџи-Васиљевићево тврђење по свему је веома произвољно.

11) Црква у Доњем Романовцу зидана је 1923 г. и посвећена св. Пантелемону (9. VIII). Манастир који је ту раније лежао у народу зове се „Роман“ или „Св. Роман“. Овај манастир некада је имао пространу шуму на Варденику. Њу су касније присвојили досељени сурдулички Арбанаси и Сулејман бег, власник чифлика у Доњем Романовцу. Сулејман бег био је син врањског Хусајин паше (1826—1842). — Овде наводимо да је постајао Манастир Св. Роман (Ваведење) и у алексиначком округу, по предању из доба кнеза Лазара. У рушевинама до 1795 г, затим обновљен (Гласник Географског друштва, св. 7/8, стр. 217).

12) Ј. Цвијић: Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, Насеља Српских Земаља, књ. I, Београд 1902, стр. XCVIII.

13) Р. Николић: Крајиште и Власина, Насеља Српских Земаља, књ. VIII, стр. 46.

14) По народној традицији, за време српских рударских радова, долина Врле била је врло густо насељена: „налазила се кућа поред куће од данашње Сурдулице па све до Власине“.

15) Назив Иногошта за предео изгледа да се изгубио са нестанком већег дела старог српског становништва из околних села. То се могло догодити крајем 17 века. У 18 и 19 веку, место исељених старих Срба, у плоднија и важнија села масуричке котлинице населили су се муслимански Арбанаси и муслимански Цигани.

D-r Jov. F. Trifunoski

THE MIDDLE AGED ŽUPA INOGOŠTA

Summary

According to the historical data it is known that between 1402 and 1423 the Serbian suzerain Uglješa ruled over three districts (župa) — Vranje, Inogošta and Preševo. As Iriček points out, these districts of Uglješa were situated on the boundary between the environs of Južna Morava and Vardar.

Nowadays along the river-basin of Južna Morava south ward of Grdelička Klisura there are two neighbouring old city settlements: Vranje and Preševo. Round them spread the basins with the same names which were the above mentioned middle aged districts. There arises a question as to the exact position of the third župa, the so called Inogošta.

In our science so far there is only one standpoint, concerning the location of župa Inogošta. According to it Inogošta was the present eastern slope of the mountain range Oblik—Kukavica, which separates the northern part of Vranje basin in the east from the region Poljanica in the west.

The localization of that middle aged territory made till now in general was neither the result of a special and systematic scientific research, nor of a greater acquaintance with all the districts in the river-basin of Južna Morava. Due to the lack of actual facts the arbitrary hipotheses, taken often from non-specialistis have served as the source of unbased conclusions.

During the summer holidays in 1951, 1952 and 1953 I had the chance to travel over the whole territory of the river-basin of Jožna Morava, southward of Grdelička Klisura, and to make some geographical researches into all of its parts and settlements. While on these tours I found out some new pieces of evidence which gave new elements concerning the location of the middle aged župa Inogošta.

The facts, that in the river-basin of Morava round Vranje easily can be distinguished three, morfological deals i. e. the basins of Vranje, Preševo and Masura; that in the latter little basin, at the place where the recent town Surdulica lies today, the old city settlement Inogošta has been; and the very suitable economical and geographical conditions in the little basin of Masura, with the old mining works, and the crossing of three main roads — all that make us think that the old middle aged župa Inogošta must not be looked for in the nort-western part of the basin of Vranje, where the eastern slope of the mountain range Oblik-Kukavica lies, but we must search for it in the present little basin of Masura.

That little basin of Masura has been called Inogoška župa, along the old city settlement of the middle ages. The neighbouring districts of Vranje and Preševo have also derived their names from the main settlements. The little basin of Masura completely got its present name at the end of the XVIIIth century.

Х. ПОЛЕНАКОВИК

ЧИЈА Е ПЕСНАТА „ГЬРКЪ И БЪЛГАРИНЪ"?

1. Песната „Гъркъ и Българинъ", што е прврпат печатена во цариградското бугарско списание „Българскы книжици", [год. I], часть III, 1858, декември, книшка втора, № 24, стр. 350—351, под заглавие „Стихотвореніе", а со потпис: „Миладиновъ", досега му е редовно припишувана на нашиот поет Константин Миладинов. Притоа секако се поаѓаше од фактот дека во истото списание, во бр. 15 и 19 беа напечатени седум стихотворби од Константина Миладинов.

По однос на Константиновото авторство на песната „Гъркъ и Българинъ" досега не беше изнесено никакво сомневање, така што во сите досегашни изданија на Константиновите стихотворби се публикуваше, заедно со останатите песни на Константина Миладинов, и песната „Гъркъ и Българинъ". Така оваа песна ја наоѓаме и во изданието на А. П. Стоилов[1]), и во тоа на Табаков[2]) и, најпосле, во изданието на Хаџов[3]). Пишувајќи за Миладиновци искажав мислење дека, покрај Константина, со пишување стихови се бавел и Димитрија[4]). За ова мое мислење опара ми беше една забелешка на Кузман Шапкарев, што беше ја сторил кон песната „Гъркъ и Българинъ", во својот личен примерок на списанието „Българскы книжици".

Во песната „Гъркъ и Българинъ", во дијалошка форма, се репродуцира еден настан, едно судрување, или подобро кажано, една дискусија што се водеше, во 1858 година во Кукуш, меѓу некој Грк и Димитрија Миладинов, по однос на прашањето за националната припадност на Македонците[5]). Во тоа време Димитрија Миладинов беше во Кукуш и, што е повеќе важно, беше наполно ослободен од заблудата по

---

[1]) Антонъ П. Стоиловъ, Стихотворенията на Конст. Миладинов, „Училищенъ прегледъ", год. XXIII, кн. 1, 1924 (София);

[2]) Н. Табаковъ, Димитъръ и Константинъ Миладинови, Съчинения, „Хемусъ", София, 1939 1943;

[3]) Ив. Хаджовъ, Братя Димитъръ и Константинъ Миладинови, София, 1944;

[4]) Х. Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, стр. 171; „Литературен збор", Скопје, 1954, бр. 2, стр. 79, 92;

[5]) Ив. Хаджов, Навед. дело, стр. 200;

однос на неговото елинство, и тој, со една страсна енергија, водеше упорна борба за воведувањето на народниот јазик по школите и црквите. Неговата дефинитивна преродба, што си имаше своја основа во речиси едногодишното патување надвор од Македонија, меѓу Србите во Херцеговина, Босна, Војводина и Србија, се осети веднаш по враќањето од Белград во Македонија. Учителствувајќи во Прилеп тој разви — како што раскажува Рајко Жинзифов — жива дејност и енергична акција за националната и просветна пробуда на македонскиот народ. Нешто подоцна, Димитрија оди за учител во Кукуш и таму да ја шири преродбенската мисла и да се бори за исфрлањето на грчкиот јазик од школите и црквите. За таа негова акција во Кукуш ни зборуваат неколку сведоци. Прво би го спомнал сведоштвото на пријателот од браќата Миладиновци (особено блискиот другар на Константина Миладинов) Василиј Чолаков, човекот што со својот „Сборник“[6]), мислеше да го продолжува делото на браќата Миладиновци на собирањето и објавувањето народните умотворби. Чолаков го посети Кукуш при крајот на ноември 1858 година, за да се увери дали е вистинито соопштението за воведувањето на македонскиот јазик во школите и црквите во Кукушко, за кое нешто се пишуваше во „Българскы книжици“. Престојот на Чолаков во Кукуш му покажа дека навистина македонскиот јазик се употребуваше и во школите и во црквите во Кукуш и за тоа тој напиша и една дописка во „Българскы книжици“ бр. 24, втора книшка за декември 1858 година, страна 333—340. Во оваа дописка Чолаков го истакна, меѓу другото, следново: „Главенъ двигатель на събудуванѥ-то, не само въ Кукушъ но и въ много другы македонскы градове и паланкы, какъ-то: въ Полянинъ, Воденъ, Струмицѫ и даже въ Охридъ, ѥ достоиный-тъ за уваженіе родолюбецъ, главный-тъ учитель въ Кукушъ Г. Димитрій Миладиновъ, человѣкъ съсъ чайблагородны стремленія и съ необыкновенѫ дѣятельность.“ (стр. 334—335). — Во истиот број на ова списание се наоѓа, на страна 344—345, уште една дописка за Кукуш, напишана од „Единъ пѫтникъ“, за кого, ми се чини, дека докажав оти е пријателот на Миладиновци, рускиот дипломатски службеник А. В. Рачински[7]). Истакнувајќи ги заслужните луѓе што, во Кукуш, работеле на народната пробуда, Рачински вели дека еден од нив бил „Дим. Миладиновъ, доберъ и милъ ми пріятель, учитель на Еленско

---

[6]) За Чолаков: „Родна речъ“, XII, 1939, 4, стр. 180—185;

[7]) Х. Поленаковиќ, Кој е автор на дописот за Кукуш, печатен во списанието „Българскы книжици“, чясть III, 1858 г., стр. 344—345, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Историско-филолошки оддел, книга VI (1953), 4, стр. 100—104;

Кукушко училищте, кого-то Гърци много гонеетъ: найголѣма му похвала е брань вдигната срещу него вовъ Адинска Адина въ единъ от первы-тѣ листове на миналый Ноемврый месяцъ.“ (страна 345). — На крајот ќе го споменам и сведоштвото на Рајко Жинзифов, којшто беше во Кукуш учител заедно со Димитрија. Еве како Рајко ја прикажува работата на Димитрија и својата во Кукуш. Ќе ја изнесам овдека поопширно, бидејќи во соопштението на Рајка се наоѓа опишано и она судрување меѓу Димитрија (и Рајка) и некој Ѓрк, за коешто се пее во песната „Гъркъ и Българинъ“.

Откако се прероди Димитрија Миладинов и извесно време учителствуваше во Прилеп и Струга, кукушаните го поканија да дојде во Кукуш за учител. Инаку, Жинзифов знае дека Миладинов порано бил веќе во Кукуш како грчки учител и тврди дека повторното доаѓање на Димитрија во Кукуш спаѓа во ноември 1857 година. Доаѓањето на Димитрија било топло поздравено од некогашните негови ученици, особено и заради тоа дека сега Димитрија доаѓаше како македонски учител. Набргу по доаѓањето на Димитрија во школите се воведе нов ред, наставата се одвиваше на македонски јазик. Некогашните ученици на Димитрија одново доаѓаат да учат кај стариот нивен учител, оставајќи ја својата работа. Од Велес и од Цариград се донесени словенски книги. Леснотијата со којашто децата го совладуваа словенското писмо и наставата предавана на разбирлив народен јазик, имаше за последица прилив на деца од целата кукушка околија. — Родителите не можеа доволно да се нарадуваат на успехот на нивните деца и доаѓаа во школата и се восхитуваа слушајќи ги како лесно, и со разбирање, читаат од „Свјаштената историја“ на Партенија Зографски, којашто и ним им беше разбирлива. Љубовта кон народниот јазик толку се беше развила — како што пишува Жинзифов — што и луѓе од 20—25 годишна возраст, женети, откако ќе се завршеле часовите во школите, доаѓале таму и, како преку некој курс, го учеле словенскиот и македонскиот јазик. Дури и луѓе во постари години, во слободното време, по дуќаните, учеле да читаат еден од друг, или со помошта на учителите. И свештениците го следеле примерот на младите луѓе. Словенските книги (од Партенија Зографски и др.) што ги имаа во Кукуш, беа недоволни, така што учителот во црквата беше принуден да ги чита на глас молитвите, а слушачите ги учеле: „На тој начин Д. Миладинов дење ги учи децата, попладне ги учи женетите луѓе, младичи-занаетчии, свештеници, а навечер се занимавал со изучувањето на бугарската историја по „Царственикот“ или по „Гласникот на Друштвото на српската словесност“, или со препишувањето народни песни, пословици, приказни и др. Откако го совладал отпорот на пољанинскиот владика, Димитрија

продолжува со својата преродбенска работа и, во недостиг на книги, за потребите на словенската богослужба тој го преведува на македонски јазик евангелието и апостолот, а свештениците, спроти празниците, ги учеле овие преводи и утредента ги читале пред верните.

Откако на овој начин го изнесе преродувањето на кукушаните, Жинзифов зборува, доста опширно, и за самиот настан, што нему и на Димитрија им се случил, а којшто ќе биде опеан во наведената песна. Еден ден, пишува Жинзифов, по завршувањето на наставата, тој отишол во некој дуќан, каде што му помагал при читањето на дуќанџијата, кога пред дуќанот застанал некој патник, млад Грк од Солун, воспитаник на универзитетот во Атина. Откако слегол од коњ и влегол во дуќанот, барајќи да купи тутун, младиот човек забележал дека дуќанџијата држи в рака некаква книга. Се заинтересирал за неа. Бидејќи дознал дека е тоа „бугарска“ книга, тој со чудење го прашува дуќанџијата. „Одамна ли сте започнале со изучувањето на тој варварски јазик? Одамна ли сте се откажале од татковскиот ваш, многузвучен грчки јазик?“ На одговорот од дуќанџијата дека е главно оти тие започнале со учењето на македонскиот јазик, младиот Грк удрил да го исмева словенскиот јазик. Младиот учител и Гркот започнуваат една жива дискусија околу прашањето за населението на Македонија, при што младиот Грк во своето докажување за елинството на македонското население ги зема за доказ Хомера, Херодота, Страбона, а учителот се служи само со „Царственикот“ (на Пајсија) и ракописните народни песни, за да го докаже словенството на македонското население. Опкружени со маса љубопитни кукушани двајцата дискутанти упорно ги бранат своите позиции. „Не сакам да знам за твоите Хомера, Херодота, Страбона и другите“, дофрлува учителот и продолжува: „погледај ги овие луѓе, што ме окружуваат, прозбори со нив на грчки, дали ќе те разберат тие?“ — „Варварската сила ги нападнала некогаш македонските Грци и со сила ги пословенила, натурувајќи им го јазикот, обичаите“, додава од своја страна Гркот.

Во тој момент на дискусијата, некој од присутните го виде „стариот“ учител Димитрија Миладинов — којшто бил обавестен за спорот — како се приближува кон местото каде што се водеше дискусијата. Му направиле место на опробаниот борец и сега младиот Грк, дискутант, мораше да полемизира не повеќе со неопитното младо учителче, туку со прекалениот Миладинов, што по своето образование и развитие не заостануваше зад Гркот. „Пред доказите на Миладинов Гркот замолкна; тој ги побара од Гркот не само сегашните Македонци, туку и старите, со Филипа и Александра; тој му ги преврте на Гркот и Хомера и Демос:ена

и Страбона. Тој само што не ги пословенил пред Гркот и денешните Елини... Најсетне, по долгиот спор, Гркот радо се откажал од денешните Македонци, но сепак настојувал на тоа дека нивниот јазик е груб, не толку нежен како грчкиот и дека тие толку години го учеле грчкиот јазик. Гркот се погостил уште два-три дена, но не спорел повеќе за македонското население, и одејќи од Кукуш, кога му пружиле чаша со вино во знак на гостоприемство, тој го испи виното, извикувајќи три пати: „Да живеат Словените“ („День“, 1.XII.1862 г. № 48).

Ете таа е основата на песната „Гъркъ и Българинъ“, што е напечатена во „Българскы книжици“, во продолжение на дописките од Чолаков и Рачински. Гркот од песната му советува на „Бугаринот“ од песната:

Гъркъ „Българине простъ чоече
 що тукъ стоишь не се гърчишъ?
 Немашъ очи да не видишъ
 Колку славны се сторифме?
 Погърчи се ако сакашъ
 да се славейшъ и ты ко насъ.“

На оваа препорака на Гркот, еве што одговор му дава „Бугаринот“:

Болгаринъ „А Гъркиму старъ чоекъ
 Какъ ти текна тые зборой
 Да ми велишъ да ми кажвишъ?
 Я бѣфъ славенъ и прехваленъ,
 И пакъ сега сумъ Бугаринъ
 Ако сакатъ Богъ милустивъ
 Ке си быдамъ пакъ прехваленъ“.

Во второто настапување на Гркот во дискусијата, ќе бидат употребени најважните аргументи, што беше ги употребил младиот Грк, воспитаник на Атинскиот универзитет, во полемиката што ја водеше со Жинзифов, односно Дим. Миладинов во Кукуш:

Гъркъ „Болгарине не разбервишъ,
 Я ти велямъ да се учишъ
 Гърцкѫ книгѫ префаленѫ
 Ѳукидида, Еврипида
 Иродота и Пиндара . .
 Какъ ке чинишъ ты безъ книгѫ?
 Твоѭ книгѫ ти си немашъ
 Да се сторишъ ученъ чоекъ.
 Сакай сега да се фалишъ
 Со нашы-тѣ ученици;

Ако можишъ разбериме,
Научи се гърцкж книгж
Да быдиме сите Гърцы."

Во гордеењето на Гркот со класичните величини на Елада: Тукидид, Еврипид, Херодот и Пиндар — се споменуваат повеќе големи личности на класична Елада, отколку што ги наведе Жинзифов во својот опис на дискусијата. Поправо само Херодот се сретнува и во описот на Жинзифов и во песната, додека останатите троица од песната: Тукидид, Еврипид и Пиндар ги нема во написот на Жинзифов. Кај Жинзифов, како што видовме, покрај Херодот се споменуваат уште Хомер, Страбон и Демостен. Непоклопувањето на имињата од дописот на Жинзифов со тие од песната не треба многу да нè буни, бидејќи во прашање е основното во документацијата на Гркот: гордеењето со класичните величини на Елада. А такви имало многу и Жинзифов, што сигурно не ја стенографирал дискусијата, со цитирањето имињата на знаменитите класични Грци, сакал само да го истакне аргументот на Гркот-дискутантот воопшто, а не баш од збор до збор да ги изнесе доказите на едниот и другиот дискутант.

Поголемо разидување меѓу тврдењето на Жинзифов (од написот) и песната сретнуваме во второто настапување на „Бугаринот" во дискусијата:

Болгаринъ „Да се учамъ Гърцкж книгж!
Кой се тые що мы каза,
Тукидида, Еврипида
Иродота и Пиндара,
Тые не се отъ нашы-тѣ
Ни дедо ми ни предедо;
Яска тые не познаемъ.
Ако речишъ ты за книгж
Имафъ книгж, пакъ ке имамъ
Ела Гърку ты никога
Да не чекашъ да се гърча." – Како што се гледа авторот на песната не ги знае, или нејќе да ги знае и да ги признае за свои ни Тукидида, ни Пиндара, ни Еврипида ни Херодота, додека Миладинов, во дискусијата што ни ја опиша Жинзифов, „му ги преврте на Гркот и Хомера и Демостена и Страбона" и ги пословенил.

И крајот на песната, каде Гркот повторно му советува на „Бугаринот" да се погрчи:

Гъркъ Я ты даамъ арнж укж
Защ' ти сакамъ твое добро.

Пакъ ти велямъ погърчисе;
Ако искашъ ти се молямъ
Туку сѫде погърчисе“, — а „Бугаринот“ го одбива советувањето на Гркот, канејќи го него да се побугари:

Болгаринъ „Немай Гърку додевай ми;
Пакъ ти рековъ, пакъ ти велямъ
Разберисе, не се гърчя;
Ако сакашъ Бугарисе“ — има неподудрување со она што Рајко Жинзифов го дава во описот на крајот од дискусијата меѓу Миладинов и Гркот.

Овие разлики што постојат меѓу описот на Жинзифов и песната, не треба многу да нѐ изненадуваат, бидејќи описот на Жинзифов е напишан четири години подоцна откако беше се одиграл настанот, а притоа треба да се води сметка и за фактот дека станува збор за два состава од две различити личности.

Она што е важно во случајов е фактот дека дискусијата што ја опишал Жинзифов во својот напис за браќата Миладиновци, во својата основа, ја наоѓаме вклопена во песната “Гъркъ и Българинъ“.

Во својот напис за браќата Миладиновци Рајко Жинзифов не го прецизира времето кога се водела полемиката во Кукуш за којашто станува збор. Во секој случај оваа полемика се водела пред заминувањето на Рајко Жинзифов од Кукуш, бидејќи — од дописот тоа добро се гледа — и самиот Рајко бил учесник во дискусијата. А Рајко го напушти Кукуш по завршувањето на школската година 1857/58, некаде по јуни 1858 година. Значи дискусијата, за којашто е збор, се водела меѓу ноември 1857 година (кога Димитрија Миладинов дошол повторно за учител во Кукуш (и јуни 1858 година (кога Рајко го напуштил Кукуш, одејќи на школување во Русија). Со оглед на тоа дека песната е напечатена во II. декемвриска книшка на „Българскы книжици“ за 1858 г., — и ако сакаме и натаму да останеме при досегашното мислење дека е песната на Константин Миладинов, — би морале да претпоставиме дека во меѓувремето Константин некако бил обавестен за полемиката и дека набргу потоа ја испеал песната за којашто зборуваме. Составањето на песната, на Константина не морало да му причинува некои особени тешкотии, бидејќи тој токму во ова време веќе ги печати своите први поетски творби (песните „Шупељка“, „Не-непијан“, „Бисера“, „Голапче“, „Желание“, „Клетва“ — сите во првата книшка за август 1858 г. во „Българскы книжици“, и песната „Скърсти“ во првата книшка за октомври истата година во истото списание) и со нив се истакнува како поет. Многу блиска до песната „Скърсти“ по тематиката и по тонот е

песната „Побратимство“ за која имаме забележено од самиот автор дека е испеана во октомври 1858 година. Од друг карактер е песната „Думаніе“ што е испеана во февруари 1859 година. Песните „Побратимство“ и „Думаніе“ испеани во октомври 1859 година, односно во февруари 1859 г., напечатени се дури во втората книшка за ноември 1859 година, тринаесет месеци подоцна откако е испеана песната „Побратимство“. — Песната „Гъркъ и Българинъ“ хронолошки земено спаѓа меѓу песните „Скърсти„ и „Побратимство“ и по својот карактер значи една мала дисхармонија во тонот на дотогашното пеење на Миладинов, коешто се одликуваше со изразита лиричност.

2. Повод за да го ставам под сомневање досегашното мислење за авторството на песната „Гъркъ и Българинъ“ ми дава, покрај основниот тон на песната, што е необичен за Константина, — едно укажување на К. А. Шапкарев, спомнато во почетокот на овој прилог, според кое укажување автор на песната „Гъркъ и Българинъ“ е Димитрија Миладинов. Колку е точно укажувањето на Шапкарев во овој случај не може со сигурност да се тврди, но самиот факт дека постои едно вакво укажување, и тоа сторено од човек што можел добро да ги познава работите, заслужува за него да се зборува. Врз база на едно слично укажување на Шапкарев, мислам дека успеав, со голема веројатност, да го утврдам името на авторот на анонимната дописка за Кукуш, што е напечатена во истиот број на „Българскы книжици“, во којшто е напечатена и песната што е во прашање.

Во „Съдържяніе на 3-тж чясть 1858 год.“ од списанието „Българскы книжици“, што го составил Шапкарев на еден лист и го прилепил пред насловната страна од списанието, што било негово власништво (сега се наоѓа во заоставштината на Шапкарев, што се пази во библиотеката на Охридскиот музеј), Шапкарев забележил под број „17 Стихотвореніе од бр. Миладинови, 144, 350“, а под

Факсимил бр. 1: Шапкаревото ракописно „Съдържяніе на 3-тж чясть 1858 год.“ на „Българскы книжици“, со назначување дека стихотворбата објавена на стр. 350 е од Д. Миладинов.
На истиов факсимил се гледа и тоа дека Шапкарев дописот за Кукуш од „Единъ пжтникъ“ му го припишува на А. В. Рачински (В.: Годишен зборник VI-4, 102).

број „*33. Стихотвореніе Д. Миладинов 350*“. Покрај ова во „Обще оглавленіе на всето съдържаніе и статіи помѣстены въ Българскытѣ Книжицы отъ тритѣ години, 1858—9—60“, што го дава Шапкарев на својот ексемплар од списанието кон крајот на година IV. 1861, бр. 1 од месец мај, во одделот „Българскы народны пѣсни, притчи, гатанкы и стихотворенія“ забележил под број „30. Отъ К. Миладинова:

год. А. ч. б, стр. 300
ч. в. стр. 144
год. Б. ч. в. стр. 739
год. Б. ч. а. стр. 275 (а)
Отъ Д. Милад. год. А, ч. в. стр. 350“

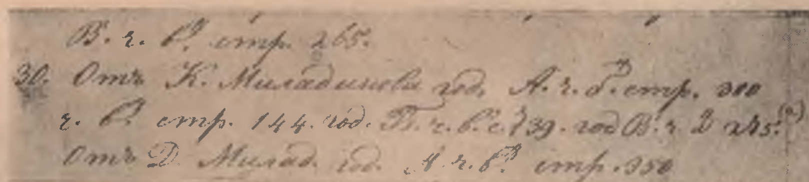
В. ч. в. стр. 265.
30. Отъ К. Миладинова год. А. ч. б. стр. 300
ч. в. стр. 144. год. Б. ч. в. с. 739. год. Б. ч. а. 275. (а)
Отъ Д. Милад. год. А. ч. в. стр. 350

Факсимил бр. 2: Шапкаревото ракописно „Обще оглавленіе“, со назначување дека песната објавена во Год. I. ч. 3, стр. 350 е од Д. Милад(инов).

Што се однесува до укажувањата од првата содржина под број 17 се означени како стихотворби на бр. Миладиновци песната „Скрсти“ од Константин Миладинов (на стр. 144) и песната „Гъркъ и Българинъ“ (на страна 350), за којашто Шапкарев тврди дека е од Д. Миладинов.

Укажувањето на Шапкарев од првата содржина под бр. 33 се однесува токму на песната „Гъркъ и Българинъ“ (објавена на страна 350).

Доколку се однесува до укажувањата на Шапкарев сторени во „Обще оглавленіе“, под бр. 30 како Константинови творби објавени во год. А [1858] чясть б [2] на страна 300 [-303] се споменуваат песните на Константина „Шупељка“, „Не-непијан“, „Бисера“, „Голапче“, „Желаніе“, „Клетва“; во год. А [1858], чясть в [3] на страна 144: песната „Скърсти“; во год. Б [1859] чясть в [3] стр. 739 [741] песните „Побратимство“ и „Думаніе“. — Што се однесува до последното укажување на Константинова творба објавена во год. Б [1859], чясть а [1] стр. 275 — Шапкарев сторил грешка, бидејќи автор на работата објавена на стр. 275 е Дим. Василиев, како што се исправил, на друго место во содржината, самиот Шапкарев.

И во „Обще оглавленіе“, како што се рече погоре, песната „Гъркъ и Българинъ“ [Год. А, чясть в, стр. 350] му се припишува на Д. Миладинов.

Ова е укажувањето на Шапкарев, врз база на коешто би можеле песната „Гъркъ и Българинъ“ да ја сметаме како песна на Димитрија Миладинов, и да му ја одземеме на Константина. — Со оглед на тоа дека се работи за ставање во стихови еден настан — судрување во коешто учествувал Димитрија Миладинов, и за кој настан Константин можел да дознае само посредно; и уште повеќе, бидејќи песната е дадена речиси во продолжение на дописките од Чолаков и Рачински, во коишто, како што се истакна во почетокот, така упадливо се истакнува агилноста на Димитрија во Кукуш, не е невозможно самиот Димитрија да ја испеал песната и да му ја предал на Рачински (или на Чолаков) овој, за време на престојот во Цариград, да ја предаде песната на редакцијата на „Българскы книжици“, кога веќе се токмел таму да го даде и својот допис за Кукуш. Со објавувањето на оваа песна во списанието, каде за него така одушевено се пишуваше, Димитрија уште повисоко го дигаше својот углед, бидејќи со својата дотогашна просветно-преродбенска работа тој беше познат кај народот, додека Константин сигурно беше многу помалу популарен, особено кога ќе се земе предвид дека неговото поетско создавање објавувано во „Българскы книжици“ бр. 16 [август 1858] не беше потпишано, а песната „Скърсти“, веројатно, по погрешка на редакцијата, беше потпишана со „*И.* Миладинов“.

Како што лесно може да се констатира стихотворбата „Гъркъ и Българинъ“ е обична публицистика, полемика преточена во стихови, без никаква уметничка вредност. На еден Димитрија Миладинов, преродбеник и борец, по својот тон таа му прилега, додека на Константина малу потешко можеме да му ја припишеме. За антифанариотската дејност на Константина ние немаме некои сигурни податоци. За време најактивната борба на Димитрија против фанариотите Константин не беше во Македонија (знаеме дека Константин веднаш по враќањето на Димитрија од Белград, при крајот на 1856 година, отиде во Русија) и на теренот, природно, не можел да води борба.

Кузман А. Шапкарев, којшто со своето укажување ни даде повод за оваа дискусија, е личност што била многу блиска до фамилијата на Миладиновци. И неговите роднински врски со Димитрија Миладинов, чиј зет по ќерка бил, и уште повеќе неговите врски како ученик и колега—учител на Димитрија, ни даваат доволно разлози за да можеме да му поверуваме во овој случај. Навистина овие „содржини“ Шапкарев ги пишувал, по сѐ изгледа, во 1866 година, кога ги купил „Българскы книжици“ од браќата Паунчеви во Солун[8]), но фактот дека токму тогаш бил во Кукуш учител, можеби

[8]) Х. Поленаковиќ, Кој е автор . . ., стр. 103, забелешка 2.

уште повеќе оди во прилог на укажувањето на Шапкарев по однос авторството на песната што е под прашање, бидејќи таму сигурно можело да се знае кој е автор на споменатата песна, ако и пред тоа време на Шапкарев не му било тоа познато.

Во секој случај укажувањето на Шапкарев по однос авторството на песната „Гркъ и Българинъ“ мораме да го земеме во обзир како многу веројатно, сѐ додека документарно не се докаже дека е песната од Константина, односно Димитрија. Со укажувањето на Шапкарев ние со право можеме да го спориме досегашното авторство на споменатата песна. Понатамошното истражување на ова прашање ќе треба да го реши авторството на песната, да го поткрепи укажувањето на Шапкарев, или да го отфрли.

H. Polenaković

QUI EST L'AUTEUR DU POEME „G'RK I B'LGARIN“

(Résumé)

Le poème „G'rk i B'lgarin“ (le Grec et le Bulgare), publié pour la première fois dans la revue bulgare de Constantinople „B'lgarski knižici“ (1858, III, p. 350—351), portant la signature „Miladinov“, était attribué au poète macédonien Constantin Miladinov. Comme tel, le poème a été publié plusieurs fois dans les differantes éditions de ses oeuvres.

L'auteur de cet article attire l'attention sur une donnée suivant laquelle l'auteur du poème examiné est Dimitria Miladinov, frère ainé de Constantin, combattant actif sur le plan de la culture nationale.

La donnée, que H. Polenaković nous communique, se trouve dans les deux tables de matière, faites de la main du folkloriste macédonien C. A. Chapkarev sur son propre exemplaire de la dite revue étant donné qu'elles y manquaient. Chapkarev, étant gendre, disciple et collègue (instituteur) de D. Miladinov, a pu connaître les oeuvres dont il écrivait, de sorte que son témoignage sur le problème considéré est digne de toute confiance.

Х. ПОЛЕНАКОВИЌ

ЗА ПОСВЕТАТА НА Ј. Ј. ШТРОСМАЈЕР ВО ЗБОРНИКОТ ОД НАРОДНИ ПЕСНИ НА МИЛАДИНОВЦИ

1. Како што е познато, веднаш по насловната страна во Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци*, на првите страни од двата непагинирани листа, објавена е посветата на Штросмајер, што е потпишана од страна на Константина Миладинов како издавач на Зборникот. Всушност се работи за две посвети, или за една дадена во два дела. Првата посвета е напечатена на првата страна од првиот непагиниран лист и потпишана е „со найглобоко уваженіе“ од „издаватель = отъ“. Стварната аргументација, — во којашто се зборува зарадишто Зборникот му се посветува на Штросмајера, со изнесување конкретната ангажираност на познатиот бискуп ѓаковечки околу публикувањето на Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци, и инаку со едно општо опфаќање заслугите на Штросмајера за издигањето просветата, културата, книжевноста и науката кај Јужните Словени, и особено со истакнувањето неговата најнова акција и големата материјална помош што ја дал за оснивањето на Југославенската академија на науките и уметноста — дадена е во втората посвета, што е напечатена на првата страна од вториот непагиниран лист.

За оваа посвета на Штросмајера кажале по некој збор истражувачите на работата околу Зборникот на браќата Миладиновци, но посебно и во детали никој не го обработил ова прашање. Така А. П. Стоилов, во вториот том од својот Показалец[1]) страна 8—9, ја препечатува првата посвета од Зборникот, но за неа ништо одделно не зборува. И М. Арнаудов, кој го приреди третото издание на Зборникот на браќата Миладиновци[2]) и напиша најобемна монографија за

---

*) Бжлгарски народни пѣсни собрани одъ Братья Миладиновци, Димитрія и Константина и издани одъ Константина, въ Загребъ, 1861.

[1]) Антонъ П. Стоиловъ, Показалецъ на печатанитѣ презъ XIX вѣкъ бългapски народни пѣсни, II, 1861—1878, София, 1918; С. С. Бобчевъ во написот: Щросмайеръ и българитѣ, Македония, I, 1926, бр. 33, го препечатува првиот дел од посветата, но без коментар.

[2]) Братя Миладинови, Български народни пѣсни, София 1942[3],

нив[3]), ништо особено не рече за посветата и се задржа само на парафразирањето на истата. Иван Хаџов, во својата најнова работа за Миладиновци[4]), сметаше за доволно да ги препечати обете посвети, а јас ја истакнав само топлината со која е напишана посветата[5]).

2. Сега имам можност да укажам, можеби со голема сигурност, на изворот на овие посвети. Во заоставштината на Јосип Јурај Штросмајер, што се чува во архивата на Југославенската академија на науките и уметноста, се наоѓаат ракописните посвети на Штросмајера од Зборникот на Миладиновци, пишувани на хрватски (или српски) јазик со латиница[6]).

Споредувајќи ги ракописите на посветите со тие што се печатени, покрај разликите во поглед на азбуката и јазикот, се сретнуваат и некои, навистина доста ситни, разлики, така што ракописните посвети се, со некои зборови, поопширни. Инаку преводот е доста слободен и книжевен.

За да се види како стојат ракописните посвети спрема тие што се печатени, во продолжение ги давам обете, во паралелен текст, приложувајќи ги притоа и факсимилите од ракописните посвети:

Ракописните посвети	Печатените посвети
Njegovoj Preuzvišenosti i Presvjetlosti Gospodinu	На Негова Превозвишеность и Пресвѣтлость Господина
Josipu Jurju Strossmayeru,	Іосипа Юрія Строссмайера
episkopu bosanskomu ili djakovačkomu i srijemskomu, uzprestolniku (throno assistens) Njegove Svetosti upravitelju biogradske i smederevačke biskupije, rimskomu grofu, pravom tajnom savjetniku Njeg. c. kr. Veličanstva, dvorskom svećeniku, virovitičkom velikom županu, izvanrednom državnom savjetniku, doktoru filosofije i bogoslovja i artium liberalium itd.	Епископъ босански или дьяковачки и сремски, узпрестолникъ на негова свѣтость, апост. управитель на белградска-та и смедеревска-та епископія, римски графъ, на н. цар. кр. величество деиствителни тайни совѣтникъ, дворски духовникъ, вировитички велики жупанъ, извѫредни дѫржавни совѣтникъ, докторъ на философія-та и богословія-та, изяѱни-те науки и пр. и пр. и пр.
Velikodušnom pokrovitelju narodne književnosti,	Великодушни-отъ покровитель на народна-та книжнина
U najdubljoj poniznosti	Со найглобоко уваженіе
Posvećuje izdavatelj	Посвѣѱаватъ издаватель-отъ

[3]) М. Арнаудовъ, Братя Миладинови, Животъ и дейность (1810, 1830—1862), София, 1943;

[4]) Ив. Хаджовъ, Братя Димитъръ и Константинъ Миладинови, София, 1944;

[5]) Х. Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, стр. 200;

[6]) Архив Југосл. Академије XI А/Милад. К. 2;

Njegovoj Preuzvišenosti i Presvjetlosti
Gospodinu
Josipu Jurju Strossmayeru,
episkopu bosanskomu ili djakovačkomu i srijemskomu, uzprestolniku (throno assistant) Njegove Svetosti, upravitelju biogradske i smederevačke biskupije, rimskomu grofu, pravom tajnom savjetniku Njeg. c. kr. Veličanstva, dvorskom svećeniku, virovitičkom velikom županu, izvanrednom državnom savjetniku, doktora filosofije i bogoslovja i artium liberalium. itd. —
Velikodušnomu pokrovitelju narodne književnosti,
u najdubljoj ponižnosti posvećuje izdavatelj.

I факсимил од ракописната посвета на J. J. Штросмajер.

Втората посвета — или вториот дел од посветата — што е одвоена од првата, и во ракописот и во Зборникот, гласи:

Vaša Preuzvišenosti
i Presvjetlosti!

Prije nekoliko godina sabrane bugarske narodne pjesme još bi dugo vremena stojale u neizvjestnosti, da nije bilo Vašeg visokog sudjelovanja. Vaša Presvjetlost shvatila je, da je narodna obrazovanost najveći

Ваша Превозвишеность
и Пресвѣтлост.!

Предъ неколку години Бѫлгарски-ве пѣсни собрани, още много време ке стоѭха закопани въ неизвѣстность, ако не бѣше високо-то Ваше участіе. Ваша Пресвѣтлость глобоко почувствува

uvjet narodnog blagostanja i ne štedeći ništa, pomagala je svakoga i svagdje obilno, da se izdavaju korisne školske i druge knjige. I u toj plemenitoj težnji blagoizvolila je Preuz. Vaša svratiti pozornost i na najjužnije Slovjene Bugare i pokazala se velikodušnim dijelnikom u izdavanju tog opće korisnog narodnog blaga. I na koncu Vaša Preuzv. puna dobrih želja za narod te odu-

че народно-то образованіе ѥ най-голѣмо-то рѫчателство за благоденствіе-то одъ народ-отъ; и нищо предъ него не щадеещемъ, щедро 'секога и 'секаде помогна въ полезни издаваня и училишни потребности. При 'си-те тіе благородни стремленія Ваша Превозвишеность благоизволи да обѫрни вниманіе и на найюжни-те Славяни Бѫлгари и да покажитъ велико-

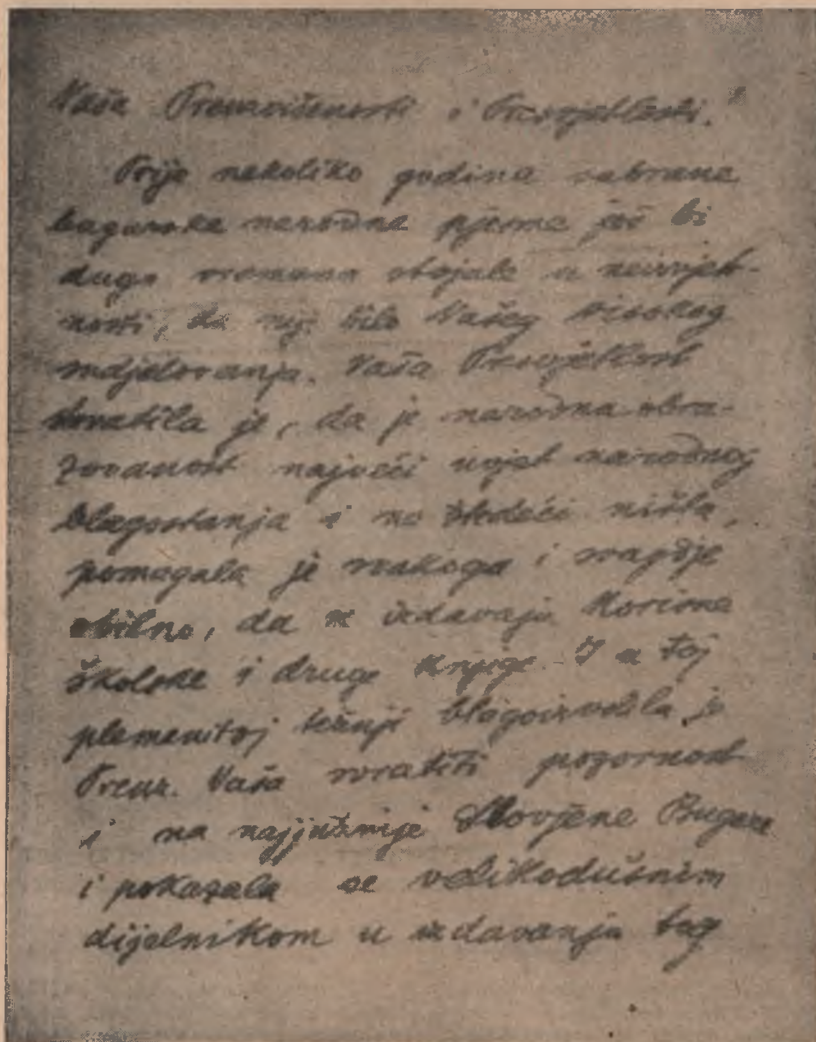
Vaša Preuzvišenosti i [illegible]!
Prije nekoliko godina sabrane
bugarske narodne pjesme još bi
dugo vremena stajale u neizvjes-
nosti, da nije bilo Vašeg visokog
nadjelovanja. Vaša Preuzvišenost
dokazala je, da je narodna obra-
zovanost najveći uvjet narodnog
blagostanja i ne štedeći ništa,
pomagala je svakoga i svagdje
obilno, da se izdavaju korisne
školske i druge knjige. I u toj
plemenitoj težnji blagoizvolila je
Preuz. Vaša svratiti pozornost
i na najjužnije Slovjene Bugare
i pokazala se velikodušnim
dijelnikom u izdavanju tog

II факсимил од ракописната посвета на Ј. Ј. Штросмајер.

ševljena za narodnu dobrobit, oživotvori najkorisniju ideju te osnova jugoslovjensku akademiju taj dragocjeni vijenac Vaših golemih narodnih dobročinstva.

Kod tako sjajnih zasluga Vaših za književnost, usmjelih se posvetiti Vašoj Presvjetlosti ovu zbirku narodnih pjesama, za koju molim, da je Preuzv. Vaša blagonaklono pri-

душно-то ѣ участіе въ издаванѥ-то на това общеполезно сокровище; и на конецъ, окрилатена одъ народно-то доброжелателство, захвати найплодородна-та идеа, и основа Югославянска-та Академія, той драгоцененъ венецъ на толку големи Ваши благодеянія.

При такви сіяйни Ваши услуги на книжнина-та сѣ осмелихъ да

opće korisnog narodnog blaga.
I na koncu Vaša Preuzv. puna
dobrih želja za narod te odu-
ševljena za narodnu dobrobit,
oživotvori najkorisniju ideju te
osnova jugoslovjensku akademiju taj
dragocjeni vijenac Vaših golemih
narodnih dobročinstva.
Kod tako sjajnih zasluga Vaših
za književnost, usmjelih se posve-
titi Vašoj Presvjetlosti ovu zbirku
narodnih pjesama, za koju molim,
da ju Preuzv. Vaša blagonaklono
primi, zajedno sa izrazom mog
dubokog naklona, s kojim se častim
biti Vaše Preuzvišenosti i
Presvjetlosti najpokorniji
sluga:
K. Miladinov.

III Факсимил од ракописната посвета на Ј. Ј. Штросмајер.

mi, zajedno sa izrazom mog dubokog naklona, s kojim se častim ostati

Vaše Preuzvišenosti i Presvjetlosti najpokorniji sluga

K. Miladinov.

посвѣтамъ на име-то одъ Ваша Пресвѣтлость това собраніе одъ народни-те пѣсни, кое, молямъ, благосклоно да пріимитъ заедно со глобока-та ми признателностъ, со коя имамъ честь да останамъ

На Ваша Превозвишеность и Пресвѣтлость

Найпокорни слуга

К. Миладиновъ.

Како дошло до тоа да имаме запазено и хрватски текст од Константиновите посвети? И дали се печатените посвети составени од Константина или се само превод од хрватскиот текст? Од анализата на ракописот од овие две хрватски посвети и анализата на некој сигурен Константинов автограф (да речеме автографот на стихотворбата „Т'га за југ"; случајот што за анализа земаме еден автограф напишан со кирилица и на македонски јазик не ја менува крајната слика на анализата), лесно може да се забележи дека станува збор за два сосема различити ракописа, за две личности што ги пишувале односните работи: една што ја напишала ракописната варијанта од посветите, и друга — Константин, — што ја напишал песната „Т'га за југ". Значи дека текстот од овие посвети, што го имаме сочувано во Штросмајеровата заоставштина, не е напишан со раката на нашиот поет. Дали е тој текст воопшто и составен од Константина? Не знам дали многу ќе згрешам ако речам оти не сум многу сигурен во тоа дека автор на посветите е Костантин Миладинов. Разликите што постојат меѓу печатените и од Константина потпишаните посвети и оние што сега ги објавувам, доста ни зборуваат за тоа дека основниот, првиот текст на посветите треба да го бараме во оној текст што сега го имаме запазено во Штросмајеровата заоставштина. Посветите што се објавени во Зборникот, ми се чини, дека се превод од хрватскиот текст на посветите. Инаку, познато е дека, по правило, при преведењето, било да се дава буквален или слободен превод, се гледа во преводот, што е можно најповеќе, да не се додава нешто што го нема во оригиналот; меѓутоа чест е случајот при преведењето понешто да се испушта од оригиналниот текст. Во конкретниот случај ракописниот текст на посветите е, во некои детали, поопширен од Константиновиот, што ни дава известно право да можеме да претпоставиме дека е Константин автор на преводот од посветите, а вистинскиот автор, по сѐ би можел да биде некој човек од канцеларијата на бискупот Штросмајер или, да одиме уште еден чекор понапред, текстот од посветите да го сметаме како еден вид клишејска посвета, којшто би можел, според потребите, во детали да се менува.

Еден од таквите детали што би можел да е важен за посветите од Зборникот на Миладиновци е тој што е даден во почетокот на вториот дел од посветата, каде што се зборува за судбината на песните собрани од Миладиновци.

Друг еден детал што е важен во поглед одредувањето времето кога е напишана посветата на Штросмајер, е податокот што зборува за помошта што ја дал Штросмајер за основањето на Југославенската академија на науките во Загреб. Дискутирајќи со своите блиски пријатели за потребата да се основа една научна установа, една академија, околу која би биле групирани работите на просветното, книжевното и научното издигање на хрватскиот народ и на останатите Јужни Словени, Штросмајер пристапи кон реализирањето на оваа идеја во часот кога му упати писмо на хрватскиот бан Јосип Шокчевиќ (инаку човек кој штотуку беше поставен за бан на Хрватска, најповеќе благодарејќи на препораката од Штросмајера до надлежното место), на 10. XII. 1860 година, во коешто ја изнесе потребата од основање една научна академија, и кога кон писмото го приложи својот голем дар, материјалната основа на академијата, 50.000 форинти. Од овој факт можеме да го узнаеме доста приближно времето кога е напишана, или преведена, посветата на Штросмајер од Зборникот на Миладиновци. Тоа можело да биде најрано веднаш по 10. XII. 1860 година, кога веста за дарот на Штросмајер била објавена и во печатот, а најдоцна во јуни 1861 година, пред излегувањето Зборникот од печат. Мене ми се чини дека и посветата морала да се предаде во печат заедно со останатиот ракопис (макар што посветата и предговорот се дадени на одделен табак, во кој предговорот е пагиниран со римски броеви). А тоа било некаде кон средината на јануари 1861 година, при сè што самото печатење започна доста подоцна, како што е утврдено во моите Три прилога . . .[7]).

Ракописниот текст од посветите на Штросмајер ни зборува за тоа дека Константин, најверојатно, не е автор на посветите; тие истовремено ни го претставуваат првиот превод од хрватски на македонски јазик и ни го прикажуваат Константина како преведувач на истите.

---

[7]) Х. Поленаковиќ, Три прилога за запознавањето на браќа Миладиновци, Скопје, 1953, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Историско-филолошки оддел, кн. VI-5, стр. 89—91.

H. Polenaković

SUR LA DEDICACE A. J. J. STROSSMAYER DANS LE RECUEIL DE CHANTS POPULAIRES DES FRERES MILADINOVTZI

(Résumé)

C'est un fait connu que dans le Recueil de chants populaires des frères Miladinovtzi, sur la page qui suit le frontispice, on trouve imprimée une dédicace (en deux parties) consacréè à Strossmayer. Elle a été signée par Constantin Miladinov en tant qu'éditeur du Recueil.

Les raisons qui ont porté C. Miladinov à dédier le Recueil à Strossmayer — les mérites de celui-ci comme mécène en genéral et plus particulièrement l'intérêt qu'il avait montré pour la publication du Recueil — sont exposées dans la deuxième partie de la dédicace.

La dédicace, on le sait, est imprimée en macédonien avec des caractères cyrilliques.

L'auteur de cette contribution fait savoir qu'il a trouvé la dédicace en question écrite en serbo-croate avec des caractères latins, parmi les matériaux de Strossmayer, gardés dans les archives de l'Académie yougoslave à Zagreb. L'analyse de cette dédicace montre qu'elle est un peu plus longue que cette qui est imprimée dans le Recueil; que l'écriture dont elle est faite ne correspond pas à celles des autres manuscrits de C. Miladinov.

A la fin, l'auteur de cet article suppose que le texte de la dédicace imprimée dans le Recueil de Miladinovtzi n'est qu'une traduction libre du manuscrit conservé dans l'héritage de Strossmayer et que ce manuscrit est fait dans les bureaux de Strossmayer.

Х. ПОЛЕНАКОВИЌ

БИОГРАФСКИ ПРИЛОГ ЗА ЗАПОЗНАВАЊЕТО НА ЏИНОТ

— ЕДНО АВТОБИОГРАФСКО ПИСМО НА ЏИНОТ ОД 1856 ГОД. —

Во печатените работи на Јордан Хаџи Константинов — Џинот (во дописките, драмските обиди, стихотворбите, — објавени во Цариградски вестник) се среќаваат низа интересантни податоци за неговиот живот и неговата работа. Особено многу такви податоци наоѓаме во неколку негови писма, што ги упатувал до разни луѓе, на своја иницијатива, или по нечие барање, а со желба да се добијат податоци за познатиот учител и борец, за да можело да се преземат некакви мерки во негова (на Џинот) полза.

Познато е едно вакво, автобиографско писмо, што го напишал Џинот за време на прогонството во Гјузел-Хисар на 12.IV.1863 година. Ова писмо го објави Д. Мишев: Едно писмо отъ прочутия даскалъ Джинотъ до Н. П. Тъпчилещовъ[1]). За писмото Мишев можеше да рече дека тоа претставуа „скелетъ на автобиография", додавајќи дека во овој „скелет" недостигаат дати, осветлувања на фактите и приказ на лицата што се спомнуваат во писмото. Последново се обиде да го стори Мишев со своите коментари кон писмото.

За разлика од ова писмо, коешто е пишувано во една особено тешка ситуација, па секако заради тоа и има еден телеграфски стил, останатите две автобиографски писма на Џинот — за коишто се знаеше понешто досега, главно, од некои извадоци од истите, што сум ги употребил во неколку свои студии за Џинот, — пишувани се со една живост, динамичност и драматичност, што е својствена за речиси сите работи на Џинот.

Најстарото автобиографско писмо на Џинот — за коешто јас знам дека постои — е она писмо, што Џинот го напишал на 9.II(?)1856 година во Скопје и го упатил во Белград до Ѓорѓе К. Поповиќ. Една одломка од ова писмо бев објавил неодамна во својата расправа: Против кој вла-

[1]) Писмото е објавено во списанието: Минало, Българо-Македонско научно списание Година I, книга 2, страна 187—202, София 1909.

дика е уперена песната на Андреја Петкович „Глас от далека земља?[2]) Ова писмо го публикува Климе Џамбазов: Борбата на Цинот за скопското народно училиште (1848—1857),[3]) заборавајќи да спомене дека за ова писмо веќе беше известена нашата наука. Писмото не е во целост објавено ни од Џамбазов, а со оглед на тоа дека и објавениот прв дел од писмото е даден многу некритично, неупотребливо за науката, истото во целост, го публикувам заедно со останатите материјали од Цинот најдени во архивата на некогашното Друштво српске словесности, со коешто Цинот прилично долго време одржувал жива врска. Овие материјали ги публикувам во изданието на Филозофскиот факултет во Скопје, во едицијата „Материјали", книга 2.

Набргу по испраќањето на автобиографското писмо од 9.II(?)1856 г., на 23 април истата 1856 година, пак од Скопје, Цинот испраќа едно ново писмо до Белград. Во него, природно, ќе повтори некои податоци од претходното писмо, но ќе даде и иниза нови, многу интересантни. Ова писмо сум го користел досега повеќе пати, во разни свои расправи, објавувајќи повеќе одломки од него. Прв пат го употребив ова писмо во расправата: Изворот на Таблица перваја од Јордан Хаџи Константинов-Цинот[4]), објавувајќи ги оние партии од писмото, во коишто станува збор за прогонувањата на коишто бил изложен Цинот од велешките владици. Подоцна во критиката: За библиотеката на Цинот[5]) исто така дадов една одломка од ова писмо во којашто се говори за судбината на библиотеката од Цинот. На крајот, и во расправата спомната во забелешката број 2, го употребив ова писмо, давајќи една одломка во врска со прогонувањата на коишто бил изложен Цинот од страна на велешкиот владика Авксентија.

Во продолжение го објавувам писмото во целост, без било какви измени. Писмото е пишувано на танка, сина хартија, со мастило, како што е случај со речиси сите писма што ги упатувал Цинот до Друштвото српске словесности (односно Читалиштето белградско). Во забелешките кон писмото ги давам најнужните објаснувања за истото; на

[2]) Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Историско-филолошки оддел книга VI—3, стр. 83—84.

[3]) Просветно дело, списание по педагошки прашања, бр. 9—10, Скопје, стр. 568—590, особено страна 570—73 на стр. 570—571 даден е факсимил од писмото.

[4]) Проф. Х. Поленаковиќ: Неколку книжевно-историски прилога, Нов ден, IV, 1948, бр. 6, стр. 47—5'; препечатено во книгата: Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, стр. 130—142; особ но стр. 50, 53 односно 133, 136.

[5]) Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Историско-филолошки оддел, книга IV-6, стр. 5.

крајот го давам, во факсимил, вториот дел од писмото, важен заради потписот, во којшто покрај познатото презиме на нашиот преродбеник: Константинов се јавува и надимката: Ч(инов) и презимето: Трајков, што инаку доста ретко се појавува во досега познатите потписи на Цинот.

Молимъ Брате Јордане[6])
Да ми кажешъ до денеска како ти е помино?

Почитаемый Господине! До денеска добро поминахъ, и добро живеяхъ, и не ме е сретнала никаква скудность и сиромащія, а отъ денеска тамо Богъ всемилостивъ како ке заповѣди.

Ето има 15 годины[7] како ме гонатъ владыцы и богати гражданы, и тако ако бы го гонилъ некой діаволо, истый діаволъ бы умрелъ ако е безплотенъ.

Можешъ да ми речешъ: лошъ си, за това те гонатъ. Но несамъ лошъ, ни па искамъ лошото.

Азъ во Велесъ отъ прво дѣца кога заучихъ, почехъ да гы учамъ: Букваръ, св. Исторія, Црквена Исторія, Оглашеніе вѣры, Географія, Всеобщая Исторія, Грамматіка съ художнословіе и діалектика, Црквена оправа (?), Тлкованіе все священнописаніе, Митологія итд. наредъ, т. е. формално и сложно, и почеха нашыте дѣца да прѣдуспѣвуятъ и плодъ да принесуятъ и тако мене вси наши гражданы ме узвышиха до небеси.

Но имахме у велессъ още 4 мина учители, кой едва можеха име да пишатъ: 1. се зове даскалъ Митра[8]), 2. даскалъ Елиско[9]), 3. даскалъ Томо, 4. и 5. гречески даскали[10]), но они поуредно учеха; азъ радейки съ добра душа и жешка крвь, не помыслуехъ и не самъ зналъ що е гоненіе и завистъ и хула; нимъ отъ мене имъ се досади и единъ другъ се учеха како бесны, на кои ли начинъ да развалятъ уредното ми училище.

Па владыката на ногкти си гледаше, тако да ме афореса и да прогласи: како єретически учамъ.

---

[6]) Ова писмо нема одделен број од Деловодникот на Друштвото српске словесности, туку е придодадено кон бројот 64/1856 година.

[7]) Во писмото што го објави Мишев (в. заб. бр. 1) Цинот тврди дека од 1838 година (како 18 годишен) ја започнал борбата против „гречуљите".

[8]) За даскал Митре има доста податоци кај Карамфилович, Хаџи Васиљевиќ и др. Види забел. 3, стр. 195 кај Мишев (Забел. бр. 1).

[9]) Како и за даскал Митре, исто така и за даскал Елиско има податоци на повеќе места; Види и: Хр. Чочковъ. Градъ Велесъ, Учебното дѣло до революционитѣ борби, София 1929, стр. 25.

[10]) За грчките даскали може да се претпоставува на кои мислел Цинот; Мишев во забел. бр. 4, стр. 195 говори за грчкиот даскал Махман; вториот грчки даскал дали е Јоан Жинзифов, на кого се жали Цинот во писмото од 1863?.

Петината даскали совокуплено ме осуждаватъ предъ владыка Игнатія[11]), како самъ фармазонъ (отрователь а они сами не знаеха що ке се рече фармазонъ).

(стр. 2)

Владыката абіе прызива да се соберать вси наши чорбажіи (тако се говоратъ въ Турско првогражданите), а чорбажія на славенскій се зове чанколизъ или лижикотли.

Они на той часъ се собраха. Не можамъ да речамъ да се лоши нашыте гражданы, колкото се препрости и неучени, и покорны на св. црква.

Владыката: Знаете ли защо самъ ве призвалъ?

Вси: Незнаеме Господине!

Онъ: Той! Той! Еретигъ! Фармазонъ! Той сака да ни расипе вѣрата, анатема нему!

Они со страхъ и трепетъ: кой Господине?

Онъ: Мосне харно го знаéте! И ви! И ви сте ятакъ!

Они: Опрости, Господине (вси му цѣливаха рука)! Опрости, опрости! Да му є... коньи майката, не ни е потребенъ! Та дека не сме знаеле ніе, та несме ли поминале?

Владыката: Ете сега паметно чорбажія! Ты го си аксіосъ на го чорбажія быднешъ! Я ке го речамъ на аянино да го тури чорбажія.

Они вси: Хвалати Господине! Что искашъ отнасъ?

Владыката: Да го испудите той чапкънъ учитель, той Јорданъ копиль сефи пущъ! Мене го кажатъ попови хулилъ на анафора и на икони, той е діаволосъ, анатема нему!

Они: Сега ке го испудиме!

Токо ето ти два Сеймена (Пандура), ме отведоха на аянски конакъ, още не застанахъ, ми привыка Али-бегъ Кіоро[12]) (така се зове), дишари пущъ! Сефи пезевенгъ, хън зъръ кяфиръ! калкасънъ мехтуптенъ зере шейтана сени верърьмъ! куюнусъ хапси о женабети![13])

Привикаха другите: айде шинди башла, та ярънъ гидерсе мехтупте, сургунъ єдежейсъ ону[14]).

Азъ плачейки дома си дойдохъ, пріятелите ме оставиха, сродницыте отъ мене се крыеха.

---

[11]) За владиката Игнатија има пишувано на повеќе места, но да се види Мишев, бел. 2, стр. 194.

[12]) Миленко С. Филиповић, Емин-Ага и Ћор Али-Бег, Јужни преглед, Скопље, 1935, стр. 69—75.

[13]) Надвор развратнику! пропалицо подводаџиска, свињо безбожничка. Да го напуштиш школото, инаку ќе те пратам по ѓаволите. Фрлите го в затвор проклетникот.

[14]) Ајде сега почни (пушти го), та утре ако оди на школо, ќе го испратиме во прогонство.

Нощьта дойде единъ човекъ ме извыка отъ прозора, ми рече: скры книгыте, защо утре още рано сеймени ке дойдатъ отъ владыката, ке ти гы зематъ и ке ты гы изгоратъ.

(страна 3)

Я нощьта гы пренесохъ въ чича Лаза единъ добродушенъ хрістянинъ и тамо гы скрыхъ въ една празднa вінска бочва.

Изутрината дойдоха сеймените, ми найдоха само единъ Кіевопечерскіи Патерикъ ми го зеха.

На Успеніе пресвятыя Богородицы въ црква ми прочетиха афорезмо, и запретиха никой дете да непущи у мене да учи. Но Цинцарите[15]) до толко зло ми сториха, що незнае ни самый діаволъ.

Три годины той владыка ме гонеще.

Но язъ отидохъ въ Солунъ, въ св. Гора, въ Хіосъ (Сакъсъ), въ Патмосъ, и па си дойдохъ дома. Па почехъ да учамъ возлюбленныте нашы Славчиня, и ступахъ съ едно уредно напредіе, и успѣхъ показахъ.

Но въ тая година дойде новъ владыка именемъ Θеоклитъ[16]), кой, како ме виде рече: добръ учитель, т. е. калосъ дідаскалосъ, ине пепедевменосъ, омосъ, ине акоминеосъ, діà туто дéн гинете на инаі дидаскалосъ[17].

Цинцарыте се совокупиха, и му рекоха: Господине! Той учитель що го зоватъ Јорданъ Х. Константіновъ, съ прво да гледашъ да го изгонишъ, защо ако го оставишѣ да учи: онъ е трудолюбивъ и иска своите славени да гы разбуды, ако они се разбудатъ, за тебе и за насъ добръ берикетъ ке нема. Та! зато е добро да немаятъ ученіе.

Абіе гы тура нашите граждани въ немиръ и въ неслога и вѣ завистъ, почна мене да ми копа гробъ. Единъ день гы прызыва всички гражданы, и имъ чини една голема церемонія, па имъ говори: „Добри хрістіяны! Засто за единъ учитель, да быдеме на тарифѣ и на хиянстлукъ? Онъ ве направи на татковъ(!) тертипъ да быдете, ке ви расипе градо, ве жалимъ! Токо со време испудете го!"

(стр. 4)

Съ много злоизмысленія, и той владыка ми разори многотрудното училище!

---

[15]) Миленко С. Филиповић, Цинцари у Велесу, Јужни преглед, Скопље, 1936, 173—180.

[16]) За владиката Теоклит има пишувано на повеќе места; но да се погледа Мишев, заб. 5, стр. 195.

[17]) Добар учител; културен е, но уште е млад, затоа не може да биде учител.

Я отидохъ въ влашко и въ Београдъ, и па си дойдохъ дома, почехъ още поуредно да учамъ; но дойде другъ владыка именемъ Авксентія[18]) Болгаринъ, но хиліядо пути по золѣ отъ првите. — Онъ како дойде разбра ради мене, ме призва, и ми рече: 300.000 гроша ке дадамъ, я ти ке останешъ я я, овде въ велесъ! токо ерзійленъ бегай! Онъ ме кл'на и се опна добро, но и я силно се сопротивихъ, найпосле въ црквыте даде проклетія, кой ке прати у мене дете да учи да е проклетъ. Въ тыя дни отъ Скопѣ ми пратиха 23 писма да имъ быдамъ учитель, я некехъ. Защо знамъ що ке ми дойде на глава.

Найпосле сами дойдоха отъ велесъ ме кренаха, и по моя воля училище ми наредиха, и такво беше Скопское училище, що въ всичка Турція още нема, и мучное да има.

Ги учехъ: Букваръ, Св. Исторія, Црк. Исторія, Пословицы, Рачуница и Диплографія, Географія, Грамматика, Всеобщая Исторія, Митологія, Фісика, Класически списанія[19]) и т.д. и т.д. и явно беше моето трудолюбіе кое и успѣхъ даде, и всегде се прочу.

Но владыката и 5 греци на турцы ме дадоха, рекоха е Московски шпіонъ, турцыте ме изгониха.

Я отидох въ Цариградъ, и па въ Скопѣ дойдохъ, за да се покажемъ какъ сам благороденъ и родолюбивъ.

въ велесъ ми учиниха 700.000 найголеми злины, у Скопѣ 3.000.000 злины и 656.836 Потурчени хули, и то владыката и петина греци потурченицы, и некой простацы Болгары, кои не ти знаятъ ни две ни три.

Никой не ми е далъ ни две пари, ето три и полъ години Богъ Господь ме живи и св. Богородица. Та за това косата ми обеле. Три пути руците опако ми врзале низащо. Господи, не имъ пиши грехъ защо незнаятъ что творатъ.

23 апрелъ 1856 Јорд. Х. Константіновъ Ч. Трайковъ
Скопѣ

Напомена: На левата маргина, усправно, се дадени, како постскриптум, овие зборови: „Дайте на Јордана Х. Константінова една корка хлебъ!"

---

[18]) За Аксентија има многу пишувано; да се види Мишев, заб. 9. стр. 196 и мојот прилог спомнат во заб. 2.

[19]) Школската програма на Цинот е публикувана во Цариградски вестник 1852, бр. 68; за неа има пишувано доста; да се види моето мислење искажано во критиката, овдека спомната во забелешката бр. 5 на стр. 24.

23. април 1856,
Скопь

Сл. 1. Факсимил од последната страна од писмото на Џинот од 23 април 1856 година

Х. ПОЛЕНАКОВИЌ

ДВЕ ЗБИРКИ ОД АФОРИЗМИ НА ЏИНОТ

1. Одржувајќи доста живи врски со Друштвото српске словености од Белград, нашиот познат преродбенски борец и учител Јордан Хаџи Константинов-Џинот, во текот на една деценија и повеќе, испраќал до Друштвото разни старини: книжевно-историски споменици, ретки книги и ракописи, нумизматички материјали и др. Покрај тоа Џинот испраќал и такви текстови од стари споменици што се, под неговото име, и печатени во органот на друштвото, во Гласникот[1]). До Друштвото српске словесности Џинот испраќал и разни описи на поедини манастири и краишта од Македонија, кои всушност претставуваат продолжеток на неговите дописи што се печатеа, главно, во Цариградски вестник. Заедно со овие, Џинот испраќал до управата на Друштвото и некои свои лични творби, дела пишувани со книжевна амбиција. Слични лични творби Џинот беше публикувал порано во Цариградски вестник, а подоцна — освен во овој лист — и во други листови. Но ваквите „поетични" творби на Џинот не биле интересантни за научното Друштво српске словености, коешто, како научно, си имало свои определени задачи, така што овие творби на Џинот се испраќаат право во архивата на Друштвото. Таму ги најдов и јас и отаму ги извлеков и две од нив имам можност веќе да ги публикувам: едната во расправата Една необјавена стихотворба на Јордан Хаџи Константинов-Џинот[2]), а втората во студијата Драмските обиди на Џинот[3]).

Заедно со овие две лични „поетични" творби на Џинот — како што ги нарекол секретарот на Друштвото српске словености — Џинот беше испратил до Друштвото и една збирка од „морални афоризми", како што ја означил секретарот на Друштвото, известувајќи ја седницата на

---

1) Книга VII, стр. 174—177, книга VIII, стр. 131—148.

2) Нов ден, IV, 1948, бр. 6, стр. 59—68; препечатено во мојата книга Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, стр. 143—155;

3) Современост, Скопје, II, 1952, св. 7- 8, стр. 70—94.

Друштвото, што се одржала на 18. II. 1857 година, за пристигнатите материјали од Скопје, испратени од Цинот. Седницата на Друштвото реши овие материали „да се оставе у хартіе“, — во архивата.

2. Во овој прилог ја објавувам оваа збирка од „морални афоризми“, што, во архивата на Друштвото, е придодадена кон бројот 29 за 1857 година. — Во истата архива најдов уште една, поголема, збирка од слични афоризми на Цинот. Оваа збирка тој беше ја испратил до Друштвото порано и таа е сега сојузена кон бројот 64 за 1856 година.

За своето време, и за Македонија, човек многу начитан, и повеќе, човек намачуван од страна на сите возможни владики и калуѓери, од разни трговци („Болгари“, „гркомани, Цинцари и др.) и од власта, — Цинот имал можност уште во првиот период од својот живот (којшто е најактивен период во неговиот живот и зафаќа време до неговото испраќање во прогонство, 1860, година) да се истакне меѓу своите сограѓани (во Велес, Скопје и по другите места на Македонија) со своето знаење, со својата начитаност, со својата речитост и филозофија. Снабден, како ретко кој во Македонија од тоа време, со разноврсна литература, тој имал можност многу да чита и да размислува за животот, за животната филозофија, за односот меѓу луѓето, за потребата народот да се просветува на народен, мајчин јазик. За сето ова Цинот, несомнено, разговарал не само со своите ученици, туку и со родителите на истите и со останатите сограѓани, што имале волја да го слушаат, било во приликите кога држел проповеди, било кога ги организирал — и ги изведувал своите драмски обиди, било кога дискутирал со нив во „Славјанскиот дом“ — во читалиштето во Скопје, или инаку. Природно, Цинот најголем дел од своето време бил зафатен со своите омилени и искрени пријатели: разните филозофи и писатели од најстарите, класични времиња, до неговото време, со нивните дела, што ги читал и пречитувал, правејќи разни забелешки на маргините. Од делата на саканите писатели Цинот се учел за многу нешто, и тоа му биле патеводители во акцијата и во животот, утешители во маките и страдањата. „. . . Аристидъ праведный учиме какъ да терпимъ; Темистоклесъ учиме да любимъ отечество наше; Сократъ наставля ме въ благонравіе . . .“ пишува Цинот во една своја дописка, печатена во Цариградски вестник[4]). И во други негови дописи, печатени и непечатени, среќаваме често низа длабоки мисли, навистина најчесто песимистички.

Неговата начитаност и животно искуство, неговите дела во корист на народното просветување, а против на-

[4]) Бр. 24 од 10 јун 1861 година.

задноста, суеверието и простотата, неговите печатени дела, чинеа Џинот да ужива глас кај современиците не само на човек што согорува во работата за народното добро, туку да ужива и глас на философ! За тоа имаме едно сведоштво во една дописка печатена во Цариградски вестник, во којашто дописка се вели за Џинот дека тој е:

„Философъ Скопскый
Наш Тредяковскый ...“[5])

Зафаќајќи се со преведувањето и преработувањето на Доситеевата Ижица — во својата Таблица перваја[6]), Џинот покажа дека ја сака убавата мисла на „српскиот Сократ“ — Доситеј Обрадовиќ, кого и инаку високо го ценел, како што се гледа од некои негови искажувања по однос вредноста на Доситеј. Богатата библиотека на Џинот обилуваше со разни дела на класични автори и со творби на понови и современи писатели. Од остатоците на неговата библиотека (што била некогаш многу голема: според едно тврдење на Џинот тој имал 1500 книги — еден многу импозантен број за приватни библиотеки и во денешно време) се гледа дека тој имал, на разни јазици, такви дела во коишто можеме да ги бараме источниците на неговите афоризми. — Во првата збирка од афоризми, под еден афоризам, Џинот го покажува авторот: Стеиќ. Се работи, секако, за д-р Јован Стеиќ, еден од основачите на Друштво српске словесности, угледна личност во Србија и човек што се бавел со пишување такви дела со кои сакал на српскиот народ да му даде „наука за морална и телесна хигиена“, човек што бил верен следбеник на Доситеја Обрадовиќа. Во остатоците од библиотеката на Џинот запазена е една книга од Стеиќа. Тоа е делото: Огледи умне науке или забава за Разумъ и Срце, књига IV, Будим, 1836 година[7]).

---

[5]) *Ив. Д. Шишмановъ,* Наченки отъ руското влияние въ българската книжнина, Български преглед, V, 9—10, стр. 148.

[6]) *Проф Х. Поленаковиќ:* Изворот на таблица перваја од Јордана Хаџи Константинов — Џинот, Нов ден, IV 1948, бр. 6, стр. 47—59; Страници од македонската книжевност, стр. 130—142.

[7]) *Коста Дошен,* Славено — сербско училиште св. Георгија у Велесу, Летопис Матице српске, књ. 310, св. 1, стр. 202—217; *Д-р Георги Шоптрајанов,* Библиотеката на Јордан Хаџи Константинов Џинот, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот — Скопје, кн. II, стр. 1—151; *Х. Поленаковиќ*: За библиотеката на Џинот, во истиот Годишен зборник, книга IV—6; за значењето на Стеиќевите дела пишува сега *Миодраг Поповић:* Књига слобода — прва књига штампана у Србији у XIX веку во делото: Једна песма и једна епоха, Београд,, 1954, стр. 51—61.

Не ми е познато дали Џинот ги имал преостанатите книги од ова дело, што со разни наслови излезе во пет книги? Исто така не ми е познато токму од која книга на Стеика е искористена онаа мисла на Стеика, што ја имаме вклопено во првата збирка од афоризми. Тоа прашање, секако, влага во склопот на решавањето изворите на овие две збирки од афоризми, за што, во овој прилог, не мислам да зборувам. Исто така не мислам ни да ги цитирам овдека делата — што ги имаме запазено во библиотеката на Џинот — со коишто Џинот можел да се користи при формулирањето на своите афоризми. Нив може да ги види секој што се интересира за тоа од описите на библиотеката на Џинот.

Како што е случај и во останатите работи на Џинот (печатени и непечатени дописки и писма), и во овие збирки од афоризми внесени се низа автобиографски елементи, што го надополнуваат нашето знаење со нови податоци за „многострадалниот" родољубец Јордан Хаџи-Константинов — Џинот, така што овие афоризми и од таа гледна точка претставуваат интересантен материјал.

Афоризмите на Џинот се објавуваат без какви да е измени.

3. На крајот се дава и по еден факсимил од обете збирки.

„Воздаша ми злая за Благая!"

Сладкій ми Брате!

„Друзи мои искренніи мои
прямо мнѣ
приближитася истинни.
И ближній мои отъ
далече мене сташи: и нуждахуся
ищущіи душу мою,
и ищущіи злая мнѣ, глаголаху
сустния и лстивнымъ
весь день научахуся.
Псал. XXXVII, 12, 13

Човекъ е роденъ да се мучи, да плаче, и на всякъ денъ да умира.

Човекъ човека яде піе и коските му изглодуе па и мозоко отъ малите коски ке му изсмошка (изцица).

Човекъ се горди, завиди, и ненавиди, лукавнуе и убива, тѣло и душа, тѣлото съ орудіе ножъ или пушка или сѣкира, а душата съ блудъ и погани мысли и помраченіе умно.

Човекъ лаже, ласка, клевети, и е неблагодаренъ.

Човекъ чини добро, мисли добро, иска добро, люби Бога, почитуе людіето; човекъ чини зло, мысли зло, иска зло, люби діавола, почитуе злыте човецы.

Човекъ все мери съ мерило, а себе неке да се измери.

Човекъ тѣлото си мери да ли се е угоило, а душата, срдцето, умо, мыслата, языко брбливъ, неке да си гы измери.

Човекъ отъ работата дневна нощe се починуе, а отъ злото наклоненіе неке да се отъ почини ни когда.

Човекъ е непостоянъ. Човекъ е съ 18.000*) лица, съ 28.000 ушы, без очи, защо що невиди проповедуе и осуждуе, а що види това все у чаршія е наредено; човекъ е постоянъ, защо стой и чини упорство — инатъ — докле злото го стори, како крмакъ се бори.

Човекъ прво за себе мысли, па после 160 часи за Бога, и това докле го излаже, а калугеръ по седмъ дена мысли за себе, па после 683 дена мало нешто за Бога, защо мисли за 2000 шиника жито, за 14 вола, за 32 овцы съ ягненцы, за 250 руна волна, за 48 бачила да пройде за мастъ и сиръ, за 12000 яица, за 80 мисири, за 39 гуски, за 60 патки, за 804 кокошки, за 300 шиника пченка мумуруска, за хилядо ока грахъ, за 364 ока лекя — сочиво, за граоръ, бакла, уровъ, расолъ, кромидъ, прасъ, лукъ, и за 200 ведра віно, и 1000 ока ракія итд. итд. итд. после всичко зымо віно пелиначъ и топла ракія съ шекеръ ке піе, да Богу угоди. Хрісте Боже видиш ли отъ небото?! — види! види! —

Човекъ може да придобіе сто хиляды пріятели, само ако може да гы гощева и пой, а они можат да му ходатъ на негова свинска воля 800 годины само онъ ако гы храни и пой съ віно и розоліи, а исповедницыте ке му допущатъ на 24 пути да узимы тайнъ Божій въ една година, ако е блудникъ и убіица и піяница, некъ се причести на святый Ѳедоръ, защо това блудство и убіиство и піянство съ нехотѣніе го е направилъ, та не е нищо. И той човекъ кои е ималъ сто хиляды пріятели, ако срећата му се преобрати въ несрећа, и пріятелите ке се преобрадатъ да го хулатъ да

(страна 2)

го безчестатъ и да го оставатъ како брбушка на цедило.

Човекъ ако рече имамъ пріятели, онъ лаже.

Човекъ ако рече имамъ Бога, требе да трпи.

Човекъ ако рече я самъ добръ, требе да не лаже.

Човекъ ако рече я самъ паметенъ требе никого да не осужди, да не похули, да не оскорби, и съ мера да говори и како крмакъ да се не бори.

Човекъ е произведенъ отъ чувство, човекъ е мошно мали створъ колку слачицно зрно, колко паужина, колко свилена буба, колко снегова грутка, колко огнена искра, найпосле колко една капка водица.

Човекъ треба да се чува и да молчи отъ човека и предъ човека. Човекъ да се не чува отъ волкъ и магаре, и предъ нихъ да не молчи. — Защо отъ човека ако се не чувашъ онъ ке те изеде како волкъ, а ако не молчишъ онъ ке те познае да си магаре. — А ако се не чува отъ волко, онѣ

*) Кон броевите Цинот имал обичај да става две вертикални цртички: „

не обитава при волцы, а ако не молчи предъ магарцы, треба да выка како магарецъ.

Човекъ треба добро да се влада, но съ добри човецы да се влада, а владанѣ е производно отъ воля добра и валянство, а со тыя онъ що ке се влада, ако се неучени, ке му речатъ дошолъ отъ безтрага да ни разваля работите наши. Незнае съ насъ да се влада. Они ако свински се владаят, го нудатъ и онъ свиня да буде, и мегю волцы како волкъ да урлика. Стейќ.

Сирома човекъ не е никако!

Човекъ може да е човекъ само онъ ако иска.

Човекъ има 12 пріятели и съ ни може найблагородно на овой светъ да поживее.

Кои се тыя пріятели?

1. Богъ, кой е всемогущій всесилный всещедрый, безсмертный творецъ и создатель, онъ е вѣренъ и искренъ и найлюбимъ пріятель и скорый помощникъ.
2. Чисто срдце чиста мысла и мирна душа.
3. Молчаніе на язико и моленіе съ языко.
4. Работа и трудъ.
5. Чистота на тѣлото, на очите, на ушыте.
6. Мужество и великодушіе.
7. Трпѣніе и кротость.
8. Доволенъ и на наймалкуто.
9. Благодаренъ на всещо.
10. Любезенъ према всичките.
11. Обнадежденъ отъ Бога.
12. Вѣрен на закона Божіего.

(страна 3)

Я самъ човекъ, но немамъ никакво човечество, а имамъ и малко човечество.

Човекъ ме лаже, човека не лажамъ.

Човекъ много зло ми сторилъ, човеку зло не самъ сторилъ.

Човекъ ме гонилъ низащо, човекъ ме е безчестилъ, човекъ ме е псулъ, човекъ ме е предалъ на Турцы, и турцыте ме судиле и ме изгониле, човекъ ме е изелъ како куче коска кога яде. Човекъ не ме е оставилъ да рабстамъ еднашъ у велесъ седмъ годины, а у Скопѣ три годины, човекъ разори Витлеемските 14 хиляды деца, и въ Скопѣ всички дѣца; човекъ е расипачъ съ копачъ, но той кой е расипачъ, самъ себе се расипуе, Богъ е праведный судія и о[т]мщеніе!

Ималъ самъ у велесъ сто и педесетъ пріятели, всекои отъ них по 18 хиляды злобы ми даде, а Цинцарите душата искаха да ми сокрушатъ.

Ми рекоха не знаешъ да се владашъ. Кои ми рекоха?

Тыя кои незнаятъ що е Наука, що е Исторія . . .

Ученъ човекѣ ми е реколѣ хвала ти на многото твое трпѣніе! Защо я да самѣ Боже сохрани! ни единѣ минутъ бы гы нетрпилъ.

Тыя 18 хиляды злобы ми сотвориха отъ нихното незнаніе, и вси отъ мене се отрицаха, Защо?

Защо се човецы просты, човецы безъ училище, човецы кои искатъ да гы хвалишъ, да имъ кажемъ какъ лета нихното Магаре, и се огледуе нихный волъ на огледало.

Въ Скопѣ имахъ до 2000 пріятели, и вси съ единѣ гласъ ме благословуеха и хвалеха, сега немамъ ни единъ.

Човецы скопски сто хиляди пути повече ме безчестиха, него Велешаныте. Скопски човецы несвидни, провлечены, изелицы, многоядцы, погутавены, предъ нози си гледатъ, а единъ на друг преко много зло си чинатъ. И мене безъ брой зло ми сториха, я имъ прощевамъ, защо не знаятъ що праватъ.

Защо седишъ при нихъ кога се лоши?

Седамъ за прегледъ, да видатъ како имъ затривамъ лошото и какъ любимъ доброто.

Велешки човецы все безъ да престанатъ зло ми чинатъ, но Богочоловѣкъ добро ми чини, та отъ нихното зло се небоимъ, и Богу самъ се предалъ.

Скопски човецы безъ да се починатъ зло ми праватъ,

(страна 4)

но Богочеловѣкъ хилядо добра ми е далъ, човецы ме безчестатъ, но Богъ ме почитуе.

Скопски човецы искаха ни пощуката да ми се нечуе, но Богъ всегда ме е разчулъ, та Скопски човецы са изгубены и паметъ немаятъ, толко зло що ми сториха.

Волкъ ако грабналъ овца да дави, да му свикаятъ ке я остави, а скопски човецы мене искаха да ме искинатъ, имъ привикаха отъ много страни, они како луди и піяни все що можеха ми сториха.

Защо?

Защо Добрите скопски човецы гы учехъ да будатъ още подобри, и още има добри скопски човецы.

Човекъ! Човекъ добръ много е добръ, а човекъ злопомнителенъ и отъ вси духове е позолъ.

Човекъ ме е обралъ, човекъ ми земалъ еднашъ 2000 гроша, еднашъ 1000, другогашъ 500 гроша, еднашъ 80, другогашъ 75, а еденъ 150, другъ 130, другъ 40 гроша.

Скопски човецы кога ме гонеха потрошихъ 16 хиляды гроша, пріятелите ме излагаха, нищо не ми спомогнаха.

На пріятели самъ раздалъ 50 псалтиры и 50 наусницы (со часословцы), на калугеры самъ раздалъ 30 псалтирцы и 30 часловцы, Исторіи и разны книгы сам раздалъ 2500 безъ пара без пулъ. На пріяатели самъ далъ даръ 58 крстови

отъ инорокъ, 26 рала хубави брояницы на них по 6 зрна келибарѣ и крстовите отъ келибаръ. На г. Нікифора Ужичкій владика даръ самъ му далъ едно Енголпіе велико отъ инорогъ. На Г. Александра Екзарха даръ самъ му далъ 16 рукописни книги и 5 нови и 3 харти землеописны и хиляды разны писма. Никой мене нема ни две пари да ми даде! Па колко давамъ даръ, толко више Богъ отъ не видимо ми дава, и още ке ми даде, и още подобро ке будамъ.

Сега на Србското учено Дружство самъ почналъ да му давамъ, но не знамъ да ли оно ке препознае, и да ли ке ме благодари.

Човекъ човеку пріятель не може да му буде, па може и да му буде, а мене не, защо миліонъ пути самъ пробалъ, та! вече не вѣруямъ.

Господь е мой пріятель, мой покровъ, помощникъ и избавителъ, сега много добро ке ми даде и това, скоро, скоро, аминъ Боже и Господи смилный!

Овая пѣсна я пое Јорданъ Х. Константіновъ

13 апрелъ 1856 Чиновъ Трайковъ

Скопѣ

Напомена: На лева маргина, на 4. страна забележено: Сирома Јорданъ Х. Кочовъ! Давай да ти дадатъ едно парче хлебъ да глодашъ.

4. Д. С. Сл. 1857
№ 29

Плачамъ и рыдамъ
за Тридесятъ и четыръ лѣта

„Помяну дни древныя
и поучаюся“

1. Многу жално ми е, защо не ся познахъ самъ себе.

2. Живимъ, но кога никакво добро да сотворамъ неможамъ, защо ми е таковия животъ?

3. Защо ми пройде толыко време кое не могохъ да го познаямъ? — Знакъ е да іощъ не самъ се позналъ.

4. Защо не можемъ разумѣтъ колько отъ смерти тежини имамъ? — а отъ живота колько неспоразумѣніи? — Знакъ е на тѣла глупости.

5. Каква е пріятельщина между смерти и животѣ?

6. Ето тридесетѣ и петѣ годины сторихъ, ни единъ правъ путь не направихъ, щомъ ходитъ буду по него.

7. Защо неразуми отъ ума да раздвоимъ неможамъ? — Това е знакъ іощъ не ми ся здрели вси мои чувства.

8. велика ми е срамота, кога грешамъ неуредно како праведенъ лажъ. — Това е знакъ да скоро имамъ се познатъ себе. —

9. Ако умрамъ, защо по смерти тумарамъ? — Но ако живъ будамъ защо нерасудно умирамъ?

10 Младъ самъ! ако остареямъ, защо не украшавамъ староста? — аколи е честна староста, зашо лудуямъ?

11. Безчестенъ самъ! това е отъ незаключенъ языкъ. Ако го заключамъ? Па честенъ ке будамъ.

12. Защо човецы низащо ме иматъ? Защо іощъ въ нищо познатъ нисамъ.

13. Защо нећатъ ме познатъ човецы? — Защо не си гы позналъ, за това.

14. Не ученъ самъ! Затова плачамъ. Хвала за това! Ако страхъ Божіи имамъ, и срамъ отъ народа, научићу се. —

15. Днеска самъ изгубенъ! Не треба се бояти. Защо древото планинско ако бы права греда было, не бы го делкале.

(страна 2)

16. Много самъ уплашенъ отъ ового вѣка? Не е човечно да се плашимъ! Защо само кой е зликовецъ се плаши.

17. Незнамъ що и какъ да правамъ? — Трудотъ и умны човецы, ке те научатъ.

18. Ахъ мене! Що ахъ мене? Благодареніе Богу все оть какъ самъ се родилъ трудимъ се, ленивцы и дангубцы нека ахкаятъ, кои са мршища скапани.

19. На оваго света защо самъ? — за добро да правимъ и човекъ да будамъ, и кога ке умрамъ да ми речатъ: Богъ да му душа прости!

20. Защо газимъ землята? ако газимъ земля самъ. И що му драго да самъ, земля самъ; и все светски достоинства да самъ, па земля самъ.

21. Црнъ и Теменъ самъ? ако сам отъ злы привички, ни самъ Зенонъ філософъ не може ме обелитъ.

22. Ахъ вѣкъ ты ке ме умртвишъ! но ты животъ защо въ смрть ме носиш?!

23. Човечество мое неучено! Защо човецы раздражавашъ? Защо не се спитомуешъ отъ умны людіе?

24. Човечество мое! лице и подобіе Божіе имамъ, но мысла и расудокъ и срдце сверски имамъ: нећу таковъ да самъ! —

25. Па въ умѣ ми дойде да речамъ: довѣка ли живъ ке будамъ? Никой довѣка жив не быва, само едно добротворенѣ е безконечно живо. —

26. Защо въ другего гледамъ въ очи да има сламка, а моята греда я не гледамъ? Защо самъ слепъ. —

27. Защо осуждавамъ брата моего? Защо ми е носъ поведикъ отъ него, а хрнки како люлы. —

28. Защо скаредно говоримъ? Защо сам муха фараонова. —

29. Защо самъ многоговорливъ и необузданъ въ языка? — Защо самъ конь безъ оглавъ и полна воденица! —

30. Защо другему завидимъ? Защо себе да се видамъ неможемъ.

31. Труди се много! — Трудиђу се.

32. Учи се право! Учиђу се.

33. Молчаніе рѣзаніе трнъ, трнъ мужа словесна.

34. Сѣй брашно въ пепелъ, пепелъ ясти хлебъ. Муж наковално, наковално біемо вѣрно, вѣренъ другъ наковално есмъ.

9 Новембръ 1856 J. Х. Константіновъ
Скопѣ

H. Polenaković

DEUX RECUEILS D'APHORISMES DE J. H. DŽINOT

(Résumé)

L'instituteur macédonien Jordan Hadži Konstantinov Džinot, dont le mérite dans le domaine de l'instuction publique vers le milieu du XIXe siècle n'est pas le moindre, est connu surtout par ses manuels scolaires, pas ses notes de voyage (où il a décrit plusieurs endroits de la Macédoine), par ses vers et ses scènes dramatiques d'un contenu patriotique et moralisateur et aussi par d'autres écrits.

L'auteur de cette contribution publie deux recueils d'aphorismes, que Džinot avait au mois de novembre envoyés de Skopje a la Société serbe des sciences de Belgrade (precurseur de l'Académie serbe des sciences), en vue d'y être publiés. Pourtant, les aphorismes n'ont pas été publiés, étant donné que l'organe de la Société ne publiait que des travaux scientifiques. Avec la publication de ces aphorismes Džinot apparait aussi comme penseur.

Сл. 1. Факсимил од I. збирка на афоризми од Цинот

Сл. 2. Факсимил од II. збирка на афоризми од Цинот

М. Д. ПЕТРУШЕВСКИ

УШТЕ ЕДНАШ ЗА АРИСТОТЕЛОВАТА ДЕФИНИЦИЈА НА ТРАГЕДИЈАТА И КАТАРСАТА

Πουλυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει

Хераклит.

Кога пред шест години ја објавивме нашата прва статија *За дефиницијата на трагедијата кај Аристотела и катарсата*[1]), мислевме дека таа ќе предизвика остра полемика кај бранителите на трагичната катарса, зашто нашето заключение дека нема ни траг од некаква катарса во дефиницијата на трагедијата најмногу ги погаѓа сите оние што пишувале и се застапувале за трагичната катарса кај Аристотела во оваа или онаа смисла. На место остра полемика до денес нема излезено, колку што нам ни е познато, ни една посериозна критика во врска со нашата статија[2]).

Но, за да се решиме уште еднаш да пишуваме за истата работа, да се зафатиме повторно со сложениот проблем на така наречената трагична катараса во врска со Аристотеловата дефиниција на трагедијата, повод ни даде пишувањето на двајцата бугарски испитувачи А. Ничев[3]) и Г. Михаилов[4]) во Годишникот на Софискиот универзитет. Првиот од овие смета дека катарсата т. е. очистувањето од страв и жал настанува кај гледачите по овој начин:

[1]) Во нашиот Годишен зборник кн. 1, Скопје 1948, стр. 3—17.

[2]) Доскоро не ни беше позната расправата на Александар Ничев од Софија *Атическата трагедия в нормите на Аристотел*, отпечатена во Годишникот на Соф. университет, Историско-филологически факултет, том XLV 1948/49 год. кн. 4. Зад оваа расправа е направен од истиот автор еден критички осврт на нашата гореспомната статија, но ние не можевме сè доскоро да ја прочитаме ни неговата расправа ни неговиот критички осврт, зашто го немавме ни Годишникот на Соф. Ун. ни сепаратот на расправата од А. Ничев.

[3]) Покрај гореспомнатата во бел. 2. има од него во том XLVII од Годишникот год. 1950/51—1951/52 уште една расправа под заглавие: *Връзката между държавата на Платон и Поетиката на Аристотел по въпросите за „подражателната“ поезия и катарзиса* (со резиме на руски и француски јазик). София 1954. стр. 123—199.

[4]) Во истиот Годишник (том. XLVIII) статија под заглавие: *По някои проблеми на гръцката трагедия*, стр. 367—387.

Гледачите сеќаваат страв и жал за херојот којшто невино страда, како што мислат тие отпрвен, но подоцна се уверуваат дека херојот е крив и дека е праведно казнет, дека нивното прво мнение (δόξα) било погрешно, се ослободуваат од тоа погрешно мнение и по тој начин се очистуваат од стравот и жалта[5]). — Вториот т. е. Г. Михаилов го критикува ваквото толкување на А. Ничев како несреќно и погрешно, зашто се базира на недоволно и површно толкување и на историските и литерарните факти и на старите текстови што се однесуваат на ова[6]). Теоријата за „најубавата трагедија" и за „погрешното мнение (δόξα)" на А. Ничев ја прогласува за „кули од карти"[7]), а самиот се застапува за едно толкување на катарсата во религискомедицинска смисла што ѓо базира на теоријата на Бернајс и на новите испитувања на Анри Жанмер[8]).

Се разбира дека и двајцата овие испитувачи ги игнорираат резултатите до кои дојде А. Гудеман[9]), а не ги знаат или ги игнорираат сличните резултати на А. Смердел[10]) и новото разрешување на формулацијата од крајот на Аристотеловата дефиниција на трагедијата до коешто дојдовме ние и што го објавивме пред шест години во горе спомнатата статија.

И Гудеман и Смердел, како што своевремено истакнавме [11]), дојдоа до истиот негативен резултат дека проблемот на трагичната катарса претставува еден ἀδύνατον т. е. дека не е возможно да се реши. Значи и сите решенија направени до А. Гудеман и сите што ќе се прават понатака во онаа смисла како ја разбирале катарсата и Бернајс и другите толкувачи не можат да задоволат зашто Аристотел си го однел толкувањето на овој проблем со себе во гробот[12]).

И ние се слагаме со А. Гудеман и А. Смердел дека е однапред осуден на неуспех секој обид да се реши катарсата во врска со онаа фамозна формулација од дефиницијата на трагедијата, т. е. со изразот παθημάτων κάθαρσιν, и

---

[5]) Но, според авторот, нема „очистување" во секоја трагедија а само во „најубавата" т. е. во „најубавите" (тоа е втората теорија на А. Ничев), што значи дека дефиницијата на Аристотела не се однесувала на сите трагедии, не ги опфаќала сите, но само „најубавите".

[6]) Г. Михаилов, о. с. стр. 368.

[7]) Истиот во резимето на стр. 387.

[8]) Henri Jeanmaire, Le traitement de la *mania* dans les mystères de Dionysos et des Corybantes, Journal de psychologie од 1949.

[9]) Alfred Gudeman, Aristoteles ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ, mit Einleitung, Text und Adnotatio critica . . . Berlin & Leipzig 1934, стр. 171.

[10]) Во неговата докт. дисертација *Аристотелова Катарса*, Скопље 1937 на стр. 95.

[11]) Во горе спомнатата статија од нашиот Год. зборник I на стр. 7.

[12]) А. Гудеман, l. c.

во таа смисла и сите нови трудови, вклучително и последните горе спомнати, претставуваат Сизифова работа.

Примајќи ги резултатите на Гудеман и Смердел деломично како точни т. е. дека не е возможно да се реши катарсата во врска со онаа формулација од дефиницијата и гледајќи дека дефиницијата, таква каква што ја имаме во Поетиката, не ни ја кажува најбитната одлика на трагедијата, се посомневавме во автентичноста на последните зборови и во нашата статија од 1948 ги изнесовме нашите заклучениja во врска со Аристотеловата дефиниција на трагедијата и катарсата до кои дојдовме од 1942—48 година. Резултатите до кои дојдовме и што ги објавивме ние дури во 1948 се состојат во ова:

Изразот παθημάτων κάθαρσιν во дефиницијата на трагедијата не е сосем сигурен; тоа се гледа

1) од несигурноста на зборот παθημάτων којшто во повеќето запазени ракописи е предаден како μαθημάτων;

2) од фактот што во целата Ар. Поетика нема ни трага од некакво објаснение на зборот κάθαρσις, а таму кај што би требало да се зборува за него т. е. во коментарот на дефиницијата во врска со зборовите ἔλεος и φόβος (а тоа е во 13. и 14. глава) нема ни трага од лакуна.

Значи изразот παθημάτων κάθαρσιν е сомнителен и би можел да биде неавтентичен.

Ако е изразот π. κ. неавтентичен, тогаш е тој конјектура или поарно невешто дополнение на текстот, на некој друг термин од крајот на дефиницијата којшто можел да биде објаснет во Ар. коментар кон дефиницијата.

Значи, за да го најдеме автентичниот термин од крајот на Ар. дефиниција на трагедијата, треба да бараме израз што е објаснет во коментарот кон дефиницијата и особено во врска со ἔλεος и φόβος а што го нема во дефиницијата.

Ваквото поставување на проблемот нè доведе до следниот резултат:

Уште во 6. глава, т. е. во онаа иста глава кај што се наоѓа и дефиницијата, се среќава терминот σύστασις (одн. σύνθεσις) τῶν πραγμάτων „состав на собитијата", за кој се вели дека е основен и најважен дел на трагедијата и како таков најмногу е и објаснуван во коментарот кон дефиницајата — од 6. до 14. глава — а за него се зборува и во следните глави на Поетиката без малу до самиот крај на делото; но, што е најважно, за него се зборува подробно во 13.

и 14. глава т. е. во врска со ἔλεος и φόβος, од кај што се гледа дека наместо предадената проблематична формулација со π. κ. треба да се чита δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων πραγμάτων σύστασιν.

Со новата формулација, за која ние сметаме дека е најстара и автентична — Аристотелова, и дефиницијата доби во значење и стана полна и сосем јасна, зашто во последните зборови била исказана најбитната одлика на трагедијата. Од оваа формулација се испостави дека Аристотеловата дефиниција на трагедијата била полна и јасна, дека во неа нема повеќе место за проблематичниот термин παθημάτων или μαθημάτων κάθαρσιν. Сега дури станува јасно, зошто нема ни еден збор за катарсата во целото Ар. дело за Поетиката: затоа што зборовите παθημάτων одн. μαθημάτων κάθαρσιν не биле автентични туку невешта конјектура од некој учен издавач или препишувач наместо оштетените и нејасните πραγμάτων σύστασιν во и онака лошо предадениот текст на ова скапоцено дело од Аристотела.

Од формална страна конјектурата π. κ. беше сосем блиска до оштетениот текст πραγμάτων σύστασιν и по бројот на буквите (πραγμάτων и παθημάτων имаат по 9 букви, а σύστασιν и κάθαρσιν по 8) и по завршокот на зборовите (кај првите е заедничка првата буква π и последните 5 — ματων, а кај другите се заеднички крајните 3 — σιν).

Во нашата прва статија од 1948 не ги изнесовме сите места од Ар. коментар кај што се зборува за σύστασις πραγμάτων и не ја спроведовме анализата на спорното место од дефиницијата од граматичка и логичка страна од која се гледа уште поарно дека и самата формулација παθημάτων или μαθημάτων κάθαρσιν не е возможна, дека Аристотел не би можел никако да ја употреби во дефиницијата, што е уште поважно и пресудно за усвојувањето на формулацијата πραγμάτων σύστασιν, која е автентична.

Иако и од дадените примери и аргументи во првата наша статија можеше да се види дека πραγμ. σύστασιν е навистина оној термин што најарно ѝ одговара на дефиницијата, сепак се уверивме дека нашето ново поставување на проблемот и поправката на дефиницијата не го најде потребното разбирање во овие 6 години од појавувањето на нашата статија. Тоа беше причината за да го изнесеме уште еднаш нашето мислење во врска со Ар. дефиниција на трагедијата, сега со повеќе примери од самиот Аристотел и со една анализа на спорниот текст од дефиницијата служејќи се со резултатите до коишто имале дојдено и некои од поранешните испитувачи на А. катарса.

* * *

Сепак спомнатиот софиски изучувач А. Ничев зад првата своја расправа во Годишникот на Универзитетот[13]) сметаше за нужно да се обѕре на нашата статија за Ар. дефиницијa на трагедијата и катарсата, но, како што нам ни се виде, повеќе од формални соображенија, да си ја смири својата „научна“ совест за да не му префрли некој дека не ја исползувал најновата литература, одошто од вистинска потреба или стварно залагање за научната вистина. Тоа беше нашиот прв впечаток, којшто не мора да биде точен по секоја цена.

Ние можеме да ја разбереме критиката на А. Ничев онде кај што тој не се слага со нашето разрешување на проблемот, оти е тоа право на секој човек, и кај што кажува дека сме пропуштиле или превиделе некои моменти и литература, но не можеме да го примиме никако начинот на којшто појде тој во соборувањето нашите аргументи и наводи по секоја цена.

А. Ничев не може да ја прими нашата конјектура ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ нам. παθημάτων одн. μαθημάτων κάθαρσιν, како што стои во запазените ракописи на Ар. Поетика, со забелешка дека не сме обрнале „сериозно внимание на текстовата критика“ и ни дава една лекција од критичкиот апарат на А. Гудеман[14]).

Вистина е дека ние не сме зборувале за оние работи во нашата куса статија, но е исто така вистина дека и покрај сите тие познати податоци (од Ј. Ткач и др.) ни самиот Гудеман не можел да ја разреши трагичната катарса и морал да признае и утврди дека проблемот е нерешлив. Ние го потврдивме овој резултат на А. Гудеман (до којшто, веројатно независно, подоцна дојде и А. Смердел, како што видовме и понапред) како позитивен со своја забелешка и едно ограничение: *со онаков текст на дефиницијата* т. е. со παθημάτων одн. μαθημάτων κάθαρσιν *проблемот на трагичната катарса е навистина нерешлив.* Во тоа можеше да се увери и самиот А. Ничев од свој сопствен обид, како што

[13]) В. напред, белешка бр. 2. — Осврtот на нашата статија се наоѓа на стр. 136 итн.

[14]) Спом. дело стр. 37. — Ако А. Гудеман имаше донекаде право да му каже на Х. Оте дека не ги познава ракописите и текстовата критика, кога овој тврдеше дека лекцијата παθημάτων е конјектура од Тринкавели не знаејќи дека вака стои во R^1, во Tract. Coislin. и дека стоело во Σ, како што се гледа од сирискиот и арапскиот превод, тогаш многу помалу право има А. Ничев да ги повторува овие Гудемановi причини и за нашиов случај, зашто нам ни беше јасно дека παθημάτων не е конјектура од Тринкавели нам. μαθημάτων, но само го истакнавме ова неслагање на ракописите за да се види дека тука нешто не е во ред.

му показа неговиот софиски колега Г. Михаилов. Ние не мислиме тука да се задржуваме повеќе на тоа негово разрешување на трагичната катарса, зашто е сосема доста и она од Г. Михаилов, само ќе ги потврдиме уште еднаш овоговите зборови од заклучението: дека теориите на А. Ничев за „погрешното мнение“ и за „најубавата трагедија“ се навистина „кули од карти“ или, уште поточно, балони од сапуновица.

Но, кога зборуваме за текстовата критика и за ракописите, треба да кажеме дека случајот со Ар. дела одн. со Поетиката и нејзините ракописи не е обичен, а особен, и дека не треба да ја заборавиме или дури и занемариме традицијата за неговата библиотека и неговото литерарно наследство што ни ја запазиле Страбон, Плутарх и др.[15]) Според таа традиција библиотеката и ракописите од извесен број Ар. дела без малу три века по неговата смрт биле непознати за пошироката јавност. Тие дошле прво до рацете на неговиот ученик Теофраст којшто ги оставил на својот ученик Нелеј а овој на своите роднини во Скепсида во Мала Азија. Овие, од страв да не им ја земат Аталидите библиотеката со ракописите за големата јавна библиотека во Пергам, ги скриле нив под земја во некој канал кај што настрадале од мувла и црвја. Најодзади ги продале за скапи пари на некој си богат библиофил Апеликонт кој ги донел во Атина. Кога ја заземале Атина војниците на Сула, паднале ѝ оние во рацете на победникот којшто ги пренел во Рим. Тука ја видел и ја оценил вредноста на библиотеката и ракописите граматичарот Тиранион којшто и ги издал, откога ги дал на перипатетичарот Андроник да ги каталогизира. *Состојбата на ракописите на Ар. дела а особено на Поетиката наполно ја потврдува онаа традиција* т. е. *дека Поетиката,* како и другите негови дела, *биле во таква жалосна состојба пред издавањето што морал нејзиниот издавач* (не е важно дали бил прв Апеликонт, Тиранион или Андроник, но секако не многу покасно од времето на Сула) *да ги поправа и дополнува оштетените места,* а кај што тоа не било возможно да го остава текстот недополнет.[16])

Само по себе се разбира дека поправањето и особено дополнувањето на Ар. текст не можело секој пат да се изврши добро и успешно, зашто оваа работа баш и е најтешкиот дел на филологијата: да се погоди точно мислата и сите зборови на авторот. Затоа и денес уште, и покрај неуморното работење и настојување на филолозите од по-

---

[15]) Strab. XIII cap. 54 (p. 608/9); ср. и Plut. Sulla 26.

[16]) Според Страбона (в. го цитатот во резимето) Апеликонт направил нови преписи на Ар. дела и се обидувал да ги поправи и дополни оштетените места и ги издал делата со полно грешки.

следните неколку векови да ни го предадат што поверно и поточно Ар. текст, во него има толку празнини и толку несигурни и неавтентични места и зборови, понекогаш и неавтентични повторувања, што не би можело да се рече за сите места од Поетиката дека претставуваат *сигурен оригинален* т. е. *автентичен текст,* дури и кога таков текст ни предаваат сите до денес запазени ракописи и преводи или парафрази од изгубени ракописи, зашто и најстарите се само преписи, кој знае од која рака, од она прво јавно издание што беше направено во времето на Сула одн. Цицерон, поправено и дополнето од раката на некој граматичар, помлад за речиси цели три века од авторот на Поетиката.

Ако е ова така, а ова је највероjатно така, зашто за тоа зборуваат споменатите податоци од Страбон, Плутарх и др., што се потврдуваат од друга страна со состојбата на Ар. текст во сите останати ракописи од Поетиката, тогаш каква поголема вредност за нашиов случај може да има оној замислен најстар грчки ракопис од 5—6. в. од којшто бил направен сирискиот превод од X в. и арапскиот превод од друга рака, кога е за 5—600 години помлад од првото јавно издание кое веќе си ги носело сите слабости и недостатоци на еден поправен и дополнет а не автентичен Ар. текст. Затоа тука не може да ни помогне ни замислениот грчки ракопис од 5—6. в., ни неговиот сириски превод од X век, ни Абу Бишр Мата, ни Авероес, па најсетне ни самиот критички апарат на Гудеман колку и да е тој вреден и скапоцен.

Ние со ова не сакаме ни најмалу да го потцениме трудот и успехот на Ј. Ткач[17]), А. Гудеман и на сите останати нивни претходници[18]) што се толку многу заслужни за она што го имаме ние денес од и за Ар. Поетика, но баш затоа и треба да не останеме само дотаму кај што застанал Гудеман, или дури и да се вратиме назад, не водејќи сметка за резултатот до којшто дошол самиот Гудеман: дека *проблемот на Ар. траг. катарса не може да се реши,* ние додаваме, *на досега познати начини и со досега употребените средства* и *држејќи се круто и слепо за догмите на текстовата критика а заборавајќи дека случајот со Ар. дела е одделен и особен.* Не е случајно кога и југословенскиот изучувач на проблемот за Аристотеловата катарса А. Смердел дошол до истиот негативен резултат: дека проблемот е еден ἀδύνατον καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν.

Ако А. Ничев навистина ги цени постиженијата на А. Гудеман кога сака од овега да ни чита и лекции, зошто

[17]) J. Tkatsch, Die arabische Uebersetzung der Poetik des Aristoteles und die Grundlage der Kritik des griech. Textes, Wiener Akademie der Wissenschaften, Band I, 1928; Band II, 1932.

[18]) Како што се I. Vahlen, L. Spengel, E. Susemihl и многу други.

тогаш самиот така лесно го занемарува резултатот на истиот Гудеман и се враќа по старите добро изгазени и бесплодни патишта да го бара решението на трагичната катарса не бирајќи средства и начин во изнасилувањето на своите две .теории 1) за „погрешното мнение“ и 2) „за најубавата трагедија“? Дали само затоа да даде школски пример како не смее да се работи во барањето научната вистина, зашто непристрасниот суд и заклучоците на неговиот колега Г. Михаилов тоа најарно го доказаа и го илустрираа.

Од ниедно јасно место на Аристотел не се гледа дека тој знаел и за трагичната катарса покрај музичката, освен од нејасното и сомнителното место од крајот на дефиницијата на трагедијата. Формулацијата δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων π. κ., како што показавме во нашиот доцна пријавен реферат за II Меѓународен конгрес на класичните студии[19]) и како што се гледа од нашата статија во Жива Антика IV стр. 209 инн., не може да биде автентична баш поради зборовите παθημάτων одн. μαθημάτων κάθαρσιν.

Граматичката и лексичката анализа на текстот од дефиницијата на трагедијата што ја извршил А. Смердел во својата дисертација за Аристотеловата катарса[20]) ги потврди зборовите на А. Гудеман[21]) дека зборот κάθαρσιν во дефиницијата е употребен во фигуративно значење т. е. нешто што е во спротивност со Ар. правило за поставување добра дефиниција. *Значи Аристотеловата дефиниција на трагедијата не е аристотеловска зашто не одговара на неговото правило од Топиката* (VI 139b 30)[22]).

Анализата што ја продолживме и проширивме ние, нè увери уште повеќе во неавтентичноста на зборовите παθημάτων κάθαρσιν. Еве како и зошто: *Терминот* παθημάτων *(или* μαθημάτων) κάθαρσιν *не е сосем прецизен и јасен зашто во таква формулација генетивот* παθημάτων *(или* μαθημ.) *може да има барем три функции, како* 1) *генетив објективен*, 2) *ген. сепаративен* и 3) *ген. субјективен* (како што го разбрал H. Weil), од кај што се добиваат три различни значења, *што е пак во остра спротивност со другото правило од неговата Топика* (VI 139b),

---

[19]) Одржан во Копенхаген од 23—28 август 1954 година. Нашиот реферат не можеше да биде читан зашто бил доцна пријавен.

[20]) Спом. дело стр. 66—95. — В. особено стр. 91 и 95.

[21]) Спом. дело (в. бел. 9) на стр. 171.

[22]) „Εἰ γὰρ κατὰ μηδένα τῶν τρόπων ἱκανῶς εἴρηται, δῆλον ὅτι οὐκ ἂν ὡρισμένος εἴη κατὰ τρόπων. Ἄλλος, εἰ κατὰ μεταφορὰν εἴρηκεν, οἷον εἰ τὴν ἐπιστήμην ἀμετάπτωτον ἢ τὴν γῆν τιθήνην ἢ τὴν σωφροσύνην συμφωνίαν. ΠΑΝ ΓΑΡ ΑΣΑΦΕΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΝ ΛΕΓΟΜΕΝΟΝ“.

зашто тука Ар. изрично забранува употребување зборови одн. изрази со повеќе значења во дефинициите[23]).

Во онаква формулација и зборот περαίνουσα, којшто инаку не кажува ништо особено, добива повеќе или помалку фигуративно значење, зашто основното му е *свршувајќи, завршувајќи*, — значи и овој би се противел на споменатото правило од Топиката (VI 139b 30).

Дека сето ова е сосем реално, секој што знае малу грчки може и сам да се увери т. е. да ја провери точноста на нашата анализа.

При ваква ситуација ние имаме да бираме едно од двете: 1) или да земеме дека Ар. тука заборавил на своите правила од Топиката и допуштил да дојде во сукоб со својата логика; 2) или изразот παθημάτων (одн. μαθημάτων) κάθαρσιν не е автентичен.

Сите оние што се определуваат свесно за првото, свесно или несвесно го обвинуваат Аристотела дека се скарал со својата логика кога можел вака немилосно да ги гази самиот од себе поставените норми и дека не знае или пак не сака да искаже јасно една мисла и да ја оформи точно и недвосмислено дефиницијата на трагедијата, иако тој истиот дал издоста докази, како што се гледа од целото дело на Поетиката, дека нему тоа му било сосема јасно, имено што е трагичен ефект и како треба овој да се постигне.

Ние сосема свесно се определуваме за второто: *изразот* παθημάτων (или μαθημάτων) κάθαρσιν *не може да биде автентичен. Ваков неаристотеловски, нејасен* и *двосмислен, израз кој е во полна спротивност со правилата за поставување добра дефиниција* што ги формулирал „таткото на логиката", *може да биде само лошо измислено дополнение на секако оштетениот на ова место Ар. текст. Дека е тоа една невешта и неуспешна конјектура* на оној прв издавач на Ар. дела од времето на Сула или нешто подоцна, *се потврдува со самиот Ар. коментар кон дефиницијата на трагедијата кај што нема ни еден збор за терминот* παθ. κάθαρσιν иако се најдуваат во него објаснения и толкувања за многу поневажни и појасни елементи од дефиницијата.

За формулацијата δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν . . . *Ар. зборува во коментарот и тоа во XIII и XIV глава на Поетиката* и ги објаснува тука доста подробно и многу стручно и убаво зборовите ἔλεος и φόβος, *но нема тука ни*

[23]) „εἷς μὲν οὖν τόπος τοῦ ἀσαφῶς, εἰ ὁμώνυμόν ἐστι τινι τὸ εἰρημένον, οἷον ὅτι ἡ γένεσις ἀγωγὴ εἰς οὐσίαν ἢ ὅτι ἡ ὑγίεια συμμετρία θερμῶν καὶ ψυχρῶν, ὁμώνυμος γὰρ ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ συμμετρία· ΑΔΗΛΟΝ ΟΥΝ ΟΠΟΤΕΡΟΝ ΒΟΥΛΕΤΑΙ ΛΕΓΕΙΝ ΤΩΝ ΔΗΛΟΥΜΕΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΧΩΣ ΛΕΓΟΜΕΝΟΥ".

еден збор за катарсата, за изразот παθημάτων (или μαθ.) κάθαρσιν.

Аристотел мораше во овие две глави да зборува за трагичната катарса ако беа автентични зборовите παθ. κάθαρσιν, *тука пред сè, во XIII и XIV*, а не само во VI глава, како што сакале да уверат В. Христ[24]) и А. Гудеман[25]) со утврдувањето на испуштен текст од Поетиката, на една лакуна зад зборот μέλους (1449b 30). Но во XIII и XIV гл., колку и да бара човек, не може да најде место за таква една лакуна, оти овие две глави се најполни и најубаво обработени тукуречи во целата Поетика.

Но има нешто друго што се објаснува во тие глави а во врска со ἔλεος и φόβος — ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ, и *оттогаш тука* сосем подробно *објасни Ар. што е трагичен ефект* — τὸ τῆς τραγῳδίας ἔργον — и *како треба овој, одн.* ἔλεος и φόβος, *да се постигнува* т. е. *преку составот на такви* (= *жалосни* и *страшни) события* — низ композицијата на фабулата, или, да кажеме со јазикот на Аристотела, низ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ, го завршува својот прекрасен коментар со ова карактеристично и значајно место со кое уште еднаш се потврдува неавтентичноста на παθ. κάθαρσιν а автентичноста на ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ: περὶ μὲν οὖν τῆς τῶν ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ καὶ ποίους τινὰς εἶναι δεῖ τοὺς μύθους εἴρηται ἱκανῶς.

Но да се вратиме на А. Ничев и да видиме уште какви недостатоци ни најдува во нашата куса статија. Тој на стр. 136 понатака дословно вели:

„По-важно е обаче, че и при четене παθημάτων и при четене μαθημάτων, дефиницията говори за въздействието върху зрителя, за нейната функционална страна. Това е неоспоримо и поради други факти: 1) В Политиката . . . Аристотел обещава да говори за катарзиса другаде — „в книгата си за поетическото изкуство“. 2) Неоплатоникът Ямблих . . . който, без съмнение, е разполагал с авторитетни източници на Аристотелевите естетически възгледи, тълкувайки, макар и своеобразно, трагедията, говори за нейното морално въздействие върху зрителите. У него „очистването“ . . . е именно функция на трагедията. 3) Неоплатоникът Прокъл . . . говори също за нейните функции, като вместо Аристотелевото понятие κάθαρσις употребява понятията ἀπέρασις и ἀφοσίωσις. Освен това, според Прокъл, който ще да е бил добре за-

[24]) B. W. Christ во неговото кратко издание на Поетиката: Aristotelis De arte Poetica liber, Lipsiae 1907 (edit. stereotypa) во критичкиот апарат под текстот на стр. 7: 31 explicatio καθάρσεως a scriptore ipso, polit. VIII 7 p. 1341b 40 promissa lacuna hausta esse videtur.

[25]) Во спом. дело на стр. 38 во крит. апарат под текстот стои: „*31.* post μέλους lacunam statuit Gudeman, in qua Aristoteles quid significaret κάθαρσις explicuit . . .“

познат с философските дискусии на древността, теорията за катарзиса е възражение на Аристотел срещу Платон, който изхвърля трагедията от своята „идеална" държава, именно във връска с нейното вредно въздействие. Аристотел мотивира възраженията си също с данни за въздействието на трагедията, а не с данни за нейния технически строеж, както смята авторът на разглежданата статия."

Вака може да заклучува навистина човек којшто сосем буквално ја сфатил нашата мисла изразена на стр. 13 од нашата статија за којашто зборуваме и подолу и ја цитираме на стр. 101, или којшто нарочно сака да ја искриви нејзината смисла за да го покаже своето „длабоко" познавање на историски и литерарни факти и поправо да чука на отворена врата.

Аристотел навистина зборува во осмата книга (глава 7) на Политика за катарсата. Но за каква катарса? За трагична ли? — Не! туку за музичката. Тоа е сосем друга работа, позната доста добро на Грците уште од пред Аристотел. — Вистина е и дека Ар. ветува на истото место дека ќе зборува за неа појасно во делата одн. книгите за Поетиката, а исто е така јасно за секој човек што знае правилно да чита дека овие зборови не можат никако да се однесуваат на она нејасно место од дефиницијата, како што е јасно и дека не мораат да се однесуваат на овој дел од Поетиката што ни останал од Ар. Тие би можеле, секако поверојатно, да се однесуваат на оној денес изгубен дел кај што Ар., повеќе и поопстојно одошто во Политиката, зборувал за музиката и за разните нејзини својства и „воздејствија", зашто, повторуваме, местото од Политиката *не се однесува на траг. катарса*, како што тоа излегува од фамозната формулација на крајот од дефиницијата на трагедијата, *туку на музичката*. Sapienti sat!

Тврдењето дека неоплатоникот Јамблих располагал „без сомнение" со поавторитетни „источници на Ар. естетички возгледи" одошто ние денес нема ништо заедничко со стварноста, зашто спаѓа во областа на недокажани хипотези. За да се собори една веројатна хипотеза со друга, треба последнава да базира на посигурни аргументи а не на послаби. Изразот „без съмнение" можеше да се употреби само тогаш ако имавме за тоа сигурни податоци литерарни и стварни, а за Јамблих, којшто, како вели и А. Ничев, ја толкува трагедијата „своеобразно" — тоа е, се разбира, најблаго речено за да не ослабне силата на неговите „јаки" аргументи за „въздействието" на трагедијата „върху зрителите" — треба да се каже дека живеел 5—600 години по Ар. и тешко да располагал со подобро издание на Ар. дела и особено на Поетиката одошто ние денес, зашто и тој како и 100 години помладиот неоплатоник Прокло, по се-

која веројатност, го читале Ар. во поправено и дополнето издание (веројатно од Тиранион, од времето на Сула или малку подоцна), источникот на сите денешни и на оние изгубени ракописи од коишто беа направени и сирискиот и арапскиот превод.

Фактот дека Прокло не зборува за κάθαρσις но за ἀπέρασις и ἀφοσίωσις како и неговите зборови τοῦτο δ' οὖν πολλὴν καὶ τῷ 'Αριστοτέλει παρασχὸν αἰτιάσεως ἀφορμὴν καὶ τοῖς ὑπὲρ τῶν ποιήσεων τούτων ἀγωνισταῖς πρὸς Πλάτωνα λόγων, како што увидел и претпазливиот Гудеман[26]), говорат за тоа дека не треба за полемиката со Платон да се зема само и пред сè Аристотел но и оние другите противници, останати анонимни кај Прокла, и дека оттаму, од тие „анонимни", можеле да произлегуваат и изразите ἀπέρασις и ἀφοσίωσις.

Но, прво, Јамблих онде не го споменува Ар., а Прокло така нејасно зборува за него во врска со траг. катарса не споменувајќи го воопшто овој технички термин но ἀπέρασις и ἀφοσίωσις, што не би можел човек оттаму нешто повеќе да каже, а секако ништо сигурно за траг. катарса и дали навистина Ар. знаел за оваа, зашто честите дискусии и полемики што се воделе од разни философски школи, а особено во Академијата по Платон и Аристотел, врз многубројни спорни прашања и проблеми, можеле така неодговорно да го употребуваат авторитетот на големите основатели и, доста веројатно, да им припишуваат и зборови и цели дела многу често со тенденција да го злоупотребат нивниот авторитет. Затоа не можеме секоја хипотеза, дури и кога доаѓа од авторитети какви што биле Виламовиц или Гудеман, да ја примиме без резерва. Ќе им веруваме пак само на оние кои се добро документирани и убедливи од секоја гледна точка.

Многу е *поверојатно да се претположи дека и едниот и другиот неоплатоник ја читале Ар. Политика и го пренесле*, како и толку други „учени" од поновите векови, *она што се зборува тука за музичката катарса на оние нејасни зборови од дефиницијата на трагедијата* и така го збркале и заметкале уште повеќе и онака тешкиот проблем за траг. катарса. Се разбира дека сите бранители на Ар. траг. катарса и на предадениот текст παθημάτων (или μαθημάτων) κάθαρσιν како „сигурен" и „оригинален" ќе се фаќаат за овие несигурни философи како давеник за сламка.

По анализата на текстот од дефиницијата на трагедијата, од која се виде дека изразот παθημάτων κάθαρσιν не може да биде автентичен, тука можеме да потцртаме *дека тој во таква формулација не е познат од ниедно друго место во целата грчка литература* а не само кај Ар. За да го примиме тој неаристотеловски термин за автентичен, Аристо-

[26]) В. го спом. дело стр. 169—170.

телов, треба навистина да имаме за Ар. сосем лошо мнение како по однос на неговиот јазик и стил така и за неговата мисла и логика. Зарем навистина Ар. не бил во состојба да го избегне оној двосмислен израз παθημάτων κάθ. и оној излишен збор περαίνουσα со еден покус и прецизен израз καθαίρουσα τὰ τοιαῦτα πάθη или καθαίρουσα τῶν τ. παθῶν или слично, зависно од тоа што сакал точно да искаже? *Туку како и да кажел, со тоа не би ја исказал најважната и најбитната одлика на трагедијата,* а секако Ар. тоа го знаел и пред нас и тука можеме слободно да кажеме дека во овој однос ние можеме да бидеме само негови подобри или полоши ученици.

Ако истакнатиот пруски професор и прочуен филолог Виламовиц можел тука да го изгуби своето трпение и нервозно да заклучи:

„. . . Es ist Zeit, daß wir uns von der aristotelischen Definition befreien; man bedauert fast, daß sie in der Neuzeit nicht so unbeachtet geblieben ist, wie das im Altertum der Fall gewesen ist . . .“[27])

тоа е уште една причина повеќе за тоа, дека решението на таканар. Ар. трагична катарса не може да се бара по оној обичен пат како што оделе речиси сите пред Виламовица и повеќето по него, но по еден нов пат како што се обиделе неколку помалку познати имиња во класичната филологија, по пат на конјектура, по пат на divinatio[28]).

Ако V. Ogrodziński[29]) со својата конјектура μυθημάτων нам. παθημάτων одн. μαθημάτων не успеал повеќе да му се приближи на вистинското решение, H. Otte[30]), барем во почетокот, но сосема несвесно, толку му се имаше приближено со предложената конјектура πραγμάτων, што е просто за чудење како не го открил целиот термин ΠΡ. ΣΥΣΤΑΣΙΝ, туку, бидејќи немаше смелост или, можеби, и среќа да се усомни и во вториот збор κάθαρσιν а не само во παθημά-

---

27) Во неговата расправа Die griechische Tragödie und ihre drei Dichter, Berlin 1928, стр. 63.

28) Сепак не можеме да не ги цитираме тука овие вистинити и карактеристични зборови на еден од најдобрите познавачи на грчката трагедија, на истиот Виламовиц од неговото дело Euripides, Herakles I, Berlin 1889, стр. 109:

„Dieses Kleinod der aristotelischen Lehre können wir nicht brauchen, mag es auch das unschätzbarste sein. Man kann doch darüber keine Worte verlieren, daß eine kathartische Wirkung weder Aischylos erstrebt noch die Athener erwartet haben. Mag der Philosoph auch noch so scharf und fein die Wirkung beobachtet haben, welche eine Tragödie auf das Publikum oder auf ihn bei einsamem Lesen ausübte: diese Wirkung war Dichtern und ihrem Volke unbewußt“.

29) In catharsin tragicam observationes aliquot, Eos XXXI, 1928, стр. 263 инн.

30) Во неговата прва расправа Kennt Aristoteles die sogenannte tragische Katharsis? Berlin 1912.

των, подоцна мораше да ја напушти и самиот својата конјектура, оти во врска со κάθαρσις и παθ. можеше да го значи истото[31]).

Зад овие дојдоа и негативните заклучениja на Гудеман и Смердел да го потврдат разочарувањето на Виламовиц дека проблемот е еден ἀδύνατον т. е. нерешлив.

Во следниот пасус нашиот критичар „доследно" дошол до вакво заклучение:

„Следователно, колебанието между παθημάτων и μαθημάτων не може да бъде основание да се постави, вместо някое от тях, съвсем несигурното и никъде незасвидетелствувано πραγμάτων, още повече че това е сврзано с промяната на сигурното κάθαρσιν в σύστασιν. Подобна промяна би следвало да се нарече не „смело заключение" (9), а произволно и безцермонно изопачаване на сигурния оригинален текст."

Одејќи доследно по редоследот на своите мисли и не водејќи сметка за стварниот однос на работите и мислите од Ар. Поетика навистина А. Ничев можеше да стигне само до такво заклучение. Ако ова заклучение и вакво резонирање не беше само резултат на една субјективна тенденција, да се оправда по секоја цена „точноста" на своето „решение" на сложениот проблем за траг. катарса, ќе го охарактеризиравме како крајна неинформираност во областа на текстовата критика, зашто Ничев со горното категорично отфрлање конјектурата во принцип, а не само на нашата (конјектура и значи дополнение одн. промена на нешто што не е „засвидетелствувано" на она место во текстот од ракописите), навистина сака да ја избрише од филологијата најважната и најосетливата нејзина дисциплина. Иако во оваа дисциплина се правеле и се прават на разни страни многу грешки, таа си останува како најздрава и вечно млада другарка на литературата, зашто баш со нејзината и со помошта на семошната логика и се откриваат грешките и се утврдува вистината.

Има многу конјектури што се покажале како неточни, но има уште повеќе, особено од добрите мајстори на текстовата критика, каков што бил на пр. Мадвиг, добри и би била голема срамота за еден филолог да ја отфрли a priori секоја конјектура со онаква мотивација како што ја формулирал нашиот критичар.

Ќе потсетиме на ова место на карактеристичните зборови на еден од поновите мајстори во споменатава научна дисциплина, на Паул Мас (во делот за Текстовата критика од прирачникот на Gercke—Norden):

---

[31]) H. Otte во втората расправа Neue Beiträge zur aristotelischen Begriffsbestimmung der Tragödie, Berlin 1928.

„Daß die Konjekturalkritik eine Zeitlang grundsätzlich bekämpft wurde, sei als vorübergehende Verirrung der Forschung nur eben erwähnt. Natürlich ist es viel schädlicher, wenn eine Verderbnis unerkannt bleibt, als wenn ein heiler Text zu Unrecht angegriffen wird. Denn jede Konjektur reizt zur Widerlegung, durch die das Verständnis der Stelle jedenfalls gefordert wird, und nur die besten werden sich durchsetzen; dagegen die nicht bezeichnete Verderbnis schädigt den stilistischen Gesamteindruck, und *wer eine richtige Konjektur verkannte, setzt sich zu allem andern dem Vorwurf der Undankbarkeit, wenn nicht gar des Neides aus . . .*"[32]) (подвлековме ние).

А. Ничев кажува дека е „съвсем несигурно и никъде незасвидетелствувано ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ" и дека е сосем „сигурно" κάθαρσιν; дека промената што сме ја извршиле ние би требало да се нарече „произволно безцеремонно изопачаване на сигурния оригинален текст". Но што е *сигурно* а што *несигурно?* Дали треба повторно да го цитираме П. Мас од Герке-Норденовиот прирачник? Туку може којшто сака и самиот да си го најде и прочете соодветниот дел од споменатото дело (II стр. 6—11).

Она што е сигурно во ракописите тоа не мора секогаш и по секоја цена да биде сигурно и во архетипот т. е. во оригиналниот текст на еден автор, не мора да биде автентично. Во дадениов случај за А. Ничев е сигурно κάθαρσιν оти така стои во сите запазени ракописи и преводи, и исто така, или нешто помалку, но сепак сигурно и παθημάτων оти вака стоело во најстарите, а несигурно ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ оти тоа на она место не е „засвидетелствувано" во ниеден ракопис.

А како стои стварниот однос на *сигурното и несигурното?*

За неговите „сигурни" παθημάτων κάθαρσιν во целото дело на Ар. Поетика (и во целата грчка литература) нема ни еден збор, а за *несигурното* ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ *Аристотел зборува со одушевеност и дури страствено без малу низ целото дело,* што е и сосема природно кога *е ова најважниот и најбитниот дел на трагедијата,* кога ΠΡΑΓΜΑΤΑ и ΜΥΘΟΣ (а ова е со други зборови ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΣ) *се цел на трагедијата,* кога изразот ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΣ (одн. ΣΥΝΘΕΣΙΣ) е повторен во Поетиката 6 пати полно и директно а 18 пати неполно и индиректно.

Текстот од ракописите не е догма. А. Ничев тоа секако треба да го знае, а уште повеќе кога во својата расправа ги цитира класиците на марксизмот што се бореле низ целиот свој живот против догматско применување на

[32]) В Paul Maas: Textkritik во Einleitung in die Altertumswissenschaft (herausgegeben von Alfred Gercke und Eduard Norden) I. Band (Dritte Auflage), Berlin und Leipzig 1927, дел 2 на стр. 9.

марксистичката теорија, против догмата во научната работа и животот.

Сигурно во еден текст е она што се потврдува од самиот автор и што е во склад со неговата теорија или мироглед одн. *со неговите возгледи, а несигурно она што не се потврдува од контекстот и од целото дело* (земено во пошироката смисла на зборот) *од еден автор.*

Аристотел за траг. катарса (во формулацијата παθημάτων или μαθημάτων κάθαρσιν) нема ни еден збор во целото свое дело, зашто, ќе повториме уште еднаш, во неговата Политика се зборува за музичката а не за трагичната катарса. Оној што сака да критикува треба да знае правилно да ги чита грчките текстови и да го разбере таткото на логиката и науката воопшто без искривување и заматување на неговите јасни мисли и теории.

Кога А. Ничев на истата страна продолжува: „В прочем, нека разгледаме най-внушителния (поне на пръв поглед) довод в подкрепа на πραγμάτων σύστασιν. Това е обстоятелството, че на няколко места след дефиницията Аристотел говори за σύστασις (или σύνθεσις) πραγμάτων како за най-важна съставка на трагедията. Тъй като, според автора, никъде в дефиницията не се говори за тази важна съставка, той смята, че изследвачът справедливо би могъл да я допълни", ние мораме да му одговориме дека, да беше и така, како што вели тој, па сепак би терало на размислување, а непристрасните филолози би ја виделе вистината. Но дали е само така и толку малце истакната важноста на оваа најважна „съставка" на трагедијата?

Ако ние од оваа или онаа причина сме пропуштиле да ја истакнеме тежината на Ар. зборови: ὥστε ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ καὶ ὁ ΜΥΘΟΣ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΙΔΙΑΣ· ΤΟ ΔΕ ΤΕΛΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΑΠΑΝΤΩΝ, зарем објективниот филолог и критичар што знае да го чита Аристотела не можел да го прочита ова, кога сме го потцртале и ние на стр. 10 од нашата прва статија со истиот овој верзал како и сега, иако не сме наблегнале „сосем убедливо" на неговата содржина. Туку, ете ние сме виновни што се задоволивме само со потцртувањето, а сега гледаме дека тука навистина сме пропуштиле да ја истакнеме уште како важната и неоценимата вредност и значење на горните зборови.

Дали е навистина така *малу важна оваа „съставка"* кога *во неа лежи* и *целта на трагедијата?* Или можеби ние не го разбираме добро Аристотела? Или пак и самиот Аристотел не е начисто со својата логика кога си поставува и ваква цел покрај онаа за која зборувале толку филолози порано и за која се залага и А. Ничев во врска со „функционалната страна на трагедијата", т. е. покрај „очистувањето" одн. „прочистувањето на афектите жал и страв", покрај

катарсата? *Туку нема нигде ни еден збор за оваа цел на трагедијата* т. е. за παθημάτων κάθαρσις *во целото Ар. дело.*

Но А. Ничев ни докажува:

„В същност, авторът погрешно твърди, че в дефиницията не се говори за πράγματα. Аристотел говори по този въпрос, като го поставя на първо място, подчертавайки по такъв начин още веднъж важността му. Той казва, че трагедията е μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας . . . Това е указание именно за „състава на събитията“, за сюжетната обработка на трагедията. В понятието πρᾶξις лесно могът да се видат ония πράγματα, за които Аристотел говори на различни места в Поетиката и които авторът на статията привежда. Следователно, за „състава на събитията“ Аристотел говори още в началото на дефиницията, за да не става нужда, както смята авторът, да се повтаря в края. Това, заедно с изброените погоре съображения, е сериозен довод в подкрепа на твърдението, че, засягайки катарзиса, Аристотел говори за функционалната страна на трагедията.“

Не може да се каже дека во целиот овој пасус нема никаква логика, но таа е онаа логика својствена на нашиот критичар, којшто е склон, поради слабо познавање на деталите, на некои елементи од јазикот и стилот — посебно на Аристотела, да ги смеша претставите и поимите и да ни сервира киселина за вино, или е пак толку силно заљубен во своите две теории, што е готов за нивна љубов да жртвува сѐ, секоја смисла за здраво резонирање. Зарем зборот πράγματα и зборот πρᾶξις имаат исто значење кај Аристотела и во грчкиот јазик воопшто?

Иако сите ΠΡΑΓΜΑΤΑ од една трагедија ја чинат фабулата т. е. ΜΥΘΟΣ; иако ΜΥΘΟΣ е истовремено и ΜΙΜΗΣΙΣ ΠΡΑΞΕΩΣ и ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΣ, сепак тие не се идентични и секое од овие три си има и своја посебна нијанса. Ако ΜΥΘΟΣ не е дословно споменат во дефиницијата, тој се содржи во поширокиот т. е., од друга страна земено, во потесниот поим ΤΡΑΓΩΙΔΙΑ којшто се определува, но не значи дека покрај ΜΥΘΟΣ одн. ΜΙΜΗΣΙΣ ΠΡΑΞΕΩΣ не смее или не треба да се употреби во дефиницијата и другиот, неполниот синоним ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΣ, зашто едниот зборува за целоста на дејствието, а во другиот баш прекрасно се искажува единството на дејствието во составот на собитијата, за трагедијата поодделно и типично, *во составот на жалосните и страшните собитија, зашто за оваа е баш својствено, преку такви собитија да го постигнува трагичниот ефект* т. е. *жалта и стравот* (в. Ар. Поет. гл. 13—14).

Затоа е и смешно кога А. Ничев се повикува на гл. XIII од Поет. за да докаже оти ние грешиме кога тврдиме дека Ар. не зборува „за целта и ефектите на трагедијата од етичка или психолошка гледна точка“. А колку ли е далеку од

Аристотела самиот тој кога тврди дека Ар. „от етически“ — а не од уметнички — „съображения“ препорачува да се зема за херој средниот човек и дека Ар. тука подига некаков „морално-правен въпрос за реакцията на зрителя по отношение на невиния герой“ итн.

Не можеме a priori да отфрлиме секаква врска со етиката на некои места од Ар. Поетика, а особено од коментарот, и да ни импутира некој вакво нешто, треба да е или неправеден или недобросовесен. Ние јасно казавме и ќе повториме: Аристотел не е никаков моралист, но пред се добар аналитичар на уметноста особено со своето солидно познавање на уметничката страна на трагедијата и епот. Ако Ар. *притаено* полемизира со својот учител против неговите погрешни возгледи по однос на трагедијата и поезијата воопшто, што може да го види и од нашиот текст на првата статија секој што чита правилно, тоа не значи дека и Ар. е моралист, каков што се јавува баш Платон, особено во својата Политеја, којшто бараше од етички соображенија да се исфрли трагедијата од неговата идеална држава.

Нигде од целата Поетика не се гледа дека и Аристотел од вакви исти соображенија настојува да се задржи трагедијата во Атина и во Грција; затоа и се зборува за „притаено полемизирање“, а ние ќе речеме: затоа и е голем Il maestro di color che sanno, многу поголем од својот учител филозофот-поет и фантастот и утопистот Платон, зашто знаеше да разликува идеи од стварност, поезија и филозофија од живот и историја, наука од уметност и литература. Затоа и е Аристотел тукуречи секогаш на земја, а неговиот учител обично во над- и вонземното царство на идеите.

И, ако е тоа така, како што го знаеме речиси сите дека е така, тогаш немаше потреба да ни се импутира за овој факт, оти сме сакале да речеме дека е Ар. сув формалист. Напротив, тој што сака да изведе заклучение само од некои зборови, што си ги зема произволно во нивното необично и лошо значење, се јавува како сув формалист и, дури и нешто потешко и понеубаво од тоа, говориме општо, како фалсификатор и клеветник.

Тешкиот проблем за траг. катарса не може да се реши со ефтина реторика и четење лекции од лошо разбрани и уште полошо исползувани источници, но само со вистинско задлабочување во Ар. текст и со правилно толкување на сите многубројни детали што се во врска со Аристотела и со неговата дефиниција на трагедијата.

Тука мораме да потсетиме уште еднаш на едно важно место од литературата, на статијата Tragoedia од K. Ziegler во Реалната енциклопедија[38]), за да покажеме дека во ре-

[38]) Pauly-Wissova, RE, Bd. VI A coll. 2032—3.

шавањето на нашиот проблем голем број познати и непознати личности и фактори имале свој удел, свој прилог. Еве ги неговите зборови:

„Fassen wir zusammen, was Aristoteles — außerhalb der Definition — über ἔλεος und φόβος und ihre Rolle in der T. sagt, so ergibt sich folgendes Bild. Die Dichtkunst ist dem angeborenen Nachahmungstrieb des Menschen und seiner Freude am Nachgeahmten (Nachgebildeten) entsprungen. Sie ahmt Handlungen nach und zerfällt je nach der Art der nachgebildeten Handlungen und nach den Mitteln der Nachbildung in verschiedene Gattungen. *Die T. ist diejenige Dichtungsgattung, die ernsthafte* d. h. *leidvolle und unter gewissen Umständen Mitleid und Furcht erregende Handlungen nachbildet.* (Die genaueren Bestimmungen bleiben hier außer Betracht.) *Das von der T. erweckte, ihr wesensgemäße Lustgefühl ist die Lust am Sehen und Hören von Nachbildungen Mitleid und Furcht erregender Handlungen.*

Vergleichen wir dies mit dem Wortlaut der Definition, so müssen wir sogleich anerkennen, daß sie von diesen, im Text der Poetik teils vorher, teils nachher ziemlich ausführlich entwickelten Gedanken nichts enthält, wenn wir auch andererseits zugeben müssen, daß sie nichts enthält, was jenen Darlegungen widerspricht, und daß die letzteren in der μίμησις πράξεως σπουδαίας implicite enthalten sind, insofern als die μίμησις die ἡδονή und das σπουδαῖον den ἔλεος καὶ φόβος in sich begreift. *Aber bei der großen Bedeutung dieser Elemente für Wesen und Wirkung der T. nach aristotelischer Auffassung bleibt es im höchsten Maße erstaunlich, daß in der Definition so gar nichts ausdrücklich von ihnen gesagt wird* — etwa, in Anlehnung an 1453b 11, παρασκευάζουσα τὴν ἀπὸ ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως ἡδονήν — und daß an der Stelle dieser zu erwartenden Bestimmung das berüchtigte Kolon δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν steht, zu dessen Erklärung in der ganzen Poetik kein Sterbenswörtchen zu finden ist, weder über den Begriff der κάθαρσις noch über das Verhältnis derselben zum ἔλεος καὶ φόβος noch, wieso die κάθαρσις τῶν τοιούτων παθημάτων Zweck und Wirkung der T. ist. . . .“ (подвлековме ние).

Како што се гледа, има сепак „мала“ разлика меѓу овие и зборовите на А. Ничев во врска со πρᾶξις и πράγματα.

Зарем не е на место нашиот одговор дека баш за тоа и зборувал Ар. во крајот на дефиницијата — за ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΟΙΟΥΤΩΝ (scil. ΕΛΕΕΙΝΩΝ ΚΑΙ ΦΟΒΕΡΩΝ) ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, само што историјата сакала малку да се насмее со сесилната памет и снага на науката и на нејзините претставители од цела една низа векови, кога забот на сеуништувачкото

време го оштети делото на Аристотела до таа степен, што морал несреќниот издавач-интерполатор на Поетиката да го поправи нечитливото автентично и јасно ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ во нејасно и проблематично παθημάτων (или μαθημάτων) κάθαρσιν.

Имаше право славниот Улрих фон Виламовиц-Мёлендорф да се нервира кога не можеше тој да го најде решението на овој проблем; имале од своја страна, но само до некаде, право и оние што го прогласиле проблемов за ἀδύνατον, а имал уште како право и К. Циглер кога увидел (но подоцна немал право да заборави) дека *Ар. морал на крајот од дефиницијата да зборува за најбитната одлика на трагедијата*, за трагичниот ефект и како и каде треба тој да се постигне во трагедијата.

Ако К. Циглер не можел, од какви и да било причини, да го каже она што си го рековме за себе ние уште во 1942, а за другите јавно одвај дури во 1948, не значи дека тој или некој друг порано или подоцна не би можел да дојде до ова решение до кое дојдовме ние. Со ова не сакаме да кажеме дека до ова решение сме дошле држејќи ги сосема свесно во паметта споменатите зборови на К. Циглер, но тие можеле да бидат во нашата глава негде затулени, зашто неговата статија сме ја читале секако пред 1942.

А што да кажеме за овие зборови на А. Ничев?

„В заключение, фактът, че в дефиницията се говори за „състава на събитията“ (!?), за идейно-художествената обработка на сюжета, не изключва и не е изключил необходимоста да се говори и за функционалната страна на трагедията . . .“[34])

Дали А. Ничев тера шега самиот со себеси кога вели дека е *факт оти во дефиницијата се зборува за* СОСТАВОТ НА СОБИТИЈАТА т. е. за ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ? А кој ја исклучил можноста да се зборува во дефиницијата и за функционалната страна на трагедијата? Не е вистина дека во нашето решение на дефиницијата не е изразена и *функционалната страна* на трагедијата, туку тој ги разбрал сосема криво и површно нашите, поточно, Аристотеловите зборови и мисли, сосема формалистички и догматски!

* * *

Да кажеме сега нешто и за начинот на критизирањето на А. Ничев со кој си позволил тој да го извалка убавото име и високата и одговорна задача на критичарот.

Начинот на кој е критизирано нашето ново разрешување на проблемот за Ар. таканар. траг. катарса, местото каде и како е поместена неговата „критика“ на нашата статија, како

[34]) Спом. дело на стр. 137 под крај.

и некои други околности, покажуваат дека Александар Ничев не сакал да го нарушува „убавото единство“ на неговите две „теории“ за „погрешното мнение“ (δόξα) и за „аристократската“ најубава трагедија (καλλίστη τραγῳδία), со сѐ што и двете, навистина во 1953, ги охарактеризира неговиот софиски колега Георги Михаилов како „кули од карти“, туку „критиката“ на нашата статија ја прибавил зад својата расправа како некој анекс или екскурс под заглавие „Нов опит на тълкуване на трагическия катарзис“. Со какви мисли го направил авторот ова, со добри или задни, во крајна линија тоа си е негова сопствена работа. Исто така негова лична работа е испраќањето на својот сепарат од споменатата расправа кај што се критикува и статијата од нашиот Годишен зборник I не до нашиот факултет а до белградскиот Семинар за класична филологија[35]).

Негова лична работа може да биде и неговиот „професорски“ став и возвишен „катедарски“ тон кога го „покажува“ нашето „непознавање“ на некои познати факти или нашето „произволно и безцеремонно изопачаване на сигурния оригинален текст“. Но неговото *изопачување на нашите мисли и зборови, на нашиот оригинален текст* (зашто овој не беше никако спорен а спорен е Ар. текст на Поетиката на многу места) *не е само негова работа.*

Ако Аристотел не е жив и не може сам да им одговори и да ги изобличи сите изопачувачи на неговите мисли и зборови, а тој би можел сам најарно да им одговори на сите, сепак толку многу останало од него, а пред сѐ неговата бесмртна логика, што сите тие изопачувачи и фалсификатори, порано или подоцна, ќе си го добијат својот одговор и своето место во науката онака како што си го заслужиле.

Да преjдеме прво кон последното — изопачување на нашиот беспорно оригинален текст. Уште во почетокот на неговата „критика“, неговата втора реченица гласи:

„Авторът смята, че въпросът е *изкуствено усложнен,* и предлага ревизия на текста на известното определение на трагедията в глава 6 на Аристотелевата Поетика . . .“ (подвлековме ние). Нигде во нашата статија не стои вакво нешто, дека проблемот на траг. катарса бил *искуствено усложнет.* Местото на коешто се однесува ова негово тврдење во нашата статија гласи:[36])

„Сметаме дека проблемот на трагичната Катарса остана нерешен најмногу поради тоа што *не е направено ништо за неговото упростување,* и то заради тоа што

[35]) Тука им благодариме на белградските колеги а првенствено на проф. Милош Н. Ђурић што не извести за објавената критика и ни ја испрати да ја прегледаме и прочитаме расправата на А. Ничев.

[36]) В. на стр. 137 при дно.

интерпретаторите се губеа во детаљи не држејќи се за текстот на Аристотеловата Поетика и објаснувајќи и дополнувајќи го Аристотела со Платона или пак со покасни философи и писатели кои можеби имаа по ова прашање сосема друго мнение“ (подвлековме сега).

Дали „не е направено ништо за неговото упростување“ и „проблемот на траг. катарса е искуствено усложнет“ се исти, идентични мисли и судови? Зар не е ова изопачување на нашиот оригинален текст?

И во нашиот суд имавме навистина нешто или и доста претерано кога сме рекле дека *ништо* не е сторено за неговото упростување, но колку ли е искривена нашата мисла кога ни се импутира дека сме рекле оти проблемот е искуствено усложнет, со сето што има навистина и „научници“ кои по својата природа одат свесно или несвесно кон усложнување и заметкување на проблемите наместо кон нивното упростување и разрешување.

Туку би можел човек да помисли дека ова е случајно изопачување или погрешно разбрана мисла од нашиот македонски текст, зашто на стр. 13 од нашата статија се вели за последните два збора од Ар. дефиницијата на трагедијата, за παθημάτων κάθαρσιν, следното:

> „Тие се или случајна невешта конјектура на некој „учен“ препишувач — схолиаст, дека автентичните зборови на Аристотела ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ биле нечитко напишани и можел да се прочита само крајот — наставката, или текстот на Аристотела бил погрешно записан од некој Аристотелов ученик, или пак е намерна мистификација на некој покасен философ-интерполатор.“

Но *намерната мистификација* е спомената само како една од трите возможности за искривување на јасниот Ар. текст, и тоа како трета, во која ние, значи, најмалце веруваме. А. Ничев можеби ги збркал овие две работи и случајно ја искривил нашата мисла. Да видиме дали е така.

Веднаш зад горното тврдење, во неговата четврта реченица се вели:

> „Освен това, авторът е склонен да мисли, че изразът, според който трагедията „чрез състрадание и страх извършва очистване от подобни (т. е. от състрадание и страх) чувства“, е *безсмислен* (подвлечено од нас)“.

Пак едно тврдење дека сме рекле или, за да не го фалсифицираме, дека сме „склони да мислиме“ така. Можеби нашиот критичар знае перфектно да ги чита мислите на другите, но вакво нешто нема во целата наша статија

која не е многу долга (неполни 13 страници) за да не може лесно да се пронајде.

Во нашата статија се говори за нејасноста на изразот παθημάτων κάθαρσιν, на пр. на стр. 13:

> „... Но и во едниот и во другиот случај останува фактот дека текстот на Аристотела не е автентичен и дека е променет од јасно πραγμάτων σύστασιν во нејасно παθημάτων κάθαρσιν“

но нема ни едно место кај што ние велиме дека изразот „преку жал и страв извршува очистување од такви ефекти“ е *бесмислен.* Дали не е и ова изопачување на нашиот оригинален текст? Или е можеби и пак погрешно разбрана нашата мисла, зашто на стр. 6 од нашата статија првиот пасус започнува:

> „Како да се објасни „преку жал и страв очистување од такви (слични) афекти“? Како може човек преку жал и страв да се ослободи од жал и страв, односно од слични афекти? *Со ова проблемот излезе наполно од рамките на класичната филологија и премина во областа на естетиката и психологијата . . .*“ (подвлековме сега).

Да му допуштиме ли на нашиот критичар дека и таму се збркал во македонскиот текст и извел погрешно заклучение? Да видиме понатака.

Во долниот дел на стр. 137 цитира едно наше место по овој начин:

> „Следователно, авторът на статията е опроверган още веднъж когато казва, че „Аристотел . . . не говори за целта и ефектите на трагедията от етическа и психологическа гледна точка, нито пък може да се каже̇, че той полемизира със своя учител Платон . . .“

и врз основа на овој вака пресечен цитат изведува произволни и лажни заклучениja.

Зад зборот „Платон“ т. е. на местото од точкиците се продолжува нашата мисла со овие зборови: „*до тој степен да поставува за трагедијата,* која Платон сосема ја исклучи од својата идеална држава, *и некаква практична цел како што би требало да биде очистувањето на душите од афекти, или* пак *пречистување на самите чувства . . .*“ (подвлековме сега).

Од нашето место се гледа не дека не сме биле „осведомени“ за полемиката на Аристотела со Платон (иако не сме сметале за нужно да го цитираме тука Прокла), но дека не сме верувале оти таа „полемика“ е така отворена и јасна и оти оди до онаа мера како што сакале да претстават некои (тука спаѓа секако и нашиот критичар).

Ваков начин на цитирање како што го употреби Александар Ничев би можел да се употреби во ефтината политичка пропаганда, но во научната литература тој не е, или барем не би требало да биде допуштен, зашто тој нема ништо заедничко со барањето вистината, што е прва и основна задача на науката.

Ќе приведеме само уште еден пример за да се види како и што критизирал А. Ничев и колку има врска неговата критика со барањето вистината. На стр. 138 тој вака ја заклучува својата „непристрасна“ критика:

> „ . . . Този възглед за познавателната стойност и за философския характер на поезията е показателен със своята жизненост. Той говори поясно от всичко друго, че Аристотел не се явява „професор по теория на литературата, естет“, не се явява *сух формалист*, както смята авторът, а здраво свързва литературно-ходожественото произведение с неговата жизнена страна, която определя и функциите му“ (подвлековме ние).

Ние навистина рековме (на стр. 13) за Аристотела дека во Поетиката говори како „професор по теорија на литературата, како естета“ сакајќи да одбележиме дека тој тука, во Поетиката, а секако и во целото свое дело, не се јавува како некој моралист или, да речеме дури и, финалист, еден фантаст што и на трагедијата, како на уметнички вид, би ѝ поставил некаква цел како што е очистување или поправање на човечката душа, на људските нарави.

Но, од кога зборовите *професор и естет* почнале да значат „сух формалист“? Дали зборот *професор* навистина не значи ништо поубаво до „сух формалист“? Во нашиот а и во другите јазици, колку што нам ни е познато, зборот *професор*, и ќе додадеме, како што е во нашиот оригинал, *и естет* значи сè друго само не сув формалист, иако мораме да признаеме дека и тука, како и во другите области од човечкиот живот и од општеството, има исклученија, т. е. дека има и *професори* и дури и „естети“ што се јавуваат како *суви формалисти*, но во утврдување правила и во значењата на зборовите не се тргнува од исклученијата, од необичното и реткото, а од она што е често и обично.

Зар ова не го знае А. Ничев? Ако го знае и ако сепак ги извртува и ги искривува нашите мисли и зборови и го изопачува нашиот беспорно оригинален текст, тогаш ќе го запрашаме ние зошто го прави ова и смее ли да се служи со вакви средства еден научник?

* * *

Во барањето вистина сметаме дека не би требало да има мое ни твое, наше ни ваше мислење или решение; треба

да има вистинско или лажно, точно или неточно, повеќе или помалку веројатно, и мора да има чесно пристапување и барање на научната вистина без извртување и изопачување на туѓите мисли и зборови, без зломислено и нечесно прикривање на позитивните резултати и успеси од другите. Sine ira et studio, sine invidia atque ambitione! Non omnia possumus omnes.

* * *

Да ги сумираме сега новите резултати до коишто дојдовме ние од 1948 до денес во нашата анализа на Ар. текст и особено на текстот од неговата дефиниција на трагедијата во врска со останатиот текст од Поетиката и Политиката.

1) Несигурноста и неавтентичноста на изразот παθημάτων κάθαρσιν се потврдува:

а) од фактот дека зборот κάθαρσις е употребен во дефиницијата во фигуративно значење (ова го утврдиле уште Гудеман и Смердел) што се коси со Ар. правило од Топиката (VI 139b 30);

б) од „хомонимноста“ на изразот παθημάτων κάθαρσιν која произлегува од генетивот παθημάτων што во таква формулација може да биде 1) објективен, 2) сепаративен и 3) субјективен (како што го сфатил Henri Weil) што е во остра спротивност со другото правило од Топиката (VI 139b 19), кај што се забранува употреба на зборови одн. изрази со повеќе значења во дефинициите;

в) од фактот дека за παθημάτων κάθαρσιν нема ни еден збор во XIII и XIV глава од коментарот, кај што се зборува за последниот став од дефиницијата во врска со зборовите ἔλεος и φόβος и кај што се објаснува подробно и прекрасно важноста на составот на собитијата, а кај што до денес никој не можеше да утврди некоја лакуна;

г) од фактот дека и зборот περαίνουσα од дефиницијата во врска со παθ. κάθαρσιν добива повеќе или помалку метафоричко значење и дека е и тој во спротивност со споменатото правило од Топиката (VI 139b 30);

д) од традицијата за судбината на Ар. библиотека од кај што се гледа дека неговите дела пред да бидат издадени биле во сосем жалосна состојба, што се потврдува од денешната состојба на ракописите на неговите дела а особено на Поетиката; беше неопходно да се подвлече овој факт зашто ни еден од запазените ракописи ни оној од кој беше направен сирискиот и арапскиот превод на Поетиката не се постари од петтиот век од н. е. додека конјектурата παθημάτων κάθαρσιν нам. ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ можела да се појави најдоцна во средината на првиот век пред н. е. кога делото било издадено;

г) од фактот дека изразот παθημάτων κάθαρσιν во ваква формулација не е употребен нигде на друго место, не само кај Аристотела туку ни во целата грчка литература од стариот и средниот век;

е) од фактот дека Аристотел нигде не зборува за катарсата на траг. а уште помалку дека катарсата е цел на трагедијата.

2) Сигурноста и автентичноста на терминот ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ излегува од целиот коментар и без малу од целото дело на Поетиката, и дека овој термин, а не зборовите παθημάτων κάθαρσιν, бил и во дефиницијата, се потврдува од фактот дека:

а) ΠΡΑΓΜΑΤΑ се цел на трагедијата — ὥστε ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ Ο ΜΥΘΟΣ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΙΔΙΑΣ· ΤΟ ΔΕ ΤΕΛΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΑΠΑΝΤΩΝ, од каде што се потврдува индиректно дека не може да има и некоја друга цел, како што би била на пр. катарсата;

б) дека ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ одн. μῦθος е најважниот и битниот дел на трагедијата — πρῶτον καὶ μέγιστον τῆς τραγῳδίας ἐστὶν ἡ τῶν ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΣ, т. е. нејзин основ и душа ἀρχὴ μὲν οὖν καὶ οἷον ψυχὴ ὁ μῦθος (=πραγμάτων σύστασις) τῆς τραγῳδίας;

в) дека сегде низ коментарот каде што требало да се зборува за катарсата се зборува за ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, а особено во XIII и XIV глава кај што морала да се објасни катарсата т. е. παθηματων κάθαρσις во врска со ἔλεος и φόβος; дека тука нема ни трага од лакуна и дека тука баш сосема подробно и стручно се расправа како треба да се постигнува трагичниот ефект т. е. ἔλεος и φόβος и каков треба да биде *составот на событијата* за да се добие *најубав ефект;*

г) дека последниот став од дефиницијата со изразот ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ се повторува речиси дословно на неколку места и во неколку варијанти низ Поетиката: ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον τελείας ἐστὶ πράξεως ἡ μίμησις ἀλλὰ καὶ φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν...[37]) ἡ γὰρ τοιαύτη ἀναγνώρισις καὶ περιπέτεια ἢ ἔλεον ἕξει ἢ φόβον, οἵων πράξεων ἡ τραγωιδία μίμησις ὑπόκειται...[38]), ἐπειδὴ οὖν δεῖ τὴν σύνθεσιν εἶναι τῆς καλλίστης τραγῳδίας μὴ ἁπλῆν ἀλλὰ πεπλεγμένην καὶ ταύτην φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν...[39]) ἐπεὶ δὲ τὴν ἀπὸ

[37]) 1452a 3—4. — Нам. τελείας ние очекувавме на ова место Ар, да го употреби зборот σπουδαίας, но за ова на друго место. Зад зборовите φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν се подразбира πραγμάτων.

[38]) 1452b 1—2. — Треба да се одбележи дека Ар. во врска со μίμησις секогаш го употребува доследно зборот πρᾶξις а со σύστασις зборот πράγματα. Во овие термини нема мешање кај Ар. зашто тој добро знае дека *целите дејствија се имитираат*, а *событијата се составаат* за да се добие едно цело дејствие.

[39]) 1452b 31—3. — Ср. бел. 37.

ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως δεῖ ἡδονὴν παρασκευάζειν τὸν ποιητήν, φανερὸν ὡς τοῦτο ἐν τοῖς πράγμασιν ἐμποιητέον . . .[40]) μέρη δὲ τούτων . . . καὶ τὸ πάθη παρασκευάζειν, οἷον ἔλεον ἢ φόβον . . . δῆλον δὲ ὅτι καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἰδεῶν δεῖ χρῆσθαι, ὅταν ἢ ἐλεεινὰ ἢ δεινά . . . δέῃ παρασκευάζειν . . .[41]);

д) дека со промената на παθημάτων κάθαρσιν во ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ најјасно и потполно се изразува *главната и битната одлика на трагедијата* во врска со трагичниот ефект, како што очекуваше К. Циглер и како што би очекувал секој што го разбира Аристотела и што знае одн. што научил што е трагедија и трагичен ефект.

*

На крајот ќе ја додадеме и Ар. дефиницијата на трагедијата со нужните поправки и дополненија што ги извршивме ние со помошта на неговиот коментар што се наоѓа зад дефиницијата:

Ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας <,ΟΛΗΣ>[42]) καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἑκάστωι τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φοβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ.

*

Нека биде толку доста за овдека а повеќе и поподробно зборуваме во вториот број од IV годиште на ЖИВА АНТИКА.

Скопје. *М. Д. Петрушевски.*

---

[40]) 1453b 11—13. Зад зборовите од 1453b 1—6: ἔστιν μὲν οὖν τὸ ΦΟΒΕΡΟΝ ΚΑΙ ΕΛΕΕΙΝΟΝ ἐκ τῆς ὄψεως γίγνεσθαι, ΕΣΤΙΝ δὲ καὶ ΕΞ ΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, ὅπερ ἐστὶ ΠΡΟΤΕΡΟΝ καὶ ποιητοῦ ἀμείνονος δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὁρᾶν ΟΥΤΩ ΣΥΝΕΣΤΑΝΑΙ ΤΟΝ ΜΥΘΟΝ, ΩΣΤΕ ΤΟΝ ΑΚΟΥΟΝΤΑ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ γινόμενα καὶ ΦΡΙΤΤΕΙΝ ΚΑΙ ΕΛΕΕΙΝ ΕΚ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ . . . Овие зборови се најубавата илустрација на нашата теза зашто се повторени без малу сите зборови од последниот став на дефиницијата и по истиот ред како што е ондека, само што е тоа во дефиницијата речено пократко и многу поелегантно, како што прилега за една добра дефиниција.

[41]) 1456b 37—8 — 1456b 1—4.

[42]) За ова дополнение в. го нашиот прилог ΜΙΜΗΣΙΣ ΠΡΑΞΕΩΣ . . . <ΟΛΗΣ> ΚΑΙ ΤΕΛΕΙΑΣ во Жива Антике IV стр. 187, ср. ib. cap. 226, 240 и 245.

M. D. Petruševski:

ENCORE SUR LA DÉFINITION DE LA TRAGÉDIE D' ARISTOTE ET LA CATHARSIS

(Résumé)

En partant de la conclusion de A. Gudeman (ARISTOTELES ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ, p. 171) et de son successeur yougoslave A. Smerdel (*Aristotelova Katarsa*, Skoplje 1937, p. 95) que la catharsis est un ἀδύνατον καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν, qu'il est impossible d'atteindre une solution satisfaisante et que le problème reste ouvert, nous étions venus, il y a à peu près 12 ans, à une solution que nous avons publié à peine en 1948.*) Les résultats auxquels nous sommes arrivés dans notre étude étaient les suivants:

1) le terme παθημάτων (ou μαθημάτων) κάθαρσιν du dernier passage de la définition de la tragédie d'Aristote n'est pas tout à fait clair et sûr étant donné que la plupart des manuscrits ont au lieu de παθημάτων — μαθημάτων qui est moins clair que le précédent et que dans le commentaire d'Aristote, après la définition, n'a aucun mot sur la catharsis;

2) si le passage παθημάτων ou μαθημάτων κάθαρσιν n'est pas sûr, cela veut dire qu'il peut être inauthentique — κάθαρσιν aussi bien que παθημάτων;

3) si le terme παθημάτων κάθαρσιν n'est pas authentique, il reste qu'il y avait à la fin de la définition un autre terme, deux autres mots qui pourraient mieux correspondre à la définition et, peut-être, rendre plus complet le sens de celle-ci;

4) s'il y avait un terme autre que παθημάτων κάθαρσιν dans la définition, il est vraisemblable qu'il serait interprété dans le commentaire d'Aristote; donc, pour le retrouver, il faudrait recourir au commentaire;

5) l' analyse du commentaire faite, nous avons réussi à retrouver les deux mots authentiques d'Aristote: c'était le terme technique πραγμάτων σύστασις — la composition des faits, qui est, selon Aristote, le principal et le plus important élément de la tragédie dont il parle dès le chapitre VI presque jusqu'à la fin de la Poétique;

6) donc, dans la définition de la tragédie d'Aristote il n'y a pas un mot d'une catharsis quelle qu'elle soit;

7) si l'on place le terme πραγμάτων σύστασιν dans la définition de la tragédie au lieu de παθημάτων κάθαρσιν, la définition devient tout à fait claire et complète, car elle contient maintenant la partie essentielle de la tragédie déterminant celle-ci comme imitation d'une action pitoyable et terrible qui se termine par crainte et pitié;

8) il ressort de la définition que le mot περαίνουσα y est employé dans son sens propre „terminant, finissant" (étant un dérive de πέρας „terme, bout, fin"). Ce sens propre de περαίνουσα rend la définition plus précise et plus claire, car il contient l'importante caractéristique de la tragédie qui atteint son effet à la fin du drame.

Notre dénouement du problème de la catharsis tragique de la définition par la conjecture πραγμάτων σύστασιν fut critiqué par le jeune savant bulgare A. Ničev**) qui le caractérisa comme „une déformation arbitraire et sans cérémonie du texte original sûr" ne se donnant pas la peine à se plonger dans le texte de la définition et du commentaire et à concevoir qu'avec la conjecture πραγμάτων σύστασιν la définition de la tragédie devient vraiment aristotélicienne, qu'avec elle le dernier passage de la dé-

*) Voy. ce même *Annuaire* № 1, Skopje 1948, pp. 1—17.
**) V. son étude citée à la page 79, n. 2.

finition devient pleinement claire et que dans celui-ci est contenue la caractéristique la plus essentielle de la tragédie, parce qu'on y parle du tragique, de l'effet tragique et comment celui-ci s'atteint.

Il est naturel que A. Ničev ne pouvait être tout à fait impartial, puisque la critique de notre solution était venue comme annexe à sa longue dissertation où il venait d'exposer sa conception de la catharsis tragique. D'après lui, il n'y a que dans la plus belle tragédie une catharsis et que celle-ci consiste en ceci: Les spectateurs éprouvent de la crainte et de la pitié pour le héros qui souffre inocemment, comme ils croient au premier abord, mais, plus tard, ils se persuadent que le héros est coupable et qu'il est puni avec justice, que leur première conception était fausse; ils se délivrent d'elle et voici comment ils se purifient de la crainte et de la pitié. Sa théorie sur la plus belle tragédie aussi bien que celle sur la conception fausse sont, pour nous servir des mots de son collègue de Sofia G. Mihailov,*) *des châteaux de cartes*.

A. Ničev affirmant dans sa critique de notre étude que παθημάτων κάθαρσιν est un texte original tout à fait sûr ne s'aperçut pas que sa théorie sur la catharsis qui n'existe que dans la plus belle tragédie est en opposition avec Aristote et qu'elle contredit à la logique en général: comment pourrait-on employer dans la définition quelque chose qui n'est pas commun au genre, dans notre cas, à la tragédie, c.-à-d. pour toutes ou, au moins, pour la plupart des tragédies?

Comme nous savons déjà, pour tous les mots de la définition de la tragédie d' Aristote existent des vérifications sûres soit avant la définition, soit dans le commentaire après elle, mais pour παθημάτων κάθαρσιν il n'y a dans toute l'oeuvre de la Poétique aucun mot et ils sont d'ailleurs véritablement obscurs. Selon Gudeman le mot *catharsis* pourrait être employé dans la définition en un sens métaphorique, ce qui serait en collision avec la Topique (VI 139b 30) d'Ar.,**) cela veut dire que la définition ne répondrait pas aux règles posées par lui-même. Selon nous, la définition n'est pas claire surtout à cause du génitif παθημάτων qui, relié avec κάθαρσιν, peut avoir trois fonctions: 1) génitif objectif 2) gén. séparatif et 3) gén. subjectif. Nous croyons qu'un tel terme „homonyme", pour nous exprimer avec la terminologie aristotélique, contredit à la Top. 6, 139b 19***) et qu'ici ne devaient pas faillir même les meilleurs élèves d'Aristote et moins encore „le maître des savants". Aristote ne pouvait-il ou ne savait-il pas exprimer ce qu'il voulait dire avec un terme plus bref et plus précis, comme par ex. δι' ἐλέου καὶ φόβου καθαίρουσα τὰ τοιαῦτα πάθη ou καθαίρουσα τῶν τοιούτων παθῶν (ou παθημάτων) ou διὰ τῶν παθῶν ἐλέου καὶ φόβου καθαίρουσα τὴν ψυχήν. Pourquoi devait-il employer περαίνουσα en un sens dérivé „accomplir, exécuter, opérer" et non pas dans le sens primitif „terminer, finir" si l' on n'en dit rien de particulier? Ne le fit-il, peut-être, seulement pour s'entrelacer dans le terme „homonyme παθημάτων κάθαρσιν?

Quelques-uns des philologues, comme par ex. Christ et Gudeman, croyaient que παθημάτων κάθαρσιν fut interprété dans de chap. VI et cherchaient là-bas de lacunes. Mais, n'était-il plus naturel et plus logique d' en chercher la lacune à l'endroit où l'on parlait d' ἔλεος et φόβος, c.-à-d. dans les chapp. XIII et XIV, car le dernier passage de la définition commençait par ces mots et παθημάτων κάθαρσιν serait le mieux interprété par rapport à ceux-là et non pas dans le chap. VI après le mot μέλους, de la raison qu' on parlerait alors de la catharsis musicale et non pas de la tragique?

Cependant, les chapp. XIII et XIV sont les plus complets et les mieux élaborés et on en pourrait malaisément trouver une lacune, quel-

---

*) V. son article cité à la page 79, n. 4.

**) V. la citation originale ci-devant, p. 86, n. 22.

***) V. la citation or. à la page 87, n. 23.

que peine qu' on se donne. Ce fait parle de même que παθημάτων κάθαρσιν n' est pas un terme original et tout à fait sûr. Un texte ou un terme authentique tout à fait sûr peut être celui qui est clair, ou qu'on rencontre aussi autre part chez le même auteur ou, au moins, n'importe où dans la littérature.

Mais, M. A. Ničev nous dit qu'Aristote parle de la catharsis dans le chap. VII du livre VIII de la Politique où il dit τί δὲ λέγομεν τὴν κάθαρσιν, νῦν μὲν ἁπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον; de plus, Jamblique en sait aussi et Proclos parle d' ἀπέρασις et ἀφοσίωσις et que sur cette question Ar. ne fut pas d'accord avec son maître Platon.

1) Aristote, dans la Politique, ne parle pas de la catharsis tragique, mais de la musicale et qu'à cette dernière se rapportent aussi les mots cités plus haut. Cela signifie que le passage où il traitait plus clairement ce qu'il entend sous la catharsis musicale, pourrait être vraiment perdu, mais de là ne résulte pas que nous devons tomber d'acord avec Christ et Gudeman que le passage était dans le chap. VI de la Poétique, après le mot μέλους, puisque là aussi, les lacunes sont tout arbitrairement fixées.

2) Jamblique et Proclos sont du IV et du V siècle c.-à-d. 6—800 ans plus récents qu' Ar. . . . L'opinion de Jamblique sur l'influence morale de la tragédie et ce que dit Proclos au sujet d' ἀπέρασις et ἀφοσίωσις, ainsi que sur la position d'Ar. contre Platon, n'est pas tout à fait sûr, puisque, lui aussi, ne mentionne pas le mot catharsis, et la position d'Ar. contre Platon pouvait être confondue avec celle de quelques adversaires plus récents (v. sur ce point Gudeman, o. c., p. 169 s.). Au surplus, Jamblique aussi bien que Proclos pouvaient avoir la Poétique d'Ar. dans un manuscrit corrigé et non pas le texte authentique, puisque tous les deux ont vécu 3—500 ans plus tard après que la conjecture παθημάτων κάθαρσιν pour l'authentique πραγμάτων σύστασιν ait pu prendre son origine.

Nous savons tous qu'il y a une tradition (Strabon, Plutarque) sur la bibliothèque et l'héritage littéraire d'Ar., d'après laquelle sa bibliothèque avec les manuscrits de ses oeuvres était gravement démolie par la moisissure et les larves d'insectes*). L'état véritable des manuscrits de ses oeuvres et surtout de la Poétique avec ses nombreuses lacunes, passages et mots inauthentiques, des répétitions superflues et des parties de texte

---

*) Strabon l. XIII cap. 54: Ἐκ δὲ τῆς Σκήψεως . . . καὶ Κορίσκος καὶ ὁ τοῦ Κορίσκου υἱὸς Νηλεύς, ἀνὴρ καὶ Ἀριστοτέλους ἠκροαμένος καὶ Θεοφράστου, διαδεδεγμένος δὲ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Θεοφράστου, ἐν ᾗι ἦν καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους· ὁ γοῦν Ἀριστοτέλης τὴν ἑαυτοῦ Θεοφράστωι παρέδωκεν, ὧιπερ καὶ τὴν σχολὴν ἀπέλιπε, πρῶτος ὧν ἴσμεν συναγαγὼν βιβλία καὶ διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτωι βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν. Θεόφραστος δὲ Νηλεῖ παρέδωκεν. ὁ δ' εἰς Σκῆψιν κομίσας τοῖς μετ' αὐτὸν παρέδωκεν, ἰδιώταις ἀνθρώποις, οἳ κατάκλειστα εἶχον τὰ βιβλία οὐδ' ἐπιμελῶς κείμενα· ἐπειδὴ δὲ ἤισθοντο τὴν σπουδὴν τῶν Ἀτταλικῶν βασιλέων ὑφ' οἷς ἦν ἡ πόλις, ζητούντων βιβλία εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐν Περγάμωι βιβλιοθήκης, κατὰ γῆς ἔκρυψαν ἐν διώρυγί τινι· ὑπὸ δὲ νοτίας καὶ σητῶν κακωθέντα ὀψέ ποτε ἀπέδοντο οἱ ἀπὸ τοῦ γένους Ἀπελλικῶντι τῶι Τηίωι πολλῶν ἀργυρίων τά τε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία· ἦν δὲ ὁ Ἀπελλικῶν φιλόβιβλος μᾶλλον ἢ φιλόσοφος· διὸ καὶ ζητῶν ἐπανόρθωσιν τῶν διαβρωμάτων εἰς ἀντίγραφα καινὰ μετήνεγκε τὴν γραφὴν ἀναπληρῶν οὐκ εὖ, καὶ ἐξέδωκεν ἁμαρτάδων πλήρη τὰ βιβλία. συνέβη δὲ τοῖς ἐκ τῶν περιπάτων τοῖς μὲν πάλαι τοῖς μετὰ Θεόφραστον οὐκ ἔχουσιν ὅλως τὰ βιβλία πλὴν ὀλίγων, καὶ μάλιστα τῶν ἐξωτερικῶν, μηδὲν ἔχειν φιλοσοφεῖν πραγματικῶς, ἀλλὰ θέσεις ληκυθίζειν· τοῖς δ' ὕστερον, ἀφ' οὗ τὰ βιβλία ταῦτα προῆλθεν, ἄμεινον μὲν ἐκείνων φιλοσοφεῖν καὶ ἀριστοτελίζειν, ἀναγκάζεσθαι μέντοι τὰ πολλὰ εἰκότα λέγειν διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν. πολὺ δὲ εἰς τοῦτο καὶ ἡ Ῥώμη προσελάβετο· εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν Ἀπελλικῶντος τελευτὴν Σύλλας ἦρε τὴν Ἀπελλικῶντος βιβλιοθήκην ὁ τὰς Ἀθήνας ἑλών, δεῦρο δὲ κομισθεῖσαν Τυραννίων τε ὁ γραμματικὸς διεχειρίσατο φιλαριστοτέλης ὤν . . .

qui ne se trouvent plus dans sa place primitive, tout cela témoigne que cette tradition, en réalité, n'est pas inventée.

Noys étions partis de l'hypothèse que le texte n'etait pas authentique et par l'analyse de la Poétique c. -à -d. du commentaire de la définition nous étions arrivés au terme authentique d'Ar. πραγμάτων σύστασιν. Notre expériment était-il correct? Chacun peut le vérifier par le texte de la Poétique resp. par le commentaire d'Ar. interprétant la définition.

1) Le terme πραγμάτων σύστασιν (resp. σύνθεσιν) se confirme non seulement comme authentique (il est drectement mentionné 6 fois et indirectemeut c. -à -d. incomplètement 18 fois), mais aussi comme un élément essentiel et le plus important de la tragédie;

2) pour les πράγματα et le μῦθος (autrement dit pour la σύστασις πραγμάτων, car d'après Ar. — chap. VI 1450 a 5 — μῦθος = σύνθεσις πραγμάτων), on dit qu'ils sont le but de la tragédie ὥστε τὰ πράγματα καὶ ὁ μῦθος τέλος τῆς τραγωιδίας, τὸ δὲ τέλος μέγιστον ἁπάντων. Du texte d'Ar. et du fait qu'il connait seulement le terme σύστασις πραγμάτων et non pas σύστασις τῶν πράξεων ou σύστασις τῆς πράξεως, peut résulter que πρᾶγμα n'est pas la même chose que πρᾶξις; Aristote sait bien qu'il n'y a pas une grande différence entre μίμησις πράξεως, μῦθος et σύστασις πραγμάτων; pour cette raison on peut lire chez lui καὶ τὸ τέλος πρᾶξίς τις, mais il serait erroné d'affirmer que le terme πραγμάτων σύστασιν, lui aussi, ne devait paraître dans la définition, puisqu'il aurait été déjà mentionné plus haut dans μίμησις πράξεως, comme M. A. Ničev veut le démontrer. Μίμησις πράξεως et πραγμάτων σύστασις sont des expressions périphrastiques pour μῦθος, mais elles ne sont pas identiques et chacune d'elles a une nuance qui les qualifie autrement, parce que dans μίμησις πράξεως on parle de μῦθος comme d'imitation d'une action entière et complète et dans σύστασις πραγμάτων comme d' une réunion de diverses parties de cette action, de la composit on des faits séparés, qui se confirme aussi par le texte suivant du commentaire chap. VI ἔτι ἐάν τις ἐφεξῆς θῆι ῥήσεις καὶ λέξεις . . . οὐ ποιήσει ὃ ἦν τῆς τραγωιδίας ἔργον, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἡ καταδεεστέροις τούτοις κεχρημένη τραγωιδία, ἔχουσα δὲ μῦθον καὶ σύστασιν πραγμάτων . . . πρὸς δὲ τούτοις τὰ μέγιστα οἷς ψυχαγωγεῖ ἡ τραγωιδία, τοῦ μύθου μέρη ἐστίν, αἵ τε περιπέτειαι καὶ ἀναγνωρίσεις. ἔτι σημεῖον, ὅτι οἱ ἐγχειροῦντες ποιεῖν πρότερον δύνανται τῆι λέξει καὶ τοῖς ἤθεσιν ἀκριβοῦν ἢ τὰ πράγματα συνίστασθαι . . . ἀρχὴ μὲν οὖν καὶ οἷον ψυχὴ ὁ μῦθος τῆς τραγωιδίας . . . ou par le passage suivant du chap. VIII χρὴ οὖν . . . τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι καὶ ταύτης ὅλης καὶ τὰ μέρη συνεστάναι τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε μετατιθεμένου τινὸς μέρους ἢ ἀφαιρουμένου διαφθείρεσθαι καὶ κινεῖσθαι τὸ ὅλον: ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ ἐπίδηλον, οὐδὲν μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν.

3) déjà dans le chap. IX ἔλεος et φόβος étaient reliés avec la μίμησις πράξεως et l'on y dit ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον σπουδαίας*) ἐστὶ πράξεως ἡ μίμησις ἀλλὰ καὶ φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν ... (il est erroné de supléer φοβ. et ἐλεειν. par παθημάτων, comme le font quelques savants, mais par πραγμάτων, parce qu'il est en relation avec le terme σύστασις πραγμάτων); cependant, cela est plus évident dans le chap. XI . . . ἡ γὰρ τοιαύτη ἀναγνώρισις καὶ περιπέτεια ἢ ἔλεον ἕξει ἢ φόβον, οἵων πράξεων ἡ τραγωιδία μίμησις ὑπόκειται . . . (on y lit de nouveau πρᾶξις à cause de la liaison avec μίμησις — *les actions s'imitent* et *les faits se composent*), et encore plus clair dans les chapp. XIII et XIV où l'on parle de l'effet tragique, c.-à-d. de la crainte et de la pitié; de ce que c'est que le terrible et le triste; quand paraissent-ils; quelle doit être la composition des faits pour qu'elle suscite de la crainte de la pitié; qu'il faut atteindre l'effet tragique non par des moyens artificiels (la mise en scène), mais par la composition des faits etc. etc.

Dans l'analyse qu'avait faite Otte dans sa première étude, il était arrivé si près du texte d'Ar., ayant découvert le mot πραγμάτων par conjecture pour μαθημάτων resp. παθημάτων, qu'il est un vrai miracle comment ne put-il pas découvrir le terme même πραγμάτων σύστασις. Cependant, le fait qu'il ne pouvait pas se délivrer de la catharsis, le força plus tard de revenir sur παθημάτων.

En ce qui concerne la définition d'Ar. les mots de K. Ziegler, cités à la page 97, sont extrêmement importants.

Il est vrai que dans le dernier passage de la définition se cachait la caractéristique la plus essentielle de la tragédie dont Ar. était en pleine conscience, ce qui résulte de son commentaire, et K. Ziegler avait raison en disant qu' Ar. y devait parler de l'effet tragique.

*

Voici maintenant la définition de la tragédie d'Aristote d'après notre leçon:

Ἔστιν οὖν τραγωιδία μίμησις πράξεως σπουδαίας <,ΟΛΗΣ>*) καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένωι λόγωι χωρὶς ἑκάστωι τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ.

---

*) Pour cette conjecture voy. notre article dans *Živa Antika* IV, Skopje 1954, (p. 187; cf. ib. p. 226; 240; 245).

Т. ТОМОСКИ

ИСПРАВКИ И ДОПОЛНЕНИЈА НА НЕКОИ КАРТИ ОД СРЕДНОВЕКОВНАТА ИСТОРИЈА НА МАКЕДОНИЈА

Во новата „Историја народа Југославије I" што е печатена во Белград 1953 год., дадена е на стр. 344 карта „Развитак Србије од Стев. Првовенчаног до Стев. Дечанског". Таа карта дава нови податоци што ги нема во истородната карта изработена порано од Ст. Станоевиќ[1]). Последниот ја повлекол границата на српската држава во Македонија во време на Милутина вака: јужно од градот Дебар, оттука продолжувала во источен правец и ишла северно од Железнец, потоа се пружала во североисточен правец и го сечела Вардар северно од градот Велес, и преку Овче Поле излегувала на Брегалница, североисточно од градот Штип и се завршувала во областа на изворот од реката Брегалница. Според Ст. Станоевиќ градовите Штип и Велес не биле во составот на српската држава. За разлика од Ст. Станоевиќ, авторот на картата од „Историја народа Југославије I" ја одбележил српско-византиската граница во тоа време вака: јужно од Дебар, на Железнец, јужно од устието на Брегалница во Вардар и во источен правец таа продолжувала, северно од Радовиш, накај изворот на реката Брегалница. Според Ил. Синдик, авторот на таа карта, градовите Штип и Велес биле во рамките на државата на Милутина[2]).

Оваа различност во одбележувањето на српско-византиската граница и ме наведе да ги проконтролирам и останатите податоци, дадени во именуваните карти. Зборот ми е за локализацијата на некои места во Македонија. Според Ст. Станоевиќ градот Кожле е даден при устието на Пчиња и тоа од десната страна на таа река; потоа градот Чрешче

---

[1]) Ст. Станојевић, Историски атлас. II издање. Београд 1931. Карта бр. 48/49.

[2]) В. Ћоровић смета дека Милутин „је помакао српске границе далеко на југ близу Kpoje, Охрида, Прилепа и Струмице". — „Историја Југославије". Београд 1933, стр. 284. — И кај Јиричека стои: „Погранична линија без склопљена мира ишла је северно од византиских тврђава Струмице, Просека, Прилепа, Охрида и Kpoje". — „Историја Срба I". Београд 1952, стр. 191.

е локализиран јужно од градот Железнец; градот Бучин е кладен близу до Ресен, а градот Просек е поставен од десната страна на Вардар. Споменатите локалитети и Ил. Синдик ги вцртал во својата карта речиси исто како и Ст. Станоевиќ[3]).

При срамнувањето на горе споменатите карти со други карти што беа издадени по војната, одбележив дека една

Сл. 1 — Град Чрешче
Тука се гледа само Бујук Исар. Под него тече Брегалница, која го дели од Кучук Исар.

од нив е истоветна со онаа на Ст. Станоевиќ[4]). Авторот на друга една карта по име А. Дероко ја дал српско-византиската граница во време на Милутина приближно како и Ил. Синдик[5]). Но А. Дероко има своја маркација на српско-византиската граница во време на Ст. Дечански. Таа граница според Ст. Станоевиќ ишла вака: северно од Дебар, на Железнец, северно од Чрешче и Прилеп, и во источен правец

[3]) Ил. Синдик дава две локацији за градот Кожле. Во споменатата карта го сместил меѓу реките Пчиња и Вардар, а во една поранешна карта (од истата књига) „Србија у доба Немање" го поставил градот на десната страна од реката Вардар.

[4]) Драгутин Прљевић, Историски атлас. Београд 1953, бр. 7

[5]) А. Дероко, Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији. Београд 1950

продолжувала јужно од Просек, а северно од Радовиш и завршувала во крајот околу изворот на реката Брегалница. Ил. Синдик готово ја прима таа маркација правејќи на неа само мали коректури во секторот Дебар и Железнец. Синдик ја спушта границата нешто појужно од овие градови. А. Дероко на свој начин ја исправува старата гранична линија од времето на Милутина со тоа што уцртува два клина во

Сл. 2 — Град Кожле
Градот е од три страни опколен од реката Пчиња.

секторот на Железнец и Просек. Кај А. Дероко има новина и во тоа што го сместил градот Просек од левата страна на реката Вардар. Дероко се опитал да го локализира и Чемрен, само го клал положајот на градот под прашалник.

Картата на Ст. Станоевиќ најмногу се доближува до вистинската состојба на српско-византиските граници. Но и таа карта има потреба од коректура како во маркацијата на границите така и во локализацијата на некои места. Ст. Станоевиќ неточно го локализирал градот Чрешче во Демир-Исарско. Тој град лежи сосем на друга страна, во источна Македонија, на река Брегалница, кај селото Чрешка. Селаните го викаат локалитетот Бујук Исар (Голем град). Градот е заправо едно импозантана глава што доминира со поречието на Брегалница од Штип до Градско. Исарот по своите

особености е редок примерок на градови од таков тип (сл. 1). Со утврдувањето на положајот на градот Чрешче се олеснува работата и околу повлекувањето на српско-византиската граница во време на Милутина и Ст. Дечански. И положаите на некои други градови треба да се ревидираат. Така градот Кожле и денеска стои во урнатини, само не на десната, туку на левата страна од реката Пчиња, наспроти селото Кожле, а под селата Летевци и Ветерско (сл. 2). Потоа градот Железнец не е на левата, туку се наоѓа на десната страна од реката Црна (сл. 3). И градот Бучин треба да стои од десната страна на Црна, на местото кај што влегува реката во Пелагонија. Најодзади и локалитетот на Просек бара исправка. Спород описот на Византинецот Никита и според она што имам видено на теренот, сметам дека локалитетот кај Демир Капија, што се наоѓа од левата страна на Вардар, е идентичен со некогашниот град Просек (сл. 4)[6].

Како што реков горе во картите има празнини и по однос на маркацијата на српско-византиската граница во времето на Милутин и Ст. Дечански.

При маркацијата на српско-византиската граница во време на Милутина можат да послужат ориентационо податоците што ги дава биографот на Милутина, потоа уговорот на Карло Вало-а со Милутина од 1308 год. како и некои повелби издадени од Милутина.

Биографот на Милутина раскажува дека тој владетел: „прво узе оба Полога са њиховим градовима и са облашќу, и град главни Скопље, потом Овче Поле и Злетово и Пијанец"[7]). Во еден друг поход Милутин зазел: „земљу дебарску са свима градовима и државама њиховим; такоѓе и државу земље кичевске са градовима и облашќу њиховим; поречку земљу такоѓе са градовима и облашќу њиховим"[8]). Како што се гледа од горното во изворот никаде не стои дека се Велес и Штип преземени од Милутина. Мене ми се чини, дека Милутин ја одбегнал силно утврдената вардарска долина и се упатил по линијата на најмал отпор т. е. во источна и западна Македонија. Војските на Милутина навлегле во

---

[6]) П. Мутафичев го локализирал Просек на десниот брег на Вардар. Локализацијата ја извел врз основа на податоците што ги дал Х. Барт во 1864 год. Мутавчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ. СбБАкН, I. 1913, стр. 82

За локализацијата на Просек од левата страна на Вардар се определуваат: А. Станојевеќ,Преисториски и археолошки остатоци на средњем Вардару. Старинар 1922 год., 3—5; — Војислав Радовановиќ, Тиквеш и Рајец. Насеља 17; — К. Јиричек (т. е. Ј. Радољиќ). Историја Срба I. Београд 1952 стр. 162 и G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates II. München 1952, стр. 211

[7]) Данило, Животи краљева и архиепископа српских. Београд 1935, стр. 82

[8]) Данило, ib., p. 86

Овче Поле веројатно преку Градиштанскиот преод и преку селото Преод. Во западна Македонија српските феудали секако навлегле по течението на реката Дрим — како се и наслутува од изворот.

Според уговорот на Милутина со Карло Вало-а на првиот му се гарантирани следните земји: „Hec autem nomina sunt terrarum de quibus tangitur superius, videlicet, contrata a

Сл. 3 — Град Железнец
Десно од градот се гледа долината на Црна.

confinibus castri nomine Prilep, usque ad confines castri nomine Prisec, et contrata Ouciepoullie usque ad confines castri nomine Stip et contrata de Debar, usque ad flumen nomine Mahat, et contrata Quiciane usque ad confines Hoqueri"[9]). Според договорот Милутин ги добил пограничните области: Дебарско, Кичевско, потоа безимената земја на север од Прилепско и Просечко и на крајот Овче Поле. Од горното произлегува дека границата почнувала: во Дебарско и ишла на северните меѓи од Охридско, Прилепско и Просечко и по јужниот дел на Овче Поле „usque ad confines castri nomine Stip". Но при потврдувањето на договорот Милутин се оградил од угово-

[9]) Уговор о савезу и пријатељству међу Карлом од Вало а и посланицима српског краља Уроша потписан 27 марта 1308 год. у Абатијали код Мелина. Гласник Српског ученог друштва X (1870) стр. 324

реното и го побарувал градот Штип[10]). Рекламацијата на Милутина зборува ва привременото завладување на градот од страна на Србија. Штип бил наново преземен од Византија, но кога и како не ми е познато. Покасно градот го завладал Ст. Дечански и оттогаш останал дефинитивно во српски раце.

Српските завладавања во Македонија во време на Милутина се споменуваат и во повелбите. Но ниедна од нив нема помен за Велес и Штип. Во повелбата на Милутина за хилендарскиот пирг од 1308 год. се вели дека српскиот владател ги презел со меч: „Скопскоу Страноу и Овчепольскоу и Полож'скоу и Дьбрьскоу и прочеѥ ине стране . . .[11]). Во повелбата за Грачаница од 1320/1 Милутин дарува:. И по Враню и по Славищоу и по . . . и по Злетовои и Морозвиздоу и по Полозѣхь[12]) За нас има особен интерес повелбата за манастирот св. Ѓорѓи кај Скопје, дека таа поблиско ја определува српско-византиската граница во време на Милутина: во повелбата се споменати и некои најјужни гранични имоти како: „И вь ѡбласти Порѣчкои село Кроупа Власи“ . . . „Село Бродь, вь нѥмь трьгь неделіа и панагюрь. И. дьнь секьтебра иже ѥсть приложиль светы Романь царь, и вь нѥмь црькова светаа Богородица сь селомь Сланьскомь и сь Барбарасомь“ . . . „Авазгово под Морозвиздомь“ . . . „село Бистрица вь Бабоунѣ“. . .[13]).

Според споменатите извори и врз основа на теренското рекогносцирање јас ја давам следнава маркација на српско-византиската граница во време на Милутина: јужно од Дебар, а северно од с. Луково; тука патот по реката Дрим го бранат два цврсти града Модрич и Луково (сл. 5 и 6), границата потоа ишла на кичевска Пресека, северно од византискиот град Дебрец (сл. 7), оттука продолжувала во источен правец, преку Турла, северно од Железнец и Дебреште, и избивала во поречието на реката Бабуна и по Бабуна се до клисурата на таа река и на реката Тополка, оттука се пружала северно од Велес, Чрешче и Штип и преку Брегалница завршувала во венците на Плачковица и Голак. Сметам дека границата во западниот и источниот дел на Македонија е јасна и не бара некое нарочно образложение. А во прилог на дадената

---

[10]) Castrum autem nomine Stip supradictum, quod possidemus cum suis pertinentis nobis et nostris succesoribus retinemus, nec ad dimitendum illud pretextu juramenti predicti intendimus obligari“. Уговор о савезу . , ib., p. 328

[11]) Ст. Новаковиќ, Законски споменици српских држава средњег века. Београд 1912, стр. 477

[12]) Мил. Павловиќ, Грачаничка повеља. Гласник Скопског научног друштва III. Скопље 1928, стр. 132

[13]) Рад. М. Грујиќ, Баштинска повеља краља Милутина, за обновљени стари манастир св. Ѓорѓа Скоропостижника — Горга код Скопља из 1300. Зборник за историју Јужне Србије. Скопље 1936, стр. 16 и 17

маркација во централниот сектор зборува самиот извор. Биографот на Ст. Дечански дава на знаење дека во времето на тој владетел беа преземени: „град славни Велес, град Штип, град Чрешче, град Добрун“[14]).

Има историчари што го игнорираат овој податок и српското завладување на Велес и Штип го датираат во времето на Милутина. Но истите историчари, колку што ми е

Сл. 4 — Град Просек
Меѓу карпите тече Челоечка река. Зад градот се пружа Тиквеш.

познато, досега не порекнале дека Чрешче бил преземен дури во времето на Ст. Дечански. Се поставува прашање како Чрешче го држела Византија, ако Велес и Штип биле под власта на Милутина? Впрочем за поврзаноста на Чрешче со Велес и Штип ни зборува и изворот. Првиот паднал под српска власт кога и овие градови. И уште нешто: мене ми се чини дека имало поврзаност и меѓу градовите Велес и Просек. Средновековниот Велес бил цврст град и го пазел патот низ реката Вардар и Тополка (сл. 8), Од друга страна доменот на градот Просек се пружал на север сѐ до велешката клисура. И кога Велес паднал во српски раце, истовремено беше запечатена и судбината на Просек. Заедно

[14]) Данило, ib., p. 149

со Штип, Чрешче, Добрун, Велес беше преземен и Просек од српската феудална војска и тоа во времето на Ст. Дечански[15]).

На крајот останува да се одбележи уште српско-византиската граница во времето на Ст. Дечански. Биографот на тој владетел пишувајки за неговите завладувања вели: „И прве године краљевства свога и у тим временима многе градове узе од земље грчке са свима државама њиховим и са многим именима, која подробно сва по имену није нам могуће указати у овом спису“[16]).

Според биографот произлегува дека Србија во време на Ст. Дечански на два пати војувала со Византија за господството над средното течение на Вардар и средното и долното течение на Брегалница. Србија во тоа време завладеала со Тиквеш и Слан Дол. Малку има веројатност дека Србија тогаш се проширила н во западна Македонија. Можеби повремено имало помрднување на границата во секторот Дебрец и Железнец, но Србија дефинитивно завладеала со таа територија во времето на кралот Душан[17]).

Со преземањето на Штип од страна на Србија, на српските војски им бил отворен патот за Струмичко. Српските феудали задобиле поседи во тој крај; за тоа нешто зборува повелбата од 1332 год., со која се потврдувале даровите на Хреља дадени на св. Аранѓел во Штип. Во повелбата се споменати и такви места што се наоѓаат меѓу Штип и Струмица и во Струмичко Поле: „И оу Лоукавици село Брѣсть, село Соухогрль . . .“
„И оу Ключи Коунарани“ . . .
„И планина Беласица“ . . .
„И планина Ограждено . . .“[18]).

---

[15]) За датирањето на паѓањето на градот Просек имаат различни разбирања К. Јиричек и В. Коровиќ. Поприемливо е мнението на Јиричека. Тој во „Историја Срба I“ на стр. 206 пишува: „тада (1328 год.) је војсковођа Михаило Асан, у страху од издаје, пустио у тврди Просек српску посаду; ово кршевито гнездо никада више се није вратило у руке Византинаца“. За истото зборува и В. Коровиќ, и тој вели дека по битката кај Велбужд: „краљ је послао војску са сином Душаном према грчкој граници, која е повратила неке недавно изгубљене пограничне градове, као Велес, Просек, Штип, Добрун и друга мања места“. — „Историја Југославије“, стр. 146. Како што се гледа од горното, Коровиќ се согласува речиси со биографот по однос на преземените места, само испушта да го спомене градот Чрешче. При датирањето на тие презимања В. Коровиќ не кажува кога Просек прв пат паѓа под српска власт. За нас е важно дека и тој го датира дефинитивното паѓање на Велес и Штип под српска власт дури во времето на Ст. Дечански.

[16]) Данило, ib., p. 149

[17]) За тоа нешто пишува К. Јиричек: победоносни српски краљ крене затим против Андроника III. Цар је лично на српској јужној граници заузео неколико двораца, као Дебрец код Охрида, Сидерокастрон код Кичева и др. „Историја Срба I“, стр. 207

[18]) Ст. Новаковиќ, Законски споменици, стр. 400 и 401

Сметам дека овие места потпаднале под српска власт пред 1334 год. Во таа година Душан ги започнал своите завладувања. Повелбата, макар да е различно датирана, допушта да се верува, дека Србија во време на Ст. Дечански завладеала и со Струмичко Поле. Градот Струмица останал уште за кратко време под византиска власт. Струмица потпаднала под српска власт дури во времето на Душана. Биографот

Сл. 5 — Ѓрад Модрич
Зад градот тече реката Дрим.

му ги припишува на Душана следниве завладувања: „А остале градове и земље грчке, што узе, додаде ка земљи отачаства свога, и неке многе земље од области царства тога и градове, чија су имена: прво град славни Охрид, и град славни Прилеп, и опет град славни Костур, град Струмицу, град Хлерин, град Железнец, град Воден, град Чемрен" (сл. 9)[19]).

Во времето на Душана паѓаат под српска власт нашите најјужни градови, тогаш се спуштила границата на српската држава далеку на југ, а разгледувањето на таа граница ги преминува рамките на оваа тема.

---

[19]) Данило, ib., p. 170
В. Ќоровиќ раскажувајќи за освојувањата на Душана го испушта од редот на именуваните градови само Железнец. „Историја Југославије" стр. 148 и 149

T. Tomoski

DIE LÜCKEN EINIGER KARTEN ÜBER DIE GESCHICHTE MAKEDONIEN'S IM MITTELALTER

(Zusammenfassung)

Auf Grund eigener Rekognoszierung und auf Grund der diesbezüglichen Literaturangaben hat der Verfasser folgendes festgestellt:

I. dass die Burgruine Tschreschtsche auf derlinken Wand des Fluss-Defilés der Bregalnitca liegt;

dass die Burgruine Kožlje im linken Mündungswinkel der Ptschinja in den Wardar liegt;

dass die Burgruine Železnetz am rechten Ufer der Tzrna liegt;

dass die Burgruine Butschin auch am rechten Ufer der Tzrna liegt, ungefähr bei dem Eintritte der Tžrna in die Ebene Pelagonien

dass die Burgruine Prosek auf der linken Wand des Fluss-Defilé des Vardar liegt.

II. dass die Grenze welche um Zeit des Serbenkönigs Milutin Serbien von Byzanz trennte, südlich von Debar anfängt und auf dem Kamme des Preseka und Turla-Gebirges, dann nördlich von Železnetz, bis zum Gebirge Babuna verläuft. Von hier folgt sie im Grossen und Ganzen dem Laufe des Babuna (Flusses) bis zum Defilé dieses Flusses und dem der Topolka und dann durchschneidet sie das Vardar-Thal nördlich von Velese, Tschreschtsche, Štip und biegt von hier ostwärts nach dem Kamme des Platschkovitza und Golak-Gebirges ab.

Unter dem Serbenkönig St. Dečanski läuft die serbisch-bizantinische Grenze südlich von Prosek, und die Länder Tikvesch, Slan Dol und Srrumičko Pole behielt Serbien.

Сл. 6 — Град Луково
Изглед од дебарскиот пат

Сл. 7 — Град Дебрец
Под градот тече реката Сатеска.

Сл. 8 — Град Велес
Од десната се гледа долината на Тополка, а од левата страна долината на Вардар.

Сл. 9 — Град Чемрен
Лево под градот тече Црна; во подградието се гледа манастирот Св. Димитрија.

БРАНИСЛАВ РУСИЋ

ПОЉЕ ДЕБАРСКО

(Грађу за овај рад сам скупио почетком пролећа 1954, са помоћу коју сам добио од „Фолклорног института“ у Скопљу, када сам са својом сарадницом Вером Славејковом вршио етнолошка истраживања)

ОПЋИ ДЕО

Име предела

Насеља у најближој околини Дебра, тојест Рајчица, Елевци, Кривци, Хаме и Баништа на истоку, и Спас, Селокући, Конари, Сушица, Бомово и Трнаник на западу предела, која су у саставу Југославије, и неколико суседних села у Арбанији (Решане, Блато Горно и Долно, Поцести, Обоки, негдашњи заселак Дешат, Маћеларе, Песјак, Чернени, Војник, Алајбегија, Граждане, и уз њих Попинаре, Рбеле, Еребар и Деољане по северном ободу равнице), налазе се, по народном схватању, у *Пољу* („в Поле“) дебарском, иако сва његова насеља нису у равници[1]. Предео је добио своје име по равници или пољу („поле“) што се пружа око највећега броја наведених насеља и између њих. Под именом „Поле“ се јавља забележено пред крај прошлога[2], а потом и у току XX века[3]. За време турске владавине се међу Македонцима Поља за његов виши део, који је на југу од речице Решана, употребљавао назив „Горно Поле“, — а за нижи, северни крај, „Долно Поле“. Напоредо са народносним изменама и са постављањем државне границе, народ престаје да дели свој предео на та два краја, и само за југословенски део, тојест за цело Горње Поље, још употребљава име „Поле“ или „Поле Дебарско“, о коме ће се овде писати.

Положај предела

Поље се налази на најзападнијем крају Македоније и у непосредном је додиру с Арбанијом. Оно је део веће целине познате под именом Горњи Дебар. Обухвата простор између предела Доње („Дәлне“) Реке на истоку, Жупе („Џупе“) на југу, Голог Брда на југозападу, Малисије де-

барске на западу и Доњег Дебра на северу. На југословенској страни је већи део предела. Источна граница македонског дела Поља се протеже билом Крчина мало северније од виса Дели-Сенице (2255 метара) и силази према југу, па се источно од Рајчице спушта на Радику. Потом иде њоме до ушћа у Дрим као границом према југу. Југозападна и западна граница пролази средином Црнога Дрима до утоке потока Решана (који се у горњем току зове Ђелов Трап). Потом иде уза њ на исток, прелази пут који спаја Дебар са Пишкопејом („со Пишкупија", „Пешкупија") и пење се по развођу прво између Решана и Клобучишког Потока а потом између банишког Рова и Крчишког Потока и избија на место северно од Дели-Сенице. Ова природна граница македонског дела Поља се мало смањује према вишим деловима Крчина, на којима је државна шума, а проширује само источно од Елеваца и Рајчице, чија земљишна подручја залазе у Доњу Реку, до међе са Косоврастима и Мелничанима Доњим. На томе простору има један мали град (Дебар), који је привредно и управно средиште ближе и даље околине, и девет села и два засеока (Сушица и Трнаник). Планински део Поља захвата простор између надморске висине од 2255, 1814 и 1050 до 800, 700 и 660 метара, а равница од те најниже тачке до 500 (на ушћу Радике) и 470, куда Решан утиче у Дрим. Поље је највећим делом окренуто западу, а сасвим мало југу. На истоку га затвара гребен Крчина, а на северу, изван југословенске границе, западни огранци најсевернијега краја Дешата. Далеко на западу, преко Дрима у Арбанији, цео простор опкољавају планине Малисије дебарске. На југозападу се над левом обалом Дрима испречавају падине Рамне Горе и Голог Брда. Знатно даље према југу, преко Радике, затварају видик Поља западни огранци јужнога краја Стогова и источни венци севернога завршетка Јабланице. Поље се на јужној страни повезује коритом Радике према североистоку са Доњом Реком и уз Дрим са Жупом, Голим Брдом и Дримколом дебарским; на северозападу низ Дрим са Љузунијом на левој и Доњим Дебром на десној обали Дрима, и на западу уз Виду Звезду („по Вида́ Дзвезда") и Голему и Малу Реку са Малисијом и Булчизом у Арбанији. Одвојено државном границом и већом или мањом воденом препреком (Дримом и Радиком) од целе области Дебра, Поље се данас етнички ослања већином само на реканску македонску целину.

Облик и састав земљишта

Поље дебарско је планинско и стрмо само између гребена Крчина на истоку и његова подножја на западу, које се завршава ниже Баништа, Хамета, Криваца, источнога краја

Дебра и југозападних места Рајчице. Од тих насеља према западу настаје низина која се благо спушта ка Спасу, Селокућима, Конарима, Сушици, Бомову и Трнанику и досеже до над Дримово корито или се спушта у њ. Око свакога западнога насеља се та равница прекида и, углавном у правцу од истока ка западу, с изразитим горњим угловима, образује шире или уже и прилично дуге долине које се левкасто шире ка Дриму, док горња површина земљишта остаје у облику шаке са раширеним прстима. Од правца јужно од Дебра и Трнаника се зараван отсеца и најпре стрмије а потом блаже пада ка Радици и чини њену десну долинску страну (видети цртеж на крају овога рада).

Земљиште у планини је већином састављено од светлијег или тамнијег кречњака („клак", „син камен"), понегде шупљикавог („бигор"), са честим кршевима („красти") и понеким поткапинама и пећинама („пешти"). Цела лева страна речице Рова јужно од Баништа је настала таложењем сумпорастог кречњака из топлих извора, а на њеној најнижој страни се јавља тврђи бели кречњак, погодан за тесање, од кога је саграђен и нови банишки угоститељски дом. Такве стене се јављају и над стрмим странама десне Дримове обале. Ниже Рајчице има и гипса[4]. На неким местима се виђају веће површине шкриљаца („лиска", „плочи"). Осталих стена је врло мало по површини. У равници има много нанесених речних облутака или валутака са планине, често и вулканскога порекла мрке боје. Планинска земља је крај кречњака најчешће црвена („црвеинца"), а тамнија крај шкриљаца и других стена или по највећем делу низине. Само понегде, ниже Хамета и на дну свих удолина око западних села и поред Дрима, црвеница се меша са црницом, речним муљем, и постаје растреситија. Земља је већином растресита и песковита („песуклива"). У подручју Баништа има „банелице", која је од наслага топлих извора. Она је веома сува, „као пепел", и неплодна. Знатно је боља „музга" (код Арбанаса „музл'агица") која је црвена и лепљива (држи воду). Брзо се згрудва, па се мора разбијати дрвеним маљевима („со токмаци") за време обрађивања. Црвеница по планини и равници је растресита и плодна, особито на местима где нема речних наноса с источне стране. Највише рода доноси земља око арбанашких насеља, с изузетком Бомова[5].

Поднебље

Због приличне заклоњености Поља дебарског, особито с истока, и с обзиром на не велику средњу надморску висину, оно има знатно благо поднебље. Високе планине на истоку и далеком западу и незнатна осојност ипак не доносе велике и хладне зиме. Оне се мало више осећају само

у највишем селу предела, у Елевцима, у које најпре падне снег а најкасније окопни. По височима Крчина се снег јавља рано и остаје дуго. Изузетно, када захвате јаче зиме, снег почиње падати од Петковдана (14 дана октобра по старом), — али се обично сматра да редовно долази на Светога Николу. Он се не држи дуго. Најмање остаје у Баништима (делом и због топлих извора) и у Рајчици (због присојне стране), где окопни већ око Светога Трифуна. Најдуже може остати до краја марта по старом („до Бабите"). Њега доноси источни „Плаинцки ветăр", који дува са Крчина у току целе зиме. Становници Рајчице га зову „Елешким ветром" зато што им долази од Елеваца, са севера. Њима је прави источни „Мелнички ветăр" који се преко Мелничана спушта са Стогова. Он је и хладан и јак. Када доноси суви („ров") снег, завејава куће и прави сметове. Дува и лети, обично после заласка Сунца, када престане северац, и својом силином открива куће („крева ђерамиди") и ломи грање. Он је најјачи и најхладнији и најштетнији ветар у Пољу, и већином удара на источна несеља Поља. Арбанаси га именују речју „Шартејна" (оштар, зао) или „Ера е Радикс" (само у јужним насељима). Са севера дува повремено током целе године „Пишкупејски ветăр", који је зими јак, хладан и влажан, али ретко доноси падавине. Од краја пролећа до почетка јесени једино он може да донесе град. Јавља се када се небо рашчишћава. Лети је добар за усеве, јер их не суши. Арбанаси га зову именима „Ера Морàнит (Морóнит)" или „Ера е веријут". Са запада и југозапада долази слабији ветар с пролећа и јесени, када носи кишу. Код Арбанаса је познат као „Ере булчийзиз" (буљчишки) или „Ера е перндúмит" (са заласка Сунчева). Од ранога пролећа до касне јесени се јавља и јужни ветар по имену „Орицки" (од Охрида) и доноси топлу кишу. Арбанаси га именују „Ера е јукут" (јужни) или „Ера е шајот" (кишни). Лети штетно делује на усеве јер их може спарушити. У народу се сматра да ће пасти киша ако се по Дриму на арбанашкој страни спусти магла преко ноћи и дигне пре Сунчева рађања. Уколико се магла разбије у праменове и задржи над селима Омежем и Топољанима (арбанашки „Топојан" или „Топојани"), биће благе, тихе кише. У случају да Сунце затекне маглу да лежи на реци, неће бити кише[6].

Воде

Поље дебарско се на северу завршава потоком Ћеловим Трапом или Решаном и на југу и западу рекама Радиком и Дримом. Између Ћелова Трапа или Решана и Радике има неколико потока који теку с истока на запад и сви се, сами или спојени у доњем току, уливају у Дрим који тече од

југа према северу. Једино се воде Рајчице сливају у Радику. Јужно од Решана је речица Ров која се ствара од неколико извора испод највиших тачака Крчина, додирује Баништа, пролази кроз Селокуће, па западно од њих утиче у Дрим. Крај Баништа прима топлу лековиту воду са кречњачким и сумпоровитим састојцима, од којих цело корито добија беличаст изглед од наслага. Навраћена вода из банишких топлих извора пролази и ниже Хамета, где се спаја са његовим потоком Прое и са кривачким Алакатом и Зоговецом. Све се те воде спајају у средини селокућког простора. На месту северно од краја Таранеша та река прима са јужне стране Спаса малу воду Извор; а источно од села јој притиче и Бушеска Река (Проj Бушевас) и још два мала потока са дебарског подручја. Кроз Конаре тече слаба вода с извора Џепчиште и ретко када достигне да се улије у Дрим. Мала вода протиче и кроз Бомово и низ Трнаник, и у оба насеља има име Проj. Са подручја Рајчице теку Трап, Чолачечки Трап и Рајчки Трап, па се сливају у Радику. Сем њих свако насеље има мањи или већи број извора или чесама чија се вода спаја са потоцима. Највише воде имају топли извори у Баништима и крај њих хладни Бански Извор. Водом су обилнији североисточни и средњи делови Поља. Речна вода се већином употребљава за наводњавање и за воденице.

Биљни и животињски свет

Растиње у Пољу дебарском је планинско и низинско. По западним падинама Крчина расте шума осредње густине и величине, а састављена је од леске, смрче („смрека"), храста („даб") и букве („бука"). Исте врсте дрвећа се јављају источно од Дрима, на високим местима у подручју Конара и Бомова. Већимом расте на осојним, северним странама брегова. Шума је много проређена услед гајења коза (до 1948), сеоске сече и за време ратова. У најновије време су отрањени узроци њену пропадању, па су на многим површинама израсла млада стабла. Учињени су покушаји пошумљавања (у Хамету) ради заштите од бујица. У равници је дрвеће ретко. Његови остаци сведоче да је пре много векова цео простор од Крчина до Дрима био под шумом. У селима и око њих има и врба, багремова и неких воћака: јабука, крушака, шљива, трешања, ораха и кестења. По кестењу су највише позната нека места Конара и Бомова. Покрај вода су чести грмови (најчешће купине). Врбака и повита има већином покрај Дрима. На највишим деловима Крчина има знатних травних површина на којима се с пролећа и јесени напасају овце. Око Баништа расте и жалфија[7].

Говори се да на Крчину понекад има и медведа и дивљих свиња. Од осталих дивљих животиња има вукова, лисица,

зечева и других мањих врста. У Радици и Дриму има риба, већином мрена и скобаља („мренки“ и „шкобали“), а јављају се и јегуље („јогули“; у једнини „јогул'а“). — Има и орлова, јастребова, кобаца, соколова, ветрушака, буљина. Живе и горске и пољске јеребице.

Саобраћајне везе и пренос терета

Поље дебарско је одавна повезано са суседним пределима и крајевима добрим и обичним путовима[8]. Јужним његовим делом пролази колски пут првога реда који полази од охридске котлине и иде низ Дрим и уз Радику према Кичевији и Пологу. Крај места Удова се од њега одваја пут према северу и са два крака улази у Дебар. Одатле као пут другога реда наставља у истом правцу преко државне границе, па се код Маћелара спаја са југозападним путом из Голог. Брда и Булчизе и допире до Пишкопеје. Северно од Дебра се са тога пута одвајају два бољa крака, од којих један води до Клобучишта на арбанашкој страни а други до Баништа[9]. Остале саобраћајне везе су обични сеоски путови који везују Дебар с околином или најсевернија насеља међу собом. У последње време се просеца колски пут од Бомова према истоку. Остале везе су путељци за пешаке и стоку. Најтеже се долази у Рајчицу и Елевце. Са та два села воде планинске стазе на север по гребену Крчина у правцу Косовраста у Доњој Реци. Преко моста на Радици ниже Рајчице и газом западно од њега се Поље везује са Жупом.

Пошто је највећи број насеља у Пољу на неравном тлу или на страни долина, бољи делови сеоских путова не допиру до њих или захватају само један њихов крај. Стога кола са четири точка могу ићи само до почетка стрмине. Она могу ући само у Спас, Селокуће и Конаре; врло тешко у Хаме, Сушицу, Бомово и Трнаник, — а једино у доње крајеве Баништа и Криваца. Чешћа су кола са два точка. Запрега је највише волујска. За време влажних дана је такав саобраћај скоро онемогућен због љепљивог блата. У Пољу се не зна за саонице. Положај села и стање споредних саобраћајних веза је деловао да се у Пољу највише терет преноси помоћу товарне стоке. За време турске владавине су становници Криваца држали много коња и бавили се поносништвом („со кираџилок“). На коњима, мазгама и магарцима се и данас преноси товар или долази у суседна насеља, особито на тржиште у Дебар. У планинска и потпланинска села се и снопови сносе са високих њива на коњима. У њима се многи терети преносе и на леђима (дрва, грање за огрев) или на глави (понеки судови).

Имена насеља, места и вода

Имена насеља. — Рајчица, ознака за цело село и за његов средњи крај је добила име од личног имена „Рајче" (Рајко) који је са братом Радом основао насеље. Њени делови Радовци су прозвани по томе Раду и Влаовци по некоме „Влаху" сточару. У Свињском Пољу западно од Охридскога Језера (преко Ћафа-Сане) и у Горњој Преспи има села с именом Рајца[10], а у околини Кратова Рајчани[11]. О имену Елеваца народно предање не говори ништа. Називи „Град-Елевци" и „Татар-Елевци" сведоче о близини тога села граду Дебру и о „Татарима" који су живели у Елевцима пре досељења Македонаца. Може бити да су ти „Татари" имали свога старешину Елеза, по коме су сви у његовој заједници добили код Македонаца име „Елевци" (преко „Елезци", „Елесци"). На то упућује и село истог имена у Жупи које мештани Турци изговарају „Елѐсца" (а Македонци „Елевци" или „Коџаџик-Елевци", за разлику од Елеваца над Дебром)[12]. Такво објашњење се поткрепљује и ознаком „Елешани" за његове становнике и придевом „елешки". Кривци су, како се верује, добили своје име од придева „крив" („луѓето биле криви, криво работеле"). Село под истим именом има и у околини Гревене („Гребенâ") у Грчкој јужно од реке Бистрице[13]. О Хамету се не зна како је добило своје име. Баништа су се прозвала по купалишту топле и лековите воде („бани"). Села с истим именом има источно од Сереза, а са сличним и другде по Македонији[14]. Спас је прозван по имену „Спас" (од негдашње македонске цркве Светога Спаса). Назив Селокућа је састављен од речи „село" и „куќи". То старо име су арбанашки досељеници, садашњи мештани, изменили у „Селокич". Три краја тога села су Арбанаси прозвали Шулан (присоје), Језолија (које ће бити поарбанашени облик Ѩнз8лцы или Ѩнз8лци[15]) и Таранеш („Торонѐш"). Име Конара потиче од чувара коња. Сличних имена за села има још негде у Македонији[16]. Сушица се прозвала по сухој долини. И такви су називи за насеља честа у Македонији[17]. За Бомово није јасно порекло и значење имена. Може бити да је дошло од некога личног имена са кореном „бох"[18]. Трнаник је прозван по трњу. — У Слепчанском поменику се Кривци наводе као „Кривчин"[19], Конари под истим именом[20], и Бомово као „Бохма"[21]. У Поменику Манастира Матке недалеко од Скопља крај Трескe Баништа су означена као „Баница" и Сушица у данашњем облику[22]. У Поменику Манастира Светога Јована Бигорског је Рајчица најпре записана као „Радичица", а потом као „Раичица"[23], а са њом и безмало сва остала села у Пољу као „Долно Елевци", „Кривцы", „Хаме", „Баница", „Селок8ћи", „Конари" и „С8шица Долнà"[24].

Називи места и вода. — У Пољу дебарском свака земљишна површина или вода има своје име. Често у оквиру већих простора са једним називом има мањих места са посебним именима. Сви су називи за њих настали међу мештанима из времена стварања насеља и касније употребе земљишних површина и вода. Имена за потесе и места и воде у сеоском подручју Поља су проста (од једне речи) или сложена (најчешће од две), обично од придева и именице. Имена се већином односе на места која на првоме месту служе људима као привредни извори. По језику, она су македонска или поарбанашена. Македонска некад имају отисак утицаја турских, арбанашких и романских (цинцарских, „влашких“) речи, које су ушле у језик мештана у току дугога заједничкога живота, — а арбанашка имају и македонске и турске основе. Арбанаси су често примили неизмењена македонска имена, или су их незнатно преиначили, или су их превели на свој језик. Највише места и вода носи имена по облицима из природе, а потом и по људским творевинама. — *По облику и саставу тла или земљишта* су прозвана ова места: Банишки́ Дол, Беличо̑в Камен, Вапништа, Гребен, Грмада, Грмади̏ште[24a], Елешка́ Краста, Елешка́ Пеш(т), Камени̏ца, Клакои, Кодра е Цимо̀ла̑с, Кодра (Куће, Мал′ Кукс, Тарание̏јкут), Кумани̏ца или Комани̏ца, Краста, Ливацки́ Рид, Љугу и Ајакут, Љугу и Шкоз (Љуку и Шкоза̑с), Љуђу и Оџо̀лит, Музл′аги̏ца, На́ Камен, На Рид, На́ Ћућул′, Орло́в Камен, Перо́ Краста, Песо́к, Равен, Равша (е Лиски Дапит, те Русит или Росит), Равше те Ђата, Рајчки Трап, Рамни, Рамниште, Ридоица, Ров, Секирски́ Камен (Гури Спата), Солишта, Србин Дол, Страна, Странца, Средни Рид, Трајче́в Камен, Трапа̀не, Тумба (Горна и Долна), Фуш Ворес, Фуша (Којна̀рес, Тарание̏јкут, те Поштра, Хамес, е Бракс, е Цепчи̏шта̑с), Цепен Камен, Чолачечки Трап, Штрбино. — *По обрађеној или запуштеној земљи:* Ар (те Будала̑с, те Курбе̏јђут, те Тата: thatë), Ара (Бојаџи̏јут, е Али Пу̏стина, е Е̏кут, е Ђо̏рес, е Копс, Чау̏шит, Шабан Ћема̑лит, Шамазан Блата, Шаро̀фит), Вакоско Ливаче, Голема Ливада, Големи́ Нивје, Клобучишки Ливађе, Корни (Јон-Чукало̀ј, Павле́ј), Лединки, Лива̀д (Корча̑с, Цука̑с, Чау̏шит), Лива̀да (Љато̀ва, Паша̑с или те Паша̑с), Лива̀де те Кади̏јут, Лива̀ди и Пита̀ркс, Нерезиња, Нива Даут-Имами, Ограда, Огра̀де, Оградја Ља̀л′ит, Ограђе, Пашина Ливада, Постол′о̀ Нива, Рудина (Руди̏на), Селска Ливада, Црко̑ Нивиште, Чайре. — *По положају* (према Сунцу или насељу): Језолија (осој?), Присој, Ристе́в Осој, Спротија, Шула̀н (Шолан), Шула̀ни Тарание́јкут. — *По путу:* Голем Пот (Ода Маде, тојест odha madhe), Долна Цес(та), Елешки́ Па̑т, Косо(в)рашки́ Па̑т, Пот Клобучи̏шки, Тесен Пот (Ода Ол: odha holl), Спаски Па̑т, Улица. — *По месту за пољски рад:* Самовилско́, Свинско́, Спаиско́ Гумно. — *По местима*

за битку: Бојишта. — *По влажности земље:* Калчèјште или Калчајште (блатиште), Сушица (Шушаиц, Шушица). — *По водама* разних врста и особина: Ал'кó Чешма, Банишка Река, Банска Чешма, Банскѝ Извор, Бушеска Река, Вирои, Дрим (Дрин), Извор, Млаче, На Извор(и), Наридска Чешма, Насуф-агоска (или Оломаноска) Чешма, Пишкаиче, Под Бразда, Под Вѝрои, Прое (Прој), Радика, Симоноски Извори, Солена Вода, Студенец, Студенче, Туле Ђериз, Туна Вода, Уј те Фтофт, Чешма или Чешме (Алил-Кабас, Бајрактарит, Верајн ве Епр, е Данит, Маде, е Бард, е Сакиб-бèгут, е Школас, Таневе). — *По растињу* (одређене или неодређене врсте): Аритонó Лојзе, Бозѝште, Верајит е Чекут, Габрнѝче, Дреноо, Ђорђо(в) Орев, Забèли, Забели (и Дејме, и Рии, и Кузас, и Циндас, Пашас, Постаинс), Корѝја, Костење, Круша, Кәкштèњет е Млоња, Лениште, Лера, Летија (lethia e Мјештит, е Сеифас), Орèше, Слива, Тана (thana), Стара Леска, Ферѝште, Фирѝште, Черешна, Шавари, Шкоза. — *По птици или животињи:* Кокошка, Мечина, Мечка, Орли, Патковѝца, Чавкоо, Шаткоица. — *По народу:* Арбанавци, Татароо. — *По имену,* надимку или звању некога *лица:* Ал'коица, Вилијица, Ђоноица, Зоговèц, Зотковѝца, Калуђерица, Кацароица, Крстеинца, Кубурица, Л'амчеица, Митрејчино, Пашиница, Раброец (Горни и Долни), Салаици, Синанаица, Џаферица, Џуглиница. — *По родбинским именима:* Мајка, Мăжлец. — *По некој грађевини* (за становање, за мртве, рад, прелаз): Бачилиште, Вори Бард (bardh), Ворја е Симес (Симин гроб), Гробишта, Гропа Таранајкут, Џино(в) Гроб, Зад Кула, Ке Ворет, Мелничкѝ Мос(т), Колиба, Рупи Водеинци, Чифлѝг (Чифлѝгу). — *По светоме месту:* Ваков, Варварица, Кајша, Ке Кәиш, Киша Спасит, Марена, Свети Јоан, Свети Никòла. — *По предметима покућанства:* На Стол, Корита. — *По нечистоћи:* Глобокó Ђубре. — *По разним* другим појмовима: Делениче, Вртѝ Плоска, Параспòр. — И *по неким нејасним речима:* Алакат, Кр(е)чалија, Уљулѝца, Упарка (Уперка).

Трагови старијих насеља

О старим или негдашњим насељима у Пољу дебарском се мало зна. У Дебру и његовој непосредној близини су нађени трагови насеља и предмети из пресловенског доба. На месту Удову (на коме је морало бити село „Худово")[25] је откривена „villa rustica"[26]. Дебрани кажу „да се у Каменишту наилази на старе зидине, на ћумур и друге старине"[27]. „У Дебру се верује да у Пијанецу има остатака некакве тврђаве из старог времена"[28]. Велики врчеви или ћупови су нађени и на Кодри у Дебру, а на Арбанавцима ниже Баништа разни новци, делови грнчарије и крстови са латинским натписима[29]. На источној страни цркве Светога Ди-

митрија и њена гробља у Елевцима, око садашње чесме су се често откривали стари гробови са плочама чији је правац био од севера ка југу.

Знатно више трагова има из словенског времена. Први становници потоње Рајчице су живели на месту Пекларици, јужно од данашњега села, на левој страни Радике, ниже Горенаца у Жупи, где се и сада познају остаци од гробља између ливада[30]. Друго њихово насеље је било ниже садашње Рајчице, на месту Долни Раброец. Ту и сад има основа од цркве и делова од гробља. На Ђуђулу се понегде познају остаци од кућа. На Љамчевици близу цркве Варваре је некада било село знатно веће од данашње Рајчице, које се пружало до изнад Дебра. Тада је, по предању, имало 99 кућа. Између Рајчице и Елеваца има место Татарово на коме су живели неки „Татари", али више нема трагова од насеља. — У подручју Елеваца су на Шатковици становали „Татари" који су оставили своја гробља, па се и то уже место зове именом На Гробишта. — Северно од Дебра, удесно од главнога пута према Баништима и Пишкопеји, било је село Пијанец, које се у Слепчанском поменику наводи у време између 1544 и 1548 као „піанецъ", а у другој половини XVI и у почетку XVII века као „пиі́анець"[31]. Под тим именом се јавља и у току наредних векова[32]. По предању, некада је имало око 200 кућа. У препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 се наводе 16 имена македонских посетилаца, а крајем XIX века је записано да је имало две куће хришћанских и десет домова мухамеданских Македонаца[32а]. „У време ослобођења Дебра Пијанец је био засебно село. У рату 1912 су му и порушене неке куће; остало их је свега две"[33]. Последњи исељеник је био Трпе Куц или Пијанечки, који је напустио село с пролећа 1913. Сада је остала мала „Пијанечка Црква" Преображење са гробљем, одржава се име места Пијанец и назив потока Пијанечка Река. Негдашње сеоско подручје је покривено плодним њивама и добрим ливадама чији су власници неки дебарски Арбанаси. — У подручју Криваца, на местима Ограђе и Кодра, више села, има остатака од хришћанскога гробља и трагова од цркве Светога Николе и „од три манастири", чије су основе од камења затекли старији људи у селу. — Ниже Баништа је место Варварица. На њему је некада (до шездесетих година XIX века) било село с истим именом. Има трагова од гробља. Близу ње је Ваков на коме је „било манастирче со ајазмица" (светом, лековитом водицом), које је било имање Манастира Светога Јована Бигорског. И сад има „темел'че" од њега. Слично „ваковче" је било и на Арбанавцима, где има плоча од гробова. Изгледа да је то било арбанашко насеље. Некада се, по предању, дотле простирала граница („куфија") Скендербегове

земље. Сада је ливада. На месту Светом Јовану је некада била црква, а сада су њиве. — У близини Спаса има место Кишa Спасит (спашка црква), на коме се познају само остаци од плоча са гробова. Ту је била црква са гробљем православних Македонаца, оснивача Спаса. — На највишем месту краја Језолије у Селокућима, где је сада нова основна школа, била је црква са гробљем православних Македонаца, оснивача села. Сада се наоколо распознају само трагови од гробља. — У подручју Конара и Сушице има место Киш или Ке Кәиш (Црква или Код Цркве) на коме је била црква са гробљем православних Македонаца, оснивача села. Сада се само понегде разазнају трагови од гробова. Говори се да је и на месту Марени био некада „манастир". — И у Бомову је на месту Кајша, које је на северном крају села, била црква са гробљем македонских оснивача. Сада су хумке са понеком плочом између траве и другога растиња.

Прошлост и етничке прилике

Положај Поља дебарског између десних обала доње Радике и средњега тока Црнога Дрима, по чијим су странама водили краkови главних путова још у давнашње доба, даје повода тврђењу да се на њему и у његовој близини десиле многе етничке промене.

О становништву Поља и суседних предела у *Староме веку* се зна сасвим мало. Још није поуздано утврђено који је део илирских племена живео на његову подручју крај Дрима[34]. Највише се може веровати да су ту били настањени делови Панеста, који су имали и своја градска насеља[35]. Може бити да су приликом похода келтских Скордисаца на јужније Дасарете[36] први пали Пенести. Предели око Дебра су били и под управом Филипа V Македонског[37]. За време римске владавине и деобе царства Поље је било у Македонији и остало на страни латинскога говорнога подручја[38], о чему сведоче ископани предмети (новци, делови грнчарије и крстова са натписима) на Арбанавцима ниже Баништа и велики врчеви на Кодри у Дебру[39] и, у најновије време (1953), „villa rustica" на Удову крај града[40]. Није потврђено да ли је негде у околини било и сребрних рудника[41]. После Диоклецијанових реформи Поље је било најсевернији крај провинције Епирус Нова[42].

Време од доласка Словена до турске најезде. — Нема сумње да су делови македонских Словена населили и Поље у време на прелазу између VI и VII века, о чему може сведочити већина месних имена. Судећи по незнатном броју назива места и заосталих језичких црта, ти словенски становници су били у малом додиру са неким поромањеним народним целинама (са „Власима"), а може бити и са дело-

вима старога становништва од којега су у току векова настали данашњи Арбанаси. У IX веку је изгледа и Поље потпало под бугарску власт. Крајем X века оно долази у склоп Самуилове македонске државе[43]. Године 1018 улази у састав Византије[44]. Касније, после 1072, као да поново долази под власт Ђорђа Војтеха, а наредне године га опет заузимају византиски Грци[45]. У години 1107 су Нормани отели Дебар од Византије и држали га неколико месеца[46]. „Покрајина Дебар“ је и 1190 била под Грцима[47]. Под њима је остала све до 1283, када ју је освојио српски краљ Милутин[48]. Он је 1308 направио уговор са француским краљем Карлом од Валоа о „Контрата де Дебер“[49]. Дебарска област се мало смањила под Стеваном Дечанским, али је њему остало цело Поље[50]. Оно је и даље у саставу Душанова царства. После његове смрти и слабљења државе, околина Дебра заузима западни крај области под влашћу краља Вукашина и његова сина Марка. Од Маричке битке је положај Краљевића Марка знатно ослабео, па ће бити да је и Поље дебарско изгубило његов утицај и пре погибије на Ровинама (1395). Од тога времена поједини предели у области Дебра прелазе у руке месних великаша, Мојса Големог[51] и Ђурђа Кастриотића Скендербега[52]. Поље и суседне крајеве је Мурат II освојио од Скендербега почетком 1449[53], ако не и раније[54]. Отада је цела област Дебра под Турцима. Од првих година њихове управе становници Поља долазе у све ближе и теже односе са новим завојевачима. Турци су са собом довели своје сународнике. Највећи њихов део је остао у потоњем Коџаџику у Жупи, а мањи се задржао у градском средишту области ради управљања. Они су зацело населили на подручје Елеваца више Дебра и своје поданике „Татаре“, по којима се до данас задржао назив „Татар-Елевци“ за то насеље и место њихових кућа Татарово.

Однос с Арбанасима. — Када је турска државна управа учврстила своју власт и завела ред у дебарској области, Арбанаси из предела западно од Дрима постепено прелазе и у Поље. Изгледа да је најстарији траг о њихову насељу усред Македонаца остао у данашњем називу места Арбанавци ниже Баништа. Они су почели да надиру у валовима почев од последњих година XVIII века и до најновијих дана плаве Поље, запљускују његове источне стране, и прелазе у суседне и даље пределе ка средишњим областима Македоније. Испред себе су терали, а делом и са собом повлачили Македонце из арбанашког дела Поља и из суседних предела западно од Дрима, а заостале су одрођавали и претапали у себе. Преци многих данашњих арбанашких родова који су се доселили до двадесетих или делом и тридесетих година прошлога века, нису били мухамеданци, него „католици“ или „Латини“[55]. С обзиром на то што су ти до-

сељеници већином из арбанашких предела у којима су некада живели и Словени са говорним особинама македонским и српским, слободно се може веровати да су тим ознакама за верску припадност били обухваћени и прави Македонци и Срби[56]. Њихово мухамедањење и арбанашење је ишло напоредо са тешким привредним приликама у сиромашним пределима њихове матице које су их и покренуле одатле и нагнале у плодније крајеве низине и око већега насеља (Дебра); са наметима највише управљеним на незаштићене „невернике" (хришћане); са давањем повластица у животу и друштву мухамеданским поданицима, — и са слабом верском повезаношћу која је настала у тадашњим црквеним средиштима после укидања Пећке патријаршије 1766 године[57]. Изгледа да су на почетку XIX века изгубили своју веру и народност и преци данашња три арбанашка рода у Кривцима и један род у Хамету, који се једино издају за старинце у Пољу[58]. А када су сви ти нови Арбанаси као мухамеданци постали и добри и повлашћени турски поданици, они су и даље деловали на претапање македонског становништва у Пољу. Временом су се неки од њих толико обогатили и завладали највећим делом земљишта у Пољу и изван њега, да су привредно исцрпене Македонце и без силе померали или истискивали из завичаја[59]. А када су се тим чиниоцима придружили и насиља осамостаљених и непокорних великаша „љуте Дибре" и њихових помагача[60], Македонци су напуштали Поље. У њихове испражњене куће су пристизали нови поарбанашени Словени или прави Арбанаси из суседних и даљих предела Арбаније. Али веза између поарбанашених досељеника и мештана Македонаца није била нагло прекидана, о чему сведоче и имена и број Македонаца који се од XVI до XIX века помињу као посетиоци или дариваоци појединих манастира (Слепчанског, Маткиног и Бигорског), и називи села и места и вода око њих, и жива народна предања. У селима на западном делу Поља која су раније добила арбанашка обележја и због непосредног ослонца на своју народну целину преко Дрима, у току једнога века и по су многа имена за делове сеоског подручја преведена са македонског[61], али се ипак нису изгубили сви стари, словенски називи. Знатан њихов део је остао често само неосетно измењен у спољашњем облику, и то већином саображен особинама арбанашког месног говора. — Лоше привредне прилике и слабе личне безбедности су трајале и у току XIX века. Многе су недаће наносиле Македонцима из Поља и из источнијих предела по злу познате и у песми опеване „азбије"[62], које су на почетку XX века заменили „качаци". Нередовно стање је ојачало пред Илинданскиустанак 1903, смањило се после преврата младих Турака 1908, па се обновило 1913 побуном Арбанаса западно од

Дрима и њихових сународника из Криваца, коју је угушила српска војска. Потом Поље опет преживљује тешке дане Светскога рата, дочекује Уједињење 1918 и, после разграничења с Арбанијом, пада у све тешкоће ивичног предела који је изгубио свој прилично велики и богати привредни простор на северу и западу. Од 1941 Поље потпада под власт арбанашких и талијанских завојевача, када се македонско становништво налази усамљено, у знатној мањини и без етничког ослонца на истоку. Тада се убрзала смена становништва на штету Македонаца. После Ослободилачког рата македонски исељеници нису дошли у свој завичај. Само су се неке арбанашке породице вратиле у ранија седишта или је мали број старих досељеника избегао у Арбанију. Ти су узроци учинили да данас македонско становништво у Пољу и природно бројем опада, а арбанашко расте.

Македонци у Пољу су у току прве половине XIX века дошли у тешњи додир и са малим бројем поромањених старинаца, са Цинцарима или „Власима". Они су се населили у Рајчици и Баништима и временом се сасвим претопили у Македонце, а само су оставили назив краја и рода свога и предање о својој прошлости и пореклу (Влаовци).

У току свога дугог живота у Пољу обе народне целине су утицале једни на друге на многе стране рада и живота. Одрасли мушкарци Арбанаси се лако служе македонским месним говором, а мањи број Македонаца зна арбанашки.

Данашња насеља

Постанак и старост. — О постанку и старини села и заселака у македонском делу Поља дебарског нема писаних спомена из давне прошлости. Најстарији запис о неким од њих има у Слепчанском поменику, у коме се између 1544 и 1548 наводе Конари и Бомово („Бохма") са по два македонска имена посетилаца, и доскорашњи Пијанец[63]. У истом споменику се у другој половини XVI и на почетку XVII века јавља уз Конаре и Кривци као „Кривчин"[64]. У њему се у XVII веку помиње и „Се(ло) Ѧнзȣлцы" или „Ѧнзȣлци" са два женска имена, што ће зацело бити данашњи крај Селокућа по имену Језолија или Језулија[64a]. У Поменику Манастира Матке недалеко од Скопља се између XVI и XVII века наводи Сушица, а из времена од XVII до XVIII века и Баништа као „Баница"[65]. Осим Спаса и Трнаника, сва остала имена насеља се поново или први пут јављају записана у препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 године, али који садржи податке и из претходнога века (почео се писати у току XVIII века). Али словенски називи за њихову знатну већину сведоче да су их основали далеки преци данашњих заосталих или исеље-

них македонских родова. У већи део тих старих словенских насеља су придошли Арбанаси и наследили и одржали њихова имена у изворном облику или са незнатним говорним изменама. За Рајчицу се разабира из народних казивања да су је почетком XVIII века основали досељеници из ранијега насеља на Доњем Рабровецу. Само се о томе селу зна да се створило померањем старијега, матичнога насеља. Може бити да су и Елевци постали шездесетих година XVIII века, када долазе њихови први словенски становници. За Трнаник се зна да је најновијег постанка и да је од пољскога добра двају дебарских власника уствари претворен у заселак у време од 1925 до 1942, када су данашњи становници његови добили земљу и куће.

Снимак 1: Радовци у Рајчици. У њима је Црква Светога Ђорђа. „Телизи" се виде на две куће. У позадини је завршетак Радикина теснаца.

Положај села. — Насеља у Пољу дебарском имају тројаки положај. Рајчица и Елевци су планинска; Кривци, Хаме и Баништа су потпланинска, — а Спас, Селокући, Конари, Сушица, Бомово и Трнаник су низинска. Рајчица је на најнеравнијем месту, на јужним планинским косама Крчина које пресецају долови и потоци дубоких корита, па је и подељена на три краја. Сваки такав део је на малој заравни, у близини воде за њиве. Њихова заједничка средња надморска висина је око 785 метара. Елевци су највише село у Пољу; они су на око 1200 метара над морском површином. Село је смештено на завршетку планинских коса и

почетка малих подишта. Окренуто је западу. Кривци, Хаме и Баништа су на завршетку западних, осојних падина Крчина, и ниже њих настаје равница која се постепено спушта ка Дриму. Кривци и Баништа су на прилично неравну тлу, а Хаме на мало блажим странама. Крај свих села теку мањи и већи потоци и понека вода за пиће. Кривци су на средњој висини од 785, Хаме на 840 и Баништа на 750 метара над морем. Спас је на незнатној облој главици равнице, на средњој висини од 580 метара над морем. Видљиво је са свих страна. Селокући, Конари, Сушица, Бомово и Трнаник су на странама долине потока или малих вода. Могу се видети само са највиших места Поља или са непосредне близине. Селокући су подељени на три краја. Њихова средња надморска висина износи 535 метара. Конари су на око 540, Сушица на 570, Бомово на 520 и Трнаник на 660 метара над морем. Сва су насеља углавном окренута ка паду долинских страна.

Снимак 2: део Елеваца. Плевње су под сламом (или и под плочама), а куће под плочама или новим црепом.

Тиӣ селâ. — Сва насеља у Пољу су збијена, разређена и осредње разбијена. У прву врсту спадају Елевци, Хаме, Баништа и Спас. Кривци једним својим делом спадају у прву, а осталим деловима у другу врсту насеља. Бомово је на прелазу између збијених и разређених насеља. Разређена су Сушица и Трнаник. Разбијена и подељена на збијене кра-

јеве или махале („мали“) су Рајчица и Селокући. Оба су села састављена од по три дела: Рајчица има Радовце, Рајчицу и Влаовце (или доњи, средњи и горњи крај), а Селокући сачињавају Шулан, Језолија и Таранеш. Осим Таранеша који има разређене куће, сви остали сеоски делови су збијени. Два збијена насеља, Хаме и Баништа, такође имају крајеве или махале који се зову по висинском односу положаја кућа: Горна (Епр) Мала или Долна (Поштер) Мала. Свако насеље има, најчешће око цркве или џамије, заравњено шире место за сеоске скупове, па се код Македонаца зове именом „гумно“. У Рајчици је сабиралиште на Селској Ливади.

Кућа, двор и окућница; зграде изван села

Старе куће. — Међу становницима Поља дебарског има предање да су куће *македонских* старинаца и најранијих арбанашких досељеника биле другојаче него данашње. Разлика је углавном била у висини, броју одељења и у крову. Говори се да су биле ниске, поземљуше, са заравњеним и угаженим подом од земље. Имале су само једно главно одељење, са два непрепрграђена краја, тако да су на једној половини (у „кући“) живели људи а на другој (у „кледу“) стока („имоњето“). „Кућа“ је имала огњиште. Место око њега се звало „стреткући“, а са стране су била два „ка̄та“ („ка̄т“). Кров је већином био од дашчица („шиндри“, „фурди“), ражане сламе, или плоча, а касније и од вадастога домаћега црепа („стари ђерамиди“). Тада је на крову био отвор за дим по имену „баџа“. Многи су се облици и делови тих старих кућа држали до ослобођења од Турака (1912), а данас су заостала само имена или су се поједини делови задржали на споредним зградама.

Данашње куће[66]. — Куће у Пољу дебарском и данас праве зидари („мајстори“, „башкачи“ у своме тајном споразумевању) из суседних торбешких (мухамеданских Македонаца) села у Рекама (најчешће Скудриња, Вељобрда, Мелничана, Косовраста), у Дримколу дебарском (особито Лукова), Голом Брду (из Дренка, Џепишта или „Зепишта“) и ређе у Малесији (из Локова). Сами себи праве зграде становници Рајчице, Елеваца, а делом и Баништа (мада први и последњи зидају већином изван свога завичаја). Куће у источним селима Поља су целе или највећим делом саграђене од меснога камења, а у западним су већином од непечених опека („од плит“, на арбанашком „пит“) на каменој основи („темел'“; видети снимке 1, 2, 3 и 5). Зидови („дзиздои“) кућа су свуд унаоколо споља и изнутра ојачани дрвевим положеним гредама које се зову „појасима“ („појаси“). Њих има неколико (мање уколико је кућа нижа), узиданих у размаку од око метар и по од основе. Зидови кућа од камења имају само

на угловима тесано камење. Куће чији су зидови већином од непечених опека имају, бар до половине висине, углове од тесана камења или само дебеле и јаке греде („диреци“), а између њих често још две до три мање. Њих има знатно више на горњем делу куће. Те греде се у многим кућама повезују косим тањим гредицама („со пајанди“). Негде се између њих причвршћују и краће и тање „пардије“ („пардија“, „пардији“, тојест стабло мање дебљине расечено уздуж напола) или „фурде“ („фурда“, ређе „фурдија“: још тање од „пардија“ и мало задељане секиром). Та мрежа на зидовима се зове заједничким именом „чатма“. Између простора „чатме“ се слажу непечене опеке и повезују блатом од исте земље помешане са плевом или ситном сламом. Све куће имају облик правоугаоника. Чест је случај да је горњи део на једној страни или на две стране шири од доњега дела и, ако је јаче истурен, подупрт окомитим или косим гредама за земљу или појас зида. Старије куће имају два „калкана“ с отвором за светлост и уздух. Тада је кров („покров“) са две стране (на две воде). Новије куће су без калкана, тојест на четири воде. Кров се држи на неколико дебелих греда уздуж и попреко, а ослања на рогове („рогои“ или „мертеци“ на „башкачком“) који полазе косо увис од стреха („стреји“) до средине куће, где се састају над уздужном гредом по имену „маија“ и сачињавају слеме. „Маија“ је подупрта са неколико окомитих краћих греда за средишњу дугачку таванску греду које се зову именом „папази“ (попови). Преко „маија“ су озго наблизу прикуцане „фурде“. Сва та дрвена кровна мрежа се зове речју „чатија“. Преко ње су се раније мало више него данас ређале танке камене плоче и чувале добро кућу и од највећих падавина. У Рајчицу су их доносили са места Пеш(т), у Елевце са Орлова („од Орли“), у Баништа, Хаме и Кривце са Штирне, у Спас из суседне Ковачице у Арбанији, у Бомово са Шкозе и из Вечишта у арбанашком делу Голога Брда. Много планинских и потпланинских и знатан број низинских кућа је имало кровове од шиндре („од шиндра“). Није свуд изгубљена ни ражана слама као кућни покривач. Та средства је много заменило покривање „турским“ или „старим“ домаћим црепом. У најновије време се употребљава и творнички цреп („френски ђерамиди“). Кров има осредњу стрмину. Ради заштите од ветра се често преко покривача ставља камење. Из крова се диже један димњак („оџак“) или два од исте грађе као и кућа. Највећи број кућа споља није ничим премазан, па се грађа на зидовима јасно види. Блатом помешаним са плевом или ситном сламом су олепљени спољни зидови само код неких кућа, а још мањи број је окречен (особито у Рајчици и Баништима). — У кућу се преко прага главних врата улази у мали трем који се у македонским кућама зове „дворче“ (у

Елевцима, Кривцима и Баништима) или „соклок“, „соклоче“ (у Рајчици). Одатле се иде улево и удесно у стају за стоку („клед за имоњето“; код Арбанаса „ђуур“) и у одељење с огњиштем, за спремање јела („кућа за готвење“ или „в кући“ код Македонаца, и „ода е граве“ код Арбанаса). Огњиште је уза средину једнога зида, у малом удубљењу с истуреним камином, и није ограђено. Цео простор око њега се зове „кат“ („на кат“). Неке породице (у Рајчици, Баништима) су престале да употребљавају огњиште и поставили су штедњаке или пећи. У кућама на косом земљишту је „клед“

Снимак 3: део Банашта са Црквом Светога Димитрија и школом (позади). Кров кућа је од „старог“ или „турског“ црепа, са камењем ради заштите од ветрова. У доњем десном углу је прва воденица.

испод „куће“ и у њ се спушта низа степенице које су покривене дрвеним поклопцем („со ћепенек“) из „куће“ или из „дворчета“, „соклока“. Арбанашке куће у низини имају шири трем („хајат“), одакле се улази не само у кујну него и у одељење за чување хране („ода е ћумштит“, тојест за благоту) и за спавање („ода е фјетје“). У таквим кућама нема стаје, али кашто има нужник („невојторе“ или „дера е вогэљ“, што значи „мала врата“). Сва та доња одељења су најчешће од набијене земље. Из трема се уза степенице („скала“; код Арбанаса „шкала“) иде на горњи спрат и излази прво на „чардак“ (арбанашки „чардак“) који је већином са дашчаним а ређе са земљаним подом. Улево и удесно су одељења за преноћиште (код Арбанаса „ода е фјетје“) и

за госте („ода е миџве“) по имену „одаји“ („одаја“). Једино у Рајчици има узани продужетак чардака на другој страни куће (на зиду који је окренут сусеству) по имену „телиз“. Он служи за простирање рубља и одела („рутишта“) и у неким се кућама завршава ограђеним нужником („але“). Многе македонске и безмало све арбанашке куће имају на једноме крају чардака испуштени и покривени умиваоник или перионицу за судове по имену „абдесана“ или (код Арбанаса) „авдесхана“. Арбанашке куће имају често и горе нужник у који се улази са чардака крај степеница. Он је

Снимак 4: положај Шулана у Селокућима.

као додатак, прилепљен уза задњи део куће, са малим рупама уместо прозора, са браздом за отицање нечистоће. Из одељења за госте се само код Арбанаса иде у мало купатило („хамȁм“). Често га има и крај сваке собе за ноћивање. Новије куће имају и „балкȍн“ или „бȁлкан“, који је често продужени део чардака. У том случају је део крова мало измењен. Чардак и балкон немају таванице, већ само греде и кров. Између појаса су мали прозори, често и са железним решеткама на доњем спрату. Неке куће имају и „мала́ врата“ на задњој страни.

Око куће, обично са стране улазних врата је *двориште* („двор“; на арбанашком „корт“). У планинским и потпланинским селима је прилично мало, особито у Елевцима, Кривцима, Хамету и Баништима, а знатно је веће у низинским. Ивичне куће имају веће двориште. У брдским селима

је ограђено ниским зидом од поређана камења на суво (у Елевцима, Банишхтима, делом и у Рајчици), или се над основом од камења диже зид од непечених опека (у Спасу, Конарима, Сушици, Трнанику), или плотом од пруђа (у Бомову), или је сасвим отворено (негде у Елевцима, Банишхтима, Селокућима). У ограђена дворишта се улази на велика врата („порта"; код Арбанаса „дере е маде": madhe). У њима је ка једном крају свињац („котар" или „котарче") од „пардијâ", кокошињац („кокошарник") од „фурдâ", котарка („кошара", „кошаре"; код Арбанаса „кошàр"; видети на снимку 5) од

Снимак 5: двориште и део кућа у доњем делу Шулана. У средини је „кошар" под шиндром.

лескова пруђа, округла или четвртаста, за кукуруз у клиповима („нечукана ченка"), „амбар" од дасака за кукуруз у зрну („чукана ченка"), под ражаном сламом или шиндром, негде и под плочама. Усред дворишта је често гумно, а понегде и бунар. У Селокућима се једним гумном служи неколико суседних кућа истога рода. У Бомову су многа гумна изван села, према Дебру и Трнанику, украј њива. Код Арбанаса у низинским селима је унутра и тор за стоку („ћуỳр") и плевња („машна", „машəн"), која је од три зида и једнога плота када служи за чување стоке или сва од плота ако се у њој чува сточна храна. Ко нема плевње прави од пруђа округло „граждàре" или „граждóре" за сламу ики кукурузовину. Код Македонаца су плевње и торови накрај села. Покривене су ражаном сламом, шиндром или плочама.

На задњој страни куће је *окућница* („ограда“) у којој је градина („врт“) и воћњак („бавча“) у селима која обилују водом, а у другима су бар градине изван села, крај потока или реке.

Воденице имају Баништа и Хаме и покреће их Ров и лековита топла вода. Банишке воденице се ређају једна под другом почев од села, а хамске су северно од села, на путу пред Баништима. Других *зграда изван* села данас нема. Некада је било бачија на Крчину, али су овце осетно смањене за време ратова и нередовних прилика, а коза од 1948 године скоро нема.

Становништво

Састав и број. — У селима Поља данас живе делови трију народних целина: православних Македонаца и мухамеданских Арбанаса са поарбанашеним Циганима. Македонци припадају дебарско-реканској народној заједници, а Арбанаси и Цигани гегиској говорној целини. Македонци себе називају „Пољанима“, а Арбанаси „Турцима“, „Арнаутима“ и Шкиптарима. Македонци их усто именују „Дебранима“. Под тим именима су познати и у суседним пределима[67]. Многи Арбанаси су до двадесетих или тридесетих година прошлога века били „католици“ или „Латини“, али зацело и православни Македонци[68], а само је незнатан број њихов имао мухамеданску веру и македонски језик и припадао Торбешима (Македонцима Мухамедове вере). Македонци имају два чиста села (Рајчицу и Елевце) и толико исто помешана с Арбанасима (Баништа и Кривце; у првоме насељу су у незнатној већини, а у другоме у несразмерној мањини над Арбанасима). Арбанаси су сами пастањени у шест села и заселака (у Хамету, Спасу, Селокућима, Конарима, Сушици и Трнанику), а у једноме (у Бомову) су измешани са малим бројем поарбанашених Цигана. Македонци имају 25 родова са 68 домаћинстава или 485 становника (250 мушких и 235 женских лица), Арбанаси 70 родова са 233 домаћинства или 1590 становника (853 мушка и 737 женских) и Цигана 1 род са 2 куће или 9 становника (5 мушких и 4 женска члана), — или укупно 96 родова са 303 домаћинства или 2084 становника (1108 мушких и 976 женских). По родовима, Македонци су заступљени са изнад једне четвртине (26·04 осто), Арбанаси са мање од три четвртине (72·92), а Цигани са незнатним бројем (1·04); по домаћинствима, Македонци престављају мање од једне четвртине (22·44 осто), Арбанаси изнад три четвртине (76·90), а Цигани сасвим мали део (0·66); по становништву, Македонци имају испод четвртине (23·27 осто), Арбанаси изнад три четвртине (76·30), а Цигани незнатну количину (0·43). Према томе, почетком

1954 године је у свима селима и засеоцима Поља дебарскога било знатно више арбанашких родова, породица и лица него македонских и циганских. Пада у очи да је и мушкараца више него женских лица. Разлика у броју између једних и других је мања код Македонаца него код Арбанаса. Пред крај XIX века је Поље имало четири чисто македонска села (Рајчицу, Елевце, Баништа и Сушицу) и једно село помешано с арбанашком већином (Кривце), — а Арбанаси само три или четири своја села (Хаме, Спас и Бомово или и Селокуће[69]). Тада је Македонаца било 1271, а Арбанаса 710 или 880, или укупно 1981 или 2151. За 54 године су се Македонци смањили за 786, а Арбанаси повећали за 880 или 710 становника.

Старинци. — Становника чији преци воде порекло од давнина или који су у старо, непознато време основали данашња станишта, има само у четири пољска села (у Рајчици, Кривцима, Хамету и Баништима). По народној припадности, старинаца има више међу Македонцима него код Арбанаса. Првих има 10 родова са 33 породице, а других 4 рода са 5 кућа, — тојест два и по пута више родова и испод седам пута више стариначких домаћинстава Македонаца него Арбанаса. Укупан број старинаца у Пољу износи 14 родова са 38 домова, што преставља испод седмине од свих родова (14·58 осто) и свих домаћинстава (12·54).

Досељеници. — У Пољу досељеници превлађују над старинцима. Има и разлике по народностима: македонски досељеници су незнатно већи, а арбанашки су упадљиво бројнији од својих старинаца. Македонци имају 15 родова са 35 домаћинстава; Арбанаси 66 родова са 228 домаћинстава, у које улази један род са две породице непознатa порекла; и Цигани 1 род са две куће. Из тог излази да досељени Македонци сачињавају испод петине родова (18·30 осто) и испод седмине домаћинстава (13·21); Арбанаси више од четири петине родова (80·48) и изнад девет осмина домаћинстава (86·03), — и Цигани сасвим мало родова (1·22) и домаћинстава (0·76). Укупан број досељеника износи 82 рода са 265 домаћинстава. То показује да досељених родова има скоро шест, а домаћинстава око седам пута више од стариначких (или 85·42 осто од свих родова и 87·46 од свих кућа). — Досељени *македонски* родови потичу већином из суседних предела под Арбанијом (из севернога дела Поља дебарског, Доњег Дебра и Голог Брда, из свакога по један род) и из Македоније (из Жупе, Доње Реке и Горње Реке, по један род из сваке), а мање из удаљенијих делова Арбаније (из Шијака и од Драча по један род) и из Македоније (из Поља струшког и Преспе по један род, и из Бојмије близу Гуменца два рода). Из непознатa краја је само један род. Из Поља дебарског, из поарбана-

шена два села су два рода. — *Арбанашки* досељенички родови воде порекло из оближњих предела у Арбанији: највише из слива реке Муре, леве притоке Црнога Дрима (12), па редом по броју из Малисије (у сливу Мале Реке или Grika e Vogël и Буљчиске или Големе Реке или Grika e Madhe, западне утоке Дримове) и арбанашког дела Поља дебарског (по 11), из Доњег Дебра (7), Голог Брда (5) и Љузуније (4). На даље области, крајеве или племенске целине долази мањи број родова: на Маћу и Љуру по 3 рода, и на Реч, Хоте, Љеш и Братар по 1 род. Сасвим је мали број родова из Југославије: из Горе призренске, и из Жупе дебарске и суседне Доње Реке по један род. На унутрашње сељакање у Пољу долазе 2 рода са 14 домаћинстава. — *Цигански* досељенички род потиче из суседне Малисије.

Узроци досељавању и унутрашњем сељакању *македонских* родова су били арбанашки притисак на одрођавање (наметање мухамеданске вере, „турчење", тојест поарбанашавање) или уопће тежак мањински живот, без личне и имовинске безбедности, услед чега су се јављала убиства из освете. Било је случајева када су се родови пресељавали у суседна насеља после уништења матичних села (например Варварице близу Баништа). *Арбанашки* родови и њихове породице су се исељавале из свога места или одвајале од свога матичнога рода већином из жеље да дођу на плодније земљиште, особито пошто би се намножили и њихови привредни извори постајали недовољни за све чланове заједнице. Мањи број њихов је долазио на беговско земљиште и наполичарски рад, а после неколико година постајао власник малога земљишта за обрађивање.

Време досељавања. — *Македонски* родови су почели долазити у Поље дебарско у другој половини XVIII века (први род се доселио 1764 године). После дужега времена настаје нови јачи прилив почетком прве половине XIX века (од 1810 до 1845) и захвата пет великих родова. У другој половини тога века пристигло је још седам родова (од 1854 до 1900). Од тога времена до најновијих дана преселило се још само два рода (1905 и 1908). — Досељавање *арбанашких* родова почиње пред крај XVIII века, када 1795 долази први род. С почетка прошлога века (од 1805) у Поље се преселило двадесет родова. Тај прилив се повећавао у другој половини тога века и број се попео на двадесет и шест родова. Највећи број арбанашких родова долази непрекидно у току свих десетина година XX века и до пролећа 1954 је достигао до двадесет и седам. — И *цигански* род се доселио у првој половини XIX века (1832).

Исељавање из Поља је више захватило Македонце него Арбанасе. Према досадашњим подацима (који неће бити да су потпуни), први имају исељених 13 родова са 35 породица

и 76 одвојених домаћинстава (тојест 111), а други 5 родова са 28 кућа и 55 других домова (укупно 83). Ако се изоставе унутрашња премештања и пресељеници из пољских села у Дебар, на македонске исељенике изван Поља долази 11 родова са 33 породице и 64 одвојена домаћинства, а на арбанашке само 35 кућа. *Македонци* су се почели исељавати из својих негдашњих села зацело на неколико година после доласка „католичких" или „латинских Арбанаса", у време њихова мухамедањења и арбанашења, али не у један мах. Од заосталих пресељеника у пољским селима и у Дебру се дознаје да су та кретања настала у првој половини XIX века, особито од године 1840, па су се ојачала крајем тога века, и из данашњих македонских и из мешовитих насеља. До Илинданског устанка (1903) и одмах после њега је пољска села напустило 40 кућа. До ослобођења од Турака („Прво српско", 1912) се иселило 17 домова; до Уједињења (1918), 9; до пада Поља под завојеваче Арбанасе и Талијане (1941), 18, — и од Ослободилачкога рата до пролећа 1954, 27 домаћинстава. Пољани су најчешће одлазили најпре сами а после и са свима члановима своје породице у бугарске градове (укупно 47 кућа; међу њима је у Лом отишло 27, у Софију 16, у Пловдив 2, и у Видин и у неко непознато место по 1). Одмах затим по броју долазе македонски градови изван завичаја (42 куће; од њих се 40 преселило у Скопље, а остали у Охрид и у Битољ). Има их мало и у Србији (4: 2 у Косовској Митровици и по 1 у Краљеву и у Београду). На разним покретним службеним дужностима у Југославији су две породице. Изван земље их има мало: у румунској Добруџи су два дамаћинства. Прелажење у предеоно градско средиште, у Дебар, је осредње заступљено: са 14 домаћинстава. Дебар им обично служи као привремено склониште или кратко пролазно место. Ово пресељавање, које има већином североисточни правац, може се назвати *дебарско-реканском струјом.* Исељавање *Арбанаса* је почело од године 1880, али се до Илинданског устанка преместило или је отишло изван Поља само 4 породице; а после њега, до ослобођења од Турака, нешто више: 1 род са 3 куће и 8 других домова. Јаче одвајање од дотадашњих станишта настаје у време до Уједињења, особито у току 1913 године, када ратне неприлике највише захватају Кривце, и износи 4 рода са 21 кућом и 16 одвојених породица (сем једне, све из Криваца: 36). Отада до пада Поља под Арбанију и Италију се преместило у суседна села или у Дебар и отселило из предела 20 домова. Од Ослободилачког рата до пролећа 1954 променило је своја места живљења само 6 домаћинстава. Померање Арбанаса је највише извршено из села и заселака у најближе градско насеље, у Дебар (48 кућа), док је сасвим мало (обично по један дом или по две

до три породице) одлазило изван свога завичаја, у суседна или даља македонска насеља (свега 5, од којих 3 у Охрид и 1 у Гостивар), у арбанашка места (свега 20[70]), и у даље државе (у Турску: по три у Цариград и у Смирну, и по два у Анкару и у неко непознато место).

Узроци исељавању македонских родова и породица из Поља су све до Уједињења и неколико каснијих година, када се учврстила државна власт, били најпре у тешким привредним приликама и насиљима и пљачкањима која су осећали од предеоних или суседних Арбанаса[71]. Без етничког ослонца, без законске заштите, с угроженом личном и имовинском безбедношћу, ослабљени привредно (пошто је земља била већином у рукама арбанашких бегова и ага или манастирска својина), они су најпре одлазили на рад у ослобођену Бугарску, а потом и у веће градове Македоније и Србије. Рад на дизању отпора против Турака и њихових повлашћених поданика Арбанаса и учешће појединаца у Илинданском устанку, који није могао захватити и Поље, ојачали су притисак на Македонце и убрзали њихово исељавање. Њему су се касније придружиле и друге оружане борбе за време Балканскога, Светског и Ослободилачког рата. Исељавање за време арбанашко-талијанске завојевачке владавине је настало и због повољних прилика за продавање непокретног имања у Пољу и олакшице за куповање и већега у градовима Македоније под бугарским завојевачима. То је одвело многе Пољане у Скопље (у Дебар-Махалу) и у суседно старо Ханријево (садашње „Ђорче Петров"). Од 1948 године је и нездраво стање у сељачким задругама Поља ојачало одлажење у градове на разне радове и службе. *Арбанаси* су прелазили већином на ослобођена македонска имања у Дебру, или су се ради земље премештали у суседна села на македонској или арбанашкој страни Поља; мањи је део избегао због кривица почињених од Ослобођења и Уједињења до најновијих дана (особито 1913 у Кривцима), — а остали су се иселили у Турску по својој жељи.

Привреда

Привредни живот Пољана[72] и Дебрана је непосредно везан не само за облик и особину земљишта и за његово природно богаство, него и за друштвене и етничке прилике које су владале почев од пре неколико векова до најновијих дана и за развијеност срестава за производњу. Стога се између висинских и низинских насеља, особито планинских и равничарских, осећа знатна разлика у привреди, — док су потпланинска на средини између једних и других. Неједнакости има између занимања Македонаца и Арбанаса. Ипак ниједно село у Пољу се не бави само једном врстом или сасвим малим бројем привредних грана.

Сточарство. — У народу се много говори да су до Осдобођења (1912) и Уједињења (1918), а и мало касније, македонски становници брдских села гајили много више ситне стоке него до 1948 или до данас, о чему сведоче и имена за сточарске станове (Бачилиште, Колиба). Пашњаци су били већим делом по Крчину а мање по Корабу. Али та врста привреде никада није могла узети маха не само зато што обе планине над Пољем нису у свему погодне за летњу пашу (појила Крчина су на нижим странама, испод сувата, у простору шуме), него и стога што су се по њима кретала велика мијачка стада. Стока Пољана је усто била изложена

Снимак 6: рало из Хамета.

пљачкању Арбанаса из суседних предела Малисије и Доњег Дебра[73]. Од године 1948, када су услед заштите шуме и Пољани престали да гаје козе, ова грана сточарства се свела на најмању меру. У Рајчици је до 1936 било близу 500 оваца, а до 1948 око 200 коза. Данас нема више од 150 оваца. У Баништима се њихов број спустио на 200. Арбанаси Кривчани раније нису чували ситну стоку, а данас имају до 250 оваца. У време између 1928 и 1938 су имали и близу 100 коза. У подручјима арбанашких села крај Дрима која имају мало шума и пашњака, сточарство није замрло. Селокућани и Бомовци имају по 400 оваца, а до 1948 су имали по 800 коза. У осталим селима многе куће немају оваца, а неке чувају сасвим мало њих, или држе само понеку санску козу. Ко нема ситне стоке, за млеко и његове производе гаји

краву. Нема куће без једног или два коња или вола за орање или пренос терета. Магарци нису тако чести. Бивола нема. Македонци редовно гаје и свиње, али их у селима с арбанашким становништвом држе само у свињцима.

У свима селима има доста *живине*, која се слободно креће по дворишту и селу. Арбанаси радо чувају и ћурке, гуске и пловке, особито у селима са више воде у близини.

Арбанаси имају и више кошница за *пчеле* него Македонци.

Лов је у Пољу слабо заступљен, а *рибарство* још мање (Македонцима су реке далеко, а Арбанаси не једу рибе због њине крстасте кости у глави).

Снимак 7: два облика рала у Спасу.

Ратарство је у Пољу највише развијено код становника свих народности, али се њиме више баве Арбанаси него Македонци, јер први имају више земље од других. У планинским селима су њиве и ливаде око кућа, растурене по сеоском подручју. Оне су настале крчењем шума. Потпланинска села их имају већином у ниском делу потеса, а равничарска свуд унаоколо. Највећи део обрађена земљишта је под њивама са житом. Од срестава за исхрану људи превлађује кукуруз („ченка“) над пшеницом („чеинца“) и ражи („рж“). Једино је у Бомову више пшенице. Али има неколико села која се не могу исхранити од рода жита са својих њива (Рајчица, делом Кривци, Баништа, Бомово). За стоку се много гаји јечам („јачмен“), овас („овез“) и уров. У новије време се сеје и детелина. Сва земља која служи

за усеве се у брдским њивама оре ралом (видети снимак 6), а у низинским обично железним ковачким плугом или творничким обртачем. Сејање кукуруза је свуд уз рало, које се преиначено само за то употребљава и у низинским насељима (видети снимак 7). Запрега су волови или коњи. У селима близу Дрима има и добрих природних ливада. Има их и по планинским косама Крчина. По њима су многа места сеоског подручја добила своја имена.

Воћарство. — У другој половини прошлог и почетком XX века се по брдским селима македонским садила винова лоза. У виноградима („лојза") је предњачила Рајчица. Она је највећи део свога земљишта имала под лозом. Стара лоза је коначно пропала од штитасте уши године 1936. Данас је обновљено само неколико винограда, али су и даље остала месна имена која потсећају на многа „лојза". Рајчица је и за њих имала најповољније тло, не само по саставу земље (растреситој црвеници) него и због положаја према Сунцу. Мада је трећина земљишта за обрађивање припадала Манастиру Светога Јована Бигорског, Рајчани су и своје вино носили у меховима („во меои") на коњима до негдашњега Мавровскога Поља и продавали га прекупцима. Галичани и још неки Рекаіцци („Лекарији") су обично долазили са својом товарном стоком о берби и сами носили грожђе. Многи су тамошњи људи и закупљивали винограде још пре сазревања. — У неким селима Поља (највише у Конарима, потом у Бомову и Селокућима, гдешто у Влаовцима Рајчице и у Кривцима) има по косама већих или мањих кестењара чији плодови не само да допуњују храну њихових власника него им доносе и приходе. — У свима селима Поља има и других самониклих воћака, например ораха, јабука, крушака, шљива, мало трешања („черешни"). Боље врсте воћа су сељани почели садити од Ослобођења. Већи део тих плодова се употреби у кући као пресно воће или сушено (па скувано), а од мањега дела се продајом добију друга средства за живот. Македонци од шљива пеку и ракију. У Пољу се прилично гаје лубенице, диње и тикве.

Дрва за огрев и за грађу имају сва села на источном делу Поља и Бомово, а делом и Конари на западном. Остала насеља их набављају од својих суседа или по њих иду изван предела (у Скудрије, на планину Јаму).

Свако село има у двориштима или у окућницама („огради"), или на погодноме месту недалеко од кућа своју ограђену градину („врт") у којој власници саде неколико врста поврћа: лука црног и белог („кромид" и „лук"), паприка („пипер"), купуса („зел'ки"), парадаиза („патлиџани"), граха („грав"), а у новије време и кромпира.

Од свих тих производа природе и људскога рада становници Поља већи део употребљавају за себе, а мањи про-

дају најчешће на тржишни дан у Дебру (суботом) или посетиоцима са стране (Бањиштани). Мањем броју села преостане за тржиште оваца и јагањаца (до 1948 и коза и јарића), вуне (раније и кострети, „козина“), масти, сира, млека, јаја, живине, меда, жита, поврћа и воћа, дрва за огрев и за грађу, — да би за њих власници набавили разна средства за широку потрошњу и творничке производе за живот и рад.

Бањиштанима а мање и Хамцима је знатна привредна грана и *воденичарство*. — Због лековите воде становници Бањишта примају на становање или и на исхрану за време топлих дана и посетиоце лечилишта, па и на тај начин привређују. Од тог *угоститељства* имају користи и становници суседних насеља и друштвене заједнице које управљају купалишним зградама. — Низинска и потпланинска села гаје и *дуван* („тутун“). Њиме се више занимају Арбанаси. *Конопље* и *сунцокрета* има сасвим мало. — Кривчани су се особито много бавили *поносништвом* („со кираџилок“). Они су на коњима преносили разна добра, већином намирнице, по успутним градовима до Битоља (преко Охрида и Ресна), Прилепа (преко Кичева) и Скопља (преко Маврова, Гостивара и Тетова).

Због недовољне развијености свих грана привреде, услед притиска Арбанаса на Македонце или природног прираштаја (већином код Арбанаса), становништво Поља је рано прибегло стицању нових срестава за живот и у одлажењу на рад изван завичаја, на *печалбу* („гурбет“)[74]. До ослобођења и Уједињења су Македонци били подређени део становништва у Пољу, па су имали мање могућности да дођу до нужних срестава за живот ако не и до вишка покретног и непокретног имања. Стога је најпре мањи а касније све већи део одраслих Македонаца најспособнијих за рад морао да напушта своје куће ради печалбе. Они су одлазили далеко, у друге државе — у Бугарску (Софију, Видин, Лом, Пловдив, Варну), Грчку и део Македоније (Солун, Свету Гору, Серез, Драму, Кавалу, Дедеагач, Ћесендре), Србију (Београд, Лесковац, Нови Сад, Косовску Митровицу), мало у Румунију (Браилу или „Ибраил'“) и Арбанију (Драч или „Дуруз“), — а потом у Македонију (највише у Скопље). У далека места су ишли само становници брдских села, на првоме месту Македонци (Арбанаси најдаље до Ксантија или „Скечета“). Македонци су тамо радили највише као зидари („дзиздари“ или „башкачи“). Само су Рајчани усто били и пекари и гостионичари[74a]. Арбанаси из брдских села су радили по источним градовима грчкога дела Македоније као надничари на путовима („со казми по џадиња“) или на њивама и виноградима („аргати, за орање и копање“). Многи Кривчани су тамо на коњима преносили камење за путове. Остали Арбанаси са западнога дела Поља су мало странствовали. Једино

су више Коњарци одлазили и у ближе (Дебар) или даље македонске градове (Велес, Штип), да би по њиховим плодним пољима радили као жетеоци или косци[75]. Македонски печалбари су на раду остајали по више година и ређе су се враћали у своје село. Новац и разне мање ствари су слали по „саиџијама", који су већином били Арбанаси из Поља или мухамедански, а ређе православни Македонци из суседних села реканских[75a]. Арбанаси су одлазили рано упролеће а враћали су се у касну јесен. Због дужега задржавања Македонаца у местима рада често се догађало да се и тамо стално населе и да потом преселе и своје породице из завичаја.

*

До двадесетих година XX века привредне и друштвене прилике у Пољу су биле несређене. Највећи део плодне земље, особито у западноме делу, био је власништво појединих арбанашких виђенијих и богатијих људи, или виших преставника повлашћеног друштва, бегова и ага дебарских[76]. Та већа имања или „чивлиџи" (читлуци) су била у подручју Елеваца[77], Пијанеца, Спаса, Селокућа, Сушице и Трнаника. Највеће имање изгледа да је имао Дебранин Рамадан-бег у Селокућима (45 „кила семе", што је отприлике износило 15 хектара). Нису много мање површине имали ни дебарски бегови Сакиб и Зејнел у Сушици, ни Пустина и Алил-Каба у Трнанику. Због расипничког живота власника и доцнијих државних одредаба о додељивању земље сиромашним тежацима, а и откупљивањем делова које су обрађивали наполичари[78], велика имања су раздељена мештанима. То се исто догодило са већим делом земљишта у Рајчици који је припадао Манастиру Светога Јована Бигорског, али га обрађивали месни сељаци.

ПОСЕБНИ ДЕО

ОПИС СЕЛА

(1) Рајчица

Рајчица је уствари име за средину сеоског простора. Доњи крај се зове именом Радовци, а горњи Влаовци или Лаовци (тојест Влаховци)[79]. У малом Поменику („Пар8сїа") Светога Ђорђа који се чувао у Манастиру Светога Јована Бигорског, из 1840 се наводи „Село Радовца" и „Метох деборски во село Радовца"[80]. По предању, преци данашњих становника су живели у негдашњем малом селу Пекларици које је било по благој плавини на левој обали Радике, где су ливаде, на месту које и сада носи своје старо име. Пошто „некои племиња им турале куќите на селаните", Пекларичани су се одатле у давној старини преселили на десну обалу Радике, на место Долни Рабровец („Раброец") ниже садашње Рајчице, куда су и раније пекларичке невесте одлазиле на игру о сеоском сабору. Одатле су се два брата Раде и Рајче (Рајко) почетком XVIII века, а после сто година однекуд са Преспе и неки сточар „Влав" преселили мало више ка бољој и обилнијој води, шуми и пространијим пашњацима и подигли три сеоска краја Радовце, Рајчицу и Влаовце, који носе имена својих оснивача[81]. У народу изван ова три сеоска дела се за цело насеље употребљава име „Рајчица". У Поменику Манастира Светога Јована Бигорског, у препису из 1863 се јавља под именом „Радичица"[82], а од 1870 као „Раичица" или „Райчица"[83]. На завршетку XIX века је записана као „Раичица"[84], а у најновије време уз име „Рајчица" има ознаке „Радевци" и „Влаовац"[85].

Земљишно подручје Рајчице се протеже између потеса Дебра на западу, Елеваца на северу, Косовраста Горњих на истоку, и Горенаца у Жупи („во Џупа") на југу. Сеоска међа („синур") иде по местима која се зову Кр(е)чалија, Колиба (била), Рамни, Јамбачео, Ливацкй Рид, Ђерамидница (била народна црепана), Елешкй Пӑт, Елешкá Краста, Свинскó Гумно, Косо(в)рашкй Пӑт, Ал'коица, Штрбино, Солена Вода (није много), Мелничкй Мос(т), Радика, Клакои (налазиште и рудник гипса, „алчија"[86]), Чавкоо, Млаче, и Долни Раброец или Долна Тумба. У оквиру тога појаса су рајчички потеси

који се састоје од њива, ливада, пашњака, шума, долова, камењара под именима Бутоо, Нарезиња (било винограда), На́ Камен, На́ Ћућул', На́ Рид, Дреноо, Кубурица, Јон-Чулако́ј Корни, Крстеинца, Лединки, Мечина (била шума и имало медведа), Вапништа, Павле́ј Корни, Самовилско́ Гумно, Грмада, Перо́ Краста, На Извори, Шавари (има мало воде и шевара), Аритоно́ Лојзе, По́ Цал'ки, Горни Раброец или Горна́ Тумба, По́д Бразда, Митрејчино (по жени некога Митрета), Татароо (живели неки „Татари"), Л'амчеица (њиве; било село), Селска Ливада (збориште Рајчана), Ограђе, Црко́ Нивиште. Сеоско земљиште је веома неравно, испресецано многим доловима („со трапои") и обрасло гушћим или ређим храстовима и смрчама. Из њега на многим местима вире веће или мање стене сивога кречњака („клак"), а понегде и шкриљци („лиска"). Земљиште за обрађивање је настало крчењем шуме, и има доста ситнога камења и песка, што га чини растреситим. Врло је честа црвеница („црвеинца").

Кроза село теку дубоко усечени потоци („трапои"). У Радовцима је Трап, а у Рајчици Чолачечки́ Трап и Ра́јчки Трап. Њихову воду сељани употребљавају за наводњавање, појење стоке, а делом и за прање рубља. У Радовцима има вода Чешма коју је направио Манастир Светога Јована Бигорског, преко пута сеоске Цркве Светога Ђорђа, затим На́ Извор (иза села према истоку), На Перо́ Краста (извор) и На Шавари. За њиве већином служи вода са Чешме, која је јака, али мало „тешка", док са осталих се углавном употребљава за наводњавање градина („вртои") и неких усева. У Рајчици је једна Чешма и Наридска (навраћена из Чолачечког Трапа). У Влаовцима се за њиве и друге потребе служе водом која је отвореном браздом доведена у село са Вапништа. Осим Влаоваца, којима се зими смрзава, ниједан крај села не оскудева водом.

Село је подигнуто на присојној страни, на средњој висини од 785 метара над морском површином (Радовци на 720, Рајчица на 800, и Влаовци на 850).

Куће су окупљење око три места, већином слепљене једна уз другу. Само се понека ивична кућа мало одваја од осталих. Окренуте су у правцу пада земљишта, тојест углавном према југу, помало ка западу, а најмање на исток. Њихов доњи део је саграђен од камења, а горњи од чатме са непеченом опеком. Једино се у Рајчици јавља „телиз", продужење чардака на другој страни куће (видети снимак 1). У селу има једна стара основна школа над сеоском чесмом у Радовцима, а нова у Рајчици још није дограђена. У Радовцима је и Црква Светога Ђорђа са споредним грађевинама, тако да потсећа на манастир. Око улаза је Дичо из Тресонча насликао и „светога краља Стефана Дечанског", „светога младога цара Уроша српског" и „светога Лазара

кнеза српског" („сербскиј"). Припадала је Светоме Јовану Бигорском[87]. По њој и цело село слави Ђурђевдан. Сабор је на Селској Ливади више Радоваца. О Ускрсу је село обилазало своје потесе са свештеником и црквеним знацима („покрсти"). Усто сваки крај има изван сеоских кућа, у правцу запада, по једну цркву са гробљем унаоколо: Радовци Светога Димитрија, Рајчица Свету Варвару, Влаовци Светог Атанасија („Танасија")[88]. У целоме селу има шест пецара. У Радовцима је једна породица направила на потоку мали извор електричне струје који осветљава две куће.

До 1936 године је главно занимање становништва било виноградарство[89].

У Рајчици као целини је пред крај прошлога века живело 650 хришћанских Македонаца[90], смештених, по казивању, у око 60 кућа[91]. У години 1908 као да је имала 80 домова[92]. Услед арбанашких пљачкања у прошлости и недовољно развијене привреде, становништво Рајчице је много напуштало своје родно место и не престаје да се исељава. Почетком 1954 је у њој живео 151 православни Македонац. Од њих је 78 мушких и 73 женска лица. Сви су окупљени у 11 родова или породица са 29 домаћинстава или кућа. Међу њима су три рода знатно разграната.

Старинци у Радовцима. — *Дуковци* (имају 1 кућу), *Тодоровци* или Петковци (3 куће), *Мартиновци* (1), *Мојсовци* (1), *Лековци*, Мирчевци или Негријовци (3), и *Трајовци* (1), — сви су пореклом од једнога претка Рада, оснивача рода и краја Радоваца, и сви славе Светога Ђорђа Алимпија (Ђурђиц, 26ог дана новембра по старом[93]).

Досељеници у Радовцима су *Куновци* (1, Ђурђевдан). Они су око 1908 прешли из „Деољана" у арбанашком делу Поља најпре у Дебар, у коме имају дељенике, па су одатле 1942 прешли у Рајчицу.

Старинци у Рајчици су *Докузовци* или Докузбел'овци (2), *Симоновци* (1) и *Вел'овци* или Кузмановци (2). Сви су од једнога претка Рајчета (Рајка), оснивача краја. Прва два рода славе Ваведење или „Пречисту" (21ог дана новембра по старом), а трећи Светога Николу зимњег[94]. Стари Вел'овци су такође славили Пречисту, али је после изумирања мушке лозе једне заостале породице њене призећени Кузман, досељен из Јабланице у Голоме Брду, задржао своју славу Светога Николу. Докузбел'овци су добили свој надимак по томе што је један њихов предак починио многе непријатности (девет: „докуз" на турском). — *Ћурчијовци* и Јовчевци (2, Пречисту). Једни су надимак добили по кожусима („ћуркои") које су носили, јер су их као месари имали у изобиљу.

Досељеници у Рајчици су *Ил'ковци* (1, Светога Николу). Каже се да су око 1854 дошли из „Петогазице" у Бојмији, југозападно од Гуменца[95], пошто су се неко време задржали

у околини Прилепа. — *Зафировци* или Домазетовци (2, Свету Варвару) су из истога места кренули на пут заједно с Ил'ковцима. — *Јовчевци* (1, Петковдан) су око 1885 избегли из „Попраница“ у суседној Жупи (дошао Сарафил', отац данашњега свештеника Јована од 70 година).

У *Влаовцима* нема старинаца. Сва четири рода су *досељеничка*. — *Андоновци* (2) са Јаковчевцима, Јовчевцима или Стефановцима (1) су један род и сви славе Светог Атанасија летњег. До краја прошлога века су славили Светог Атанасија зимњег, али су га заменили стога што су их многи гости посећивали и остајали им по три дана у кући (јер у то доба године нема пољскога рада), па су осиромашили. По предању, њихово је порекло од некога сточара, „Влава“ Јанка, прадеда данашњега човека с истим именом од 85 година, који се око 1810 доселило непосредно у данашње село однекуд из Преспе. У Јаковчевце се око 1900 призетио човек од Стефановаца, па је задржао своје родовско име. — *Шијаковци* (2, Светог Атанасија) су око 1815 побегли из предела Шијака у Арбанији (дошао је био прадед Марчета, који је рођен 1870). Једно лице је код њих призећено од Сил'коваца из Косовраста Горњих у Доњој („Дәлној“) Реци. — *Постоловци* (1, Тодорицу Маћеларску) су се око 1900 иселили из Маћелара у арбанашком делу Поља, и призетили се код исељених Мојсоваца. — *Сил'ковци* (1, Ђурђевдан) су 1905 прешли из Косовраста Горњих у Доњој Реци и настанили се код исељених Чолаковаца.

Исељени родови. Из Радоваца су се од тамошњих старинаца иселили Стојковци (Светога Ђорђа) у Видин (1, 1914), Скопље (1, 1942) и Софију (1, 1942); и Вел'овци (3, Ђурђевдан), који су око 1865 дошли из Косовраста Горњих, па су пре 1903 сви отишли у Лом у северозападној Бугарској. — Из Рајчице су од старинаца напустили своје родно место Ђурановци (2, Свету Варвару; пре 1903 у Лом), Анђелковци (3, Пречисту; 1904 у Лом) и Божиновци (4, Пречисту; 1905 у Лом).

Исељене породице. Дуковаца има у Лому (3, 1905) и у Скопљу (1, 1942), Тодороваца у Лому (1, 1914) и у Софији (2, 1900 и 1920), Мартиноваца у Дебру (1, 1935) и у Скопљу (2, 1930 и 1942), Мојсоваца у Краљеву (1, 1900) и у Софији (2, 1900), Лековаца у Скопљу (3, 1942; одатле 1 у Дебар 1945) и Трајоваца у Лому (1, пре 1903), Пловдиву (1, пре 1903) и у Скопљу (1, 1942). Докузоваца има у Скопљу (2, 1942), Симоноваца у Дебру (1, 1945) и у Београду (1, 1954), Вел'оваца у Скопљу (2, 1942), Ђурчијоваца (Јовчеваца) у Лому (1, 1900), и Јовчеваца у Лому (1, 1900). Од правих Влаоваца су се одвојили Мојсовци и отишли у Лом (1, 1895; сада су 3), а после неколико година и Чолаковци у Лом (2, 1900), а од Андоноваца има у Браили („во Ибраил'“ 1,

1900), Дебру (2, 1912) и у Скопљу (1, 1942), од Јаковчеваца у Лому (3, 1900), и од Јовчеваца у Дебру (1, 1885: Стрезо).

(2) Елевци

Мештани своје село зову именом „Елевци". Македонци суседних насеља га некад означавају као „Град-Елевци" (због близине Дебра) или „Татар-Елевци" (зато што су некад у њему живели „Татари"[96]), за разлику од Елеваца у суседној Жупи. У малом Поменику („Пар8сїа") Светога Ђорђа рајчичког („рајчки") у Манастиру Светога Јована Бигорског из 1840 се наводи и као „село Елевци надъ градъ" и као „Татаръ 'Елевци"[97]. У препису Поменика Светога Јована Бигорског из 1863 се изричито не спомиње ни под једним од навединих имена, али после села Рајчице стоји записано „Долно Елевци"[98], што ће се зацело односити на Елевце Поља дебарскога. У потоњим записима се бележи као „Татар-Елехци или Елевци"[99], „Гратъ Елевци" или „Татар-Елевци"[100]. Суседни Арбанаси га зову именом „Елѐвца". У народу се ништа не зна о значењу тог имена. Зацело је прозвано по личном имену Елез, по коме је негдашња „татарска" целина у селу добила македонски назив „Елевци" (од „Елезци", „Елесци", како и данас мештани Турци изговарају своје село у Жупи: „Елѐсца")[101].

Земљишно подручје Елеваца се пружа између потеса Дебра на западу, Криваца на северу, Косовраста Горњих и Мелничана Доњих на истоку (у Доњој Реци), и Рајчице на југу. Сеоска међа пролази преко места по имену Ђурђеица, Стрѐдни Рид, Симоноски Извори, Слива, Под Вѝрои, Пашина Лѝвада, Горна Пашиница, Трајче́в Камен, Елешка̑ Пеш(т), Ристе́в Осој, Јаблашница, На́ Стол, Алко́(а) Чешма, Елешка̑ Краста, Шатко̑ица (ту су „Татари" гајили пловке), Ђерамидница. У оквиру тога појаса су сеоски потеси са њивама (већином на западу), ливадама, пашњацима, шумом и планином (на истоку) с именима Гробишта (има „татарских"), Рупи Водѐинци (биле), Белезен, Студенче (извор и њиве), Големѝ Нивје, Вирои (има воде), Старци (камење као међаши, „старци"), Корита (до̑), Бачилиште (било „елешко"; има воде), Орли, За̑д Кула (власник је био Ракиб-бег; сад у њој живи Јосиф).

Сеоско земљиште је на истоку косо, планинско, а према западу има неколико равних степенастих подишта. Основа му је кречњачка, а има и шкриљаца. Око села су проређена храстова дрвета, а по планини букова. Има и покоја воћка (ораха, шљива, јабука).

У село су доведене воде с извора Крштеинце, Студенчета и Гл'ушеника које служе за пиће, напајање стоке, за домаће потребе и за наводњавање. У њему су чесме Кај

Црквана (има воду са Крштеинце) и Кај Чешмуле, а на доњем крају је На Пив. Становници Елеваца („Елешани") не оскудевају у води.

Село је саграђено на осојној страни, на висини од око 1200 метара над морем. Елевци су највише насеље у Пољу. Куће су збијене, од камења, са малим двориштима и тесним и кривудавим пролазима. Окренуте су западу (видети снимак 2). Има Цркву Светога Димитрија (подигнуту 1873)[102], са гробљем око ње. Сеоска слава је на Спасовдан. Деца похађају основну школу у Рајчици. У селу има три пецаре. Има мало воћака.

Главно занимање Елешана је било зидарство изван завичаја. Пред крај прошлога века је било читлук[103].

У Елевцима је пред крај прошлога века живело 155 хришћанских Македонаца[104], окупљених у девет до десет кућа[105]. Почетком 1954 је у њима било 86 православних Македонаца (међу њима је 45 мушкараца), окупљених у два разграната рода са 13 домаћинстава. По предању, оба су рода досељеничка.

Досељеници. — *Дурковци* (9 кућа, славе Митровдан) су услед ратних неприлика прешли („забегале од војни") однекуд из Драча или његове околине („од Дуруц") као сточари у време око године 1764 (доселио се пети предак данашњега Петрета од 70 година). Деле се на Миновце (3), Трајчевце (2), Петревце (2), Недел'ковце (1) и Сил'ковце (1). Код Миноваца се један призетио из Крчишта а други из Рајчице од исељених Чолаковаца. — *Мијовци* (4, Митровдан) су пореклом из Волковије („Вәлковија") у Горњој Реци, недалеко на запад од садашњега Мавровског Језера. Дошли су око године 1817 (повео их је Мијо, прадед Јаковчетов који би имао 57 година, са три сина: Симоном, Јосифом и Марком). Деле се на Симоновце (1) и Јосифовце (3).

Исељеници. Међу Дурковцима, Миноваца има у Браили (1, 1908), Трајчеваца у Пловдиву преко Браиле (1, 1904) и у Скопљу преко Дебра (1, 1925), Петреваца у Скопљу (1, 1944), Недел'коваца у Скопљу (1, 1937) и Косовској Митровици (1, 1937) и Сил'коваца у Косовској Митровици (1, 1933). Од Мијоваца се иселила само трећа породица, Марковци, којих има у Дебру (2, 1900), Скопљу (1, 1942) и у Охриду (1, 1946).

(3) Кривци

Мештани и суседни Македонци зову село именом „Кривци", а сви Арбанаси „Кривца". У Слепчанском поменику се у другој половини XVI или на почетку XVII века наводи као „Кривчин"[106]. У препису Поменика Светога Јована Бигорског из 1863 се двапут помиње као „Кривцы"[107]. У облику „Кривци" се јавља у свим новијим записима[108].

Најстарији мештанин Македонац каже да се село прозвало тако зато што „сме биле криви“, тојест од корена „крив“[109].

Кривци имају заједничко земљишно подручје са суседним селом Хаметом („Аме“) и његови становници желе да остане тако. Сматра се да је за време турске владавине њихово и хамско земљиште било у саставу Дебра, тојест његове Бајрамбег-Махале, по којој као да се именовали и Кривци[110]. Због свога спора са Хамљанима („Амци“, „Хамци“) око земљишта, Кривчани и не желе да се разграниче. Њихови потеси се налазе између земљишта Хамета на северу, Косовраста Горњих на истоку, Елеваца на југоистоку, и Дебра на југу. Сматрају да сеоска међа треба да иде по местима која носе имена Шпела, Кошарѝште, Грмадѝште, Песо̀к, Чифлѝг, Огра̀дја Љалит, Свети Нико̀ла, Забели Ӯнџӑс, Туле Ђериз, Студенѐц, Ливад Ко̀рчӑс, Ливад Чаӯшит, Н Драга (рушевине), Рудѝна, Мала Штирна, Ливади Па̀шӑс, Вирои, Крљӯшка, Коко̀шка, Зоговец, Гурѝште, Ара Шабан-Ћема̀лит, Равша. У оквиру тога појаса су њихове њиве (већином западно од села, у пољу), ливаде, пашњаци, шума и голет (источно, по планини) на местима Фирѝште, Уљулѝца, Параспо̀р, Черешна, Мечка, Огра̀дја или Ограда, Куковци (све њиве, последње по имену старога македонског рода), Странца, Стара Леска, Слива (све по планини), Туни Вода, Ливад Цӯкӑс. Кривачко тло је састављено од тамнога кречњака и местимичних шкриљаца („лиска“). Земља је растресита. Има више плодне црнице него црвенице. Око села расту проређена дрвета храстова и лескова, а по планини је букова шума, већином државна.

Северно од језгра Криваца тече поток Алакат, а јужно Зоговец. Када набујају, засипају само неке њиве ниже села. Воду за пиће и домаће потребе сељани добијају са три чесме: Насуфаговске или Оломановске, Чешме Маде (Велике Чесме; најбогатије водом), и Калуђерице (припадала некоме манастиру; најлакша је).

Село је на осојној страни, на средњој висини од 785 метара над морском површином. Куће су већином окренуте западу и југу. Највећи део кућа је подигнут између стена на кречњаку, а шест су одвојене од те целине (једна је на десној страни Алаката). Та мала разбијеност је последица ратова од 1913, када су биле порушене многе куће. До тога времена је у селу било око 70 кућа, међу којима 12 македонских. Куће су најчешће од камења, а само неке на равнијем и нижем тлу имају на горњем спрату чатму са непеченом опеком.

Кривчани су се раније највише занимали поносништвом или кириџијањем, а потом надничарењем изван завичаја. Већи део села је био читлук, а мањи слободан („параспор“).

Крајем прошлога века су Кривци имали 330 становника: 80 хришћанских Македонаца и 250 мухамеданских Арбанаса[111]. Почетком 1954 је у селу живело 122 становника, међу којима су 2 православна Македонца (муж и жена) и 120 мухамеданских Арбанаса (70 мушких и 50 женских лица), окупљених у 11 родова са 17 кућа (домаћинстава).

Старинци су три рода: *Караметовци* (имају 2 куће), *Абдушовци* (1), и *Сеферовци* (1)[112].

Досељеници Македонци су *Крстевци* или Новковци (1, Светога Николу), који су око 1814 пребегли из Делагожда у Пољу струшком (дошао Никола, прадед данашњега Постола који има 80 година).

Досељеници *Арбанаси*. — *Сел'а* (6), који су око 1832 дошли из Пал'амата у Љузунији, на левој обали Црнога Дрима у Арбанији (прешао Сел'а, прадед Сулејманов, који има 58 година, пошто се неко време задржао у суседном Хамету). — *Баша* или Цил'а (1) су се око 1865 одвојили од свога матичнога рода у Дошишту, југозападно од Пишкопеје у Доњем Дебру (дошао прадед данашњега човека од 30 година). — *Рустановци* (1) су око 1865 прешли из негдашњега села Варварице ниже Баништа. — *Дардеш* или Бегунец (1) су се око 1908 одвојили од свога матичнога рода у Бегунецу близу Пишкопеје у Доњем Дебру. Даљим пореклом су из Дарде на Дриму, северно од Доњега Дебра. — *Л'ал'овци* (1) су се око 1920 иселили из Селишта на реци Мури, левој притоци Црнога Дрима, у Арбанији, пошто су се кратко време задржали у суседноме пољском селу Селокућима. Једна њихова породица је прешла право у Дебар. — *Казијовци* или Казију (1) су се око 1921 одвојили од свога матичнога рода у Селиштима на Мури. — *Велијовци* (1) су се иселили из суседнога Хамета године 1925.

Исељеници. — На доњем, западном делу села, више моста на путу према Баништима, живео је *македонски* род Куковци, који су се 1913 разбегли незнано куда (вероватно су отишли у Бугарску). Од *арбанашких* родова су се иселили Стурџовци у Дебар (2, 1908 и 1913) и у Тирану (2, 1908 и 1928); Јусуфаговци у Дебар (5, 1913), у Турску (2, 1913) и у Тирану (1, 1920); Крљуковци у Дебар (2, 1913) и у Тирану преко Дебра (3, 1913), — и Насуфаговци у Дебар (6, 1913; од њих су 1915 отишли у Анкару 2) и у Тирану (2, 1913). Караметоваца има у недалеком селу Поцестима у Арбанији (2, 1913), у Тирани (1, 1913), у Цариградv (1, 1913) и у Дебру (3: 1938, 1940 и 1954); Абдушоваца у Дебру (1, 1923), — Сефероваца у Дебру (1, 1936). Крстеваца има у Софији (3, од 1908 до 1911) и у Скопљу (2, 1942). Сел'а има у Дебру (11, 1913) и у Цариграду (1, 1922).

(4) Хаме

Мештани Арбанаси изговарају име свога села „Хаме" (са грленим гласом „х"), а суседни Македонци „Аме". У препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 је записано као „Хаме"[113]. Године 1881 је на француском записано „Hamett"[114]. Пред крај прошлога века је забележено као „Аме"[115], а у најновије време као „Хаме"[116]. Сељани не знају ништа о пореклу и значењу имена „Хаме".

Земљишно подручје Хамета се граничи са потесима Баништа на северу, Косовраста Горњих на истоку, Елеваца на југоистоку, Криваца на југу, Селокућа и Спаса на западу. Сеоска међа иде по местима с именима Старче, Бојӣшта, Ров, Краста, Ђӣно(в) Гроб, Орло̀в Камен, Свети Илија, Ливади Чау̀шит, Рудина, Виро̀и, Ливада Па̀шас, Секирскӣ Камен или Гури Спа̀та, Равен, Свети Нико̀ла, Параспо̀р (Параспу̀р), Песо̀к, Постол'о̀(а) Нива, Голем Пот или Ода Маде (Odha Madhe), Шпела. У оквиру тога појаса су њиве (на западу), ливаде, пашњаци, шума и голет (све на истоку, по планини) на местима која се зову Тесен Пот или Ода Ол, Пот Клобучӣшки, Бозӣште, Орѐше, Краста, Осој, Лива̀да Љато̀ва, Деленӣче, Стара Леска, Странца, Корӣја, Чифлӣгу (њиве), Грамадӣшта (њиве).

Хамско тло је на истоку косо, планинско, кречњачко, са местимичним шкриљцима, а на западу је ниско и равно поље, са растреситом црницом и црвеницом. Око села има доста зеленила од храстова и неких воћака (особито ораха), а више њега настаје ретка шума лескова, храстова и букова.

Низа село тече поток Прое или Река који сада не прави штете ни када надође зато што су сељани посадили багремове око корита. Извире код Старе Леске. За пиће и кућне послове употребљавају воду са Чешме Маде (велике) која је крај десне обале потока сеоског и са Стапанице (у горњем крају). Чешма Маде има довољно и добре воде, а Стапаница мирише на бањску воду, па се више употребљава за појење стоке и за прање. Лети се све воде знатно смањују, па сељани тад у њој оскудевају.

Хаме је на осојној страни, између Осоја, Старе Леске, Петроње и Мужјеца. Налази се на средњој висини од 840 метара над морем. Састављено је од два краја, Мале Епр (горње) и Мале Поштер (доње). Њих углавном раздваја сеоски поток. Куће у горњем делу села су збијеније неголи у доњем. Окренуте су југу и западу. Највећим делом су од камења. Хаме има џамију, око које се народ скупља о празницима и свечаностима, основну школу (саграђену 1946; служи и за децу из Криваца) и три воденице на наврађеној топлој води из Баништа. Гробље је близу тих воденица. Село је некада било скоро сасвим македонско, па је ниже

њега постојала црква Светога Николе, око које има видних остатака од гробља са дрвећем; на брежуљку на коме је нова основна школа била је црква са гробљем („кэиш"); а на горњем завршетку села је раскопано место Гробишта на коме је била црква („црков") са гробљем.

Главно занимање становника Хамета је ратарство, а доскора је било и сточарство. Многи су раније одлазили као надничари на рад изван свога завичаја (у источни део грчке Македоније).

У препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 се из Хамета наводе девет македонских имена даривалаца[117]. Године 1889 је у селу живело шест домаћинстава православних Македонаца и двадесет кућа Торбеша (мухамеданских Македонаца)[118]. Пред крај прошлога века је у њему било 160 мухамеданских Арбанаса. Почетком 1954 је Хаме имало 195 становника Арбанаса (100 мушких и 95 женских лица), окупљених у 17 родова или породица са 32 куће.

За *старинце* се издају само *Заидовци* (1 домаћинство, настањено у Горњој Махали).

Досељеници непознатā порекла су *Чаушовци* (2, у Доњој Махали), који су однекуда прешли у Хаме око 1834 год.

Познати досељеници. — *Карпузòвци* (8, 7 у Горњој и 1 у Доњој Махали) су око 1795 дошли из негдашњега засеока Дешата у арбанашком делу Поља. — *Љатовци* или Љата (4, у Горњој Махали) су се око 1825 преселили из Вл'аше у Љури у Арбанији. — *Али-аговци* или Хамевци (3, у Горњој Махали) су око 1855 дошли из Брештана у Доњем Дебру, западно од Пишкопеје у Арбанији. — *Дика* (1, у Доњој Махали) су око 1860 прешли као Торбеши из Скудриња у Доњој Реци, па се поарбанашили. — *Незировци* (1, у Доњој Махали) су се око 1882 одвојили од свога матичнога рода у Клобучиштима у арбанашком делу Поља, северозападно од Баништа, који се тамо зове Ћоковци. — *Јусуфовци* (1, у Горњој Махали) су 1885 дошли из Обока, на северном ободу арбанашког дела Поља. — *Стрези* или Штрези (1, у Доњој Махали) су се око 1885 одвојили од свога матичнога рода из Војника на арбанашкој страни Поља. — *Песјàка* (1, у Горњој Махали) су дошли 1895 из Песјака у Арбанији, на северном ободу Поља дебарског. — *Чакалнѝк(у)* (2, у Доњој Махали) су се око 1900 доселили из оближњих Клобучишта на арбанашкој страни Поља. — *Љазеровци* (1, у Горњој Махали) су се 1914 одвојили од свога матичнога рода у Братару у Арбанији. — *Л'ал'овци* (1, у Горњој Махали) су 1920 дошли из Селишта на реци Мури, левој притоци Црнога Дрима, у Арбанији. Са њима је један брат отишао у Кривце, а други у Дебар. — *Аслановци* (2, у Горњој Махали) су се 1920 одвојили од свога рода у Дебру. — *Ця̆лѝни*

(1, у Доњој Махали) су 1934 дошли из Топојана у суседној Малисији у Арбанији, на левој обали Дрима. — *Пачу̑к* или Крос (1, у Горњој Махали). Пачук се 1942 одвојио од своје матице у Дебру, у коме има две породице, и призетио код рода Крос, који још није изумро (живи Зане у 80ој години). Други Пачук је те исте године отишао у Тирану. — *Беќири* (1, у Доњој Махали) су се 1954 одвојили од свога рода Хајсе у оближњим Конарима.

Исељеници. — Зна се за два *македонска* рода: за Бекчевце и Амчевце (за Мишета Амчета). Први су 1895 избегли у Дебар, а други 1896 у Софију преко Дебра. Оба рода су становала у Горњој Махали и славила Светога Ђорђа Алимпија (Ђурђиц). — *Арбанашки* родови су Велијовци, који су се иселили у Дебар (3, 1905). Од породица, Карпузоваца има у Гостивару (1, 1908) и у Дебру (3, 1935), Љатоваца у Дебру (1, 1914), Чаушоваца у Тирани (1, 1938), Али-аговаца у Дебру (2, 1934 и 1950), Стреза у Дебру (1, 1908), Чакалника у Дебру (3, 1908), и Љазероваца у Дебру (1, 1910).

(5) Баништа

Мештани зову своје село именом „Баништа". У Поменику Манастира Матке недалеко од Скопља се у време између XVII и XVIII века наводи као „Баница": „кадил'к дебьръ село Баница"[119]. У данашњем говорном облику је забележено и у препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 и у потоњим годинама[120]. Слично је записано и у другим изворима с краја XIX века[121]. У најновије време се јавља и као „Бањиште"[122]. Име је добило по изворима лековите топле воде који су претворени у два купалишта („бани"), на јужноме крају села[123].

Сеоско подручје се пружа између потеса Клобучишта на северу (на арбанашкој страни), Скудрња и Косовраста Горњих у Доњој Реци на истоку, Хамета на југу и Спаса на западу. Међа („синур") се простире по местима која се зову Варварица (негдашње село), Орло̑в Камен, Клобучишки Ли̑вађе, Рудина, Штирна (Голема и Мала; крш), Пашина Ливада, Свети Илија (црква), Орлов Камен (други), Ср̑бин Дол (ту је хамско гробље), Грмада, Цуглиница (њиве и ливаде), Долна Цес(та) (њиве и пут према Пишкопеји у Арбанији), Спаски Па̑т. У оквиру тога појаса су места на којима су њиве, ливаде, пашњаци, шуме, голети и кршеви: Арбанавци (ту је била граница, „куфија" с Арбанасима за време Скендербега[124]) и Ваков (било „манастирче"), Вакоско Ливаче (припадало са Ваковом Манастиру Светога Јована Бигорског), Ђоноица (њиве), Улица (тесан пут, а около њиве), Џаферица (њиве), Спаиско̑ Гумно (било, а сад обично гумно), Леништа (расла конопља), Ограђе (њиве), Костење (има кестенова),

Свети Јоан (негдашња црква; данас њиве), Круша, Рамниште, Листомниче (шумица), Гребен (Горни и Долни), Упарки или Уперки (рупе из којих за време хладних дана избија пара), Присој, Страна, Глобоќо Ђубре, Голема Ливада, Цепен Камен, Дрличица, Банишки Дол, Барна (шума), Мажлец, Беличов Камен, Краста, Спротија, Салаици (њиве).

Банишко тло је према истоку планинско и неравно, а на западу прелази у благу равницу. Земљиште је већином кречњачко, али се јављају и шкриљци. Земља за обрађивање је негде растресита („песуклива" и „банелица", које су слабе плодности) а на другим местима лепљива („музга"). Осим ка пољу, по коме има проређеног дрвећа и мало воћака (већином јабука), на осталим странама је ниска шума од леске, храста и букве.

Јужном ивицом банишких кућа тече од истока на запад дубоко усечена речица по имену Ров, који се ствара од неколико извора у планини на местима Солишта и Ђорђо(в) Орев. Он раздваја село од купалишта. Његова вода служи и за пиће, а највише за воденице, наводњавање поља и за појење стоке. Један његов крак је одвојен, улази у село и даје воде чесми Ридоици. Друге воде за пиће у селу су Вилијица и Пишкаиче (Стара Чешма). Највише воде и најлакше за пиће има извор на страни купалишта: Банишка или Банцка Вода или Чешма. Ниже њега има неколико јаких извора знатно топле, већином сумпоровите воде, скупљене у два купатила турске грађевине, у којима се народ купа и лечи углавном од болести костију и мишића[125]. Највећи део те воде је браздом навраћен према Хамету и покреће хамске воденице. Вода је као сурутка беличаста и на изливима облаже кречним сумпором озидане бразде и дрвене ваде. Од другога, мањег дела топле и од речне воде раде банишке воденице, којих има девет, поређаних једна ниже друге.

Баништа су између брда Гребени и речице Рова, на косоме тлу и на осојној страни. Налазе се на средњој висини од 750 метара над морском површином. Деле се на Горњу и Доњу Махалу. Куће су окренуте југу и западу. Саграђене су од камења. У селу је главна црква Светога Димитрија[126] са старим гробљем и „гумном", на коме је сеоско збориште (видети снимак 3). Западно од села је Свети Јован са старим и новим гробовима. У гробље Светога Димитрија су Баништани закопавали родове са славом Петковдана, а у Светога Јована остале. Од неколико година по Уједињењу гробље Светога Јована је постало опће сеоско. Источно од села на високој заравни је црквица Светога Илије. Сеоска слава је о Илиндану („на Илигден"), а преслава на Источни петак („Балоклија"). На оба дана је сабор око Светог Илије. У Баништима има стара основна

школа, једна државна зграда, две гостионице са преноћиштима, пекара, задружна стаја, три пецаре. Неке куће имају електрично осветљење. На страни лечилишта (купалишта) има велики нови угоститељски дом, три мање зграде за посетиоце и болеснике, и једна лична грађевина.

Главно занимање Баништана је и сад воденичарство, угоститељство и зидарство изван завичаја.

Пред крај прошлога века је у Баништима живело 300 Македонаца хришћанске вере[127] у 60 кућа[128]. Касније (1908) као да их је било 35 до 40 и 3 до 4 „недавно почитлучене арбанашке куће"[129]. Почетком 1954 је у њима било 286 лица (159 мушких и 127 женских), међу којима је 246 православних Македонаца (126 мушких и 120 женских) и 40 мухамеданских Арбанаса (22 мушка и 18 женских). Македонци имају 11 родова или породица са 25 домаћинстава, а Арбанаси 6 родова са 10 кућа. Сви су Арбанаси скорашњи досељеници.

Старинци. — *Тунчовци* или Танасковци (имају 3 куће, живе у Горњој Махали, славе Светога Ђорђа Алимпија). — *Нêл'ковци* или Недел'ковци (1, у Горњој Махали, Митровдан). Имали су три куће, али су изумрле. — *Јаћовци* (2, у Горњој Махали, Светога Николу). — *Марковци* (1, у Горњој Махали, Петковдан). У њих се 1913 призетио Јовановић из Боговштице у Рађевини (у Србији), када је био на служби у селу (као жандарм). — *Мерџановци* или Томовци (1, у Горњој Махали, Петковдан), — *Мазниковци* (4, 3 у Горњој и 1 у Доњој Махали, Петковдан). — *Стефановци* (4, по 2 у Горњој и Доњој махали, Петковдан).

Досељеници Македонци. — *Влаовци* (5, 4 у Доњој и 1 у Горној Махали, Светога Николу). Пореклом су „Власи". Били су сточари по планини Крчину. Изгледа да су се саселили око 1845 (подигао кућу Спасе, дед Павлетов који би 1954 имао 80 година). Најстарији Баништани не знају да су њихови вршњаци из тога рода говорили „влашким" језиком. Причају о снажноме Спасету кога су се плашили и арбанашки пљачкаши и силници, јер их је давио у води (сам је могао много да издржи под њом). — *Мандаловци* или Милошовци (1, у Горњој Махали, Светога Николу) су око 1855 избегли из оближњих Конара и прешли у Дебар, одакле се почетком 1900 Мандал (надимак) призетио код изумрлих Милошоваца. — *Таранешовци* или Јако(в)овци (2, у Горњој Махали, Светога Ђорђа). Јаков је око 1860 побегао од Арбанаса из Таранеша, једнога дела оближњих Селокућа. — *Голеиштани* (1, у Горњој Махали, Петковдан) су 1885 пребегли из Голеишта у Голом Брду ниже Спилскога Моста на Дриму[130].

Арбанашки досељеници. — *Содоловци* (2, у Горњој Махали) су се 1898 преселили из „Содола" (Сува Дола, Sohodol-a) у Доњем Дебру, северно од Пишкопеје у Арбанији. —

Перчевци (1, у Горњој Махали) су се после 1912 преселили из Омежа у суседној Малисији у Арбанији (западно од Дрима). — *Ибраимовци* (1, у Доњој Махали) су 1915 дошли из околине Призрена (из некога села у Гори). Домаћин је био у селу најпре пољак и није знао арбанашки („Торбеш беше"); али после женидбе са неком девојком из Љузуније, из пороoице Љ'узунаку, изгубио је свој народни говор Горана. — *Радоешки* (2, у Доњој Махали) су се 1922 доселили из Голог Брда, „од Радоешча преку Дрим" у Арбанији. — *Лешовци* (3, у Доњој Махали). Старином су из Љеша, али су рано прешли у Зогај у суседној Малисији, па у Решане близу Спаса и Дрима (на југословенској страни села), куда су 1912 пребегли због крвне освете („од крв"), а одатле су се 1927 преселили у Баништа. — *Мајта̄ра* (1, у Доњој Махали) су се 1942 коначно пресили из Мајтара у арбанашком делу Поља (северно од Спаса).

Исељеници. — Македонски родови. Поповци (имали 2 куће, живели у Горњој Махали, славили Петковдан) су у Софији од 1915 и 1943. Дамовци (2, у Горњој Махали, Петковдан) су у Скопљу (1, пре 1900) и на граничној служби (1, 1936). Секуловци (2, у животу 1, у Горњој Махали, Светога Ђорђа) су у Скопљу (1, 1918). Негријовци (2, у Горњој Махали, Митровдан) су од 1918 били у Скопљу, па су тамо изумрли (последњи 1953). Јанковци (7, у Доњој Махали, Светога Ђорђа) су се 1903 преселили у Дебар, а одатле су три породице одмах прешле у Скопље. Од македонских *породица*, Тунчоваца има у Скопљу (2, једна преко Софије 1915 и друга непосредно 1954) и у Софији (3 : једна 1920, остале 1922); Марковаца у Дебру (1, 1934 : Јовановић); Мерџановаца у Софији (1, пре 1903); Мазниковаца у Скопљу (2, 1903 и 1938); Калеваца (дељеника Стефановаца) у Лому (2, 1895) и Стефановаца у Скопљу (4 : три 1938 и једна 1953) и у Софији (1, 1943). Влаоваца има у Скопљу (3: 1935, 1942 и 1953); Таранешоваца у Београду (1, 1934) и на државној служби (1, 1941); Голеиштана у Скопљу (1, 1942). — Од *арбанашких породица* има само Лешоваца у Дебру (1, 1941: Аћиф Леш).

(6) Спас

Мештани своје село зову именом „Спас"[131]. Тако је забележено пред крај прошлога века[132] и у најновије време[133]. У том облику је познат и код суседних сељака. Становници Спаса кажу да је село прозвано тако по некоме човеку („Спасе"), али ће пре бити да је име дошло од негдашње православне цркве Светога Спаса.

Земљишно подручје Спаса се граничи потесима Блата Доњег и Горњег на северу (у Арбанији), Баништа и Хамета на истоку, Селокућа на југу, и Дрима и Решана (већим де-

лом у Арбанији) на западу. Сеоска међа се протеже по местима Трапȁне, Фуша, Каменица, Музл'агица и По Дриму. У оквиру тога појаса су њиве, ливаде и утрине са проређеним дрвећем и неком воћком: Киша Спасит (негдашња спашка црква), Огрȁде, Хорта (ћортћа, издан), Ливȁде т Кадијут, Ливȁда т Пáшȁс, Равш т Русит или Росит (некога Македонца Русета), Чайре, Ар т Курбȅјђут, Ар т Будȁлȁс, Ар т Тата (Ђatȁ, сув).

Тло око Спаса је равно, са малим удолинама на југу и благим падом ка Дриму на западу. Земљиште је састављено од речних наноса с истока и прилично је плодно. Село је на благом брежуљку, на средњој висини од близу 580 метара над морем. Повезано је сеоским путовима са суседним насељима.

Јужно од села протиче мала вода Извор који избија близу пута према Пишкопеји (недалеко од границе). За наводњавање употребљавају и речицу Решан, којом иде граница. У селу су Чешма е Маер (добра), доведена са банишкога подручја, и Чешма е Кече (рђава). Чешма е Маер лети смањује своју количину, па се тада јавља оскудица у доброј води за пиће и стога одлази по њу у суседне Селокуће. Многе куће имају и бунаре за домаће потребе и за стоку, међу којима су неки и добри за пиће.

Куће у Спасу су већим делом збијене, али имају пространији двор с окућницом. Окренуте су истоку и југу, а понеке западу. Сграђене су од чатме на каменој основи. У селу има основна школа и џамија. Гробље је даље од кућа, у Фуши.

Становништво се већином бави ратарством.

У Спасу је пред крај прошлога века живело 180 мухамеданских Арбанаса[188a]. Почетком 1954 је у њему било 253 Арбанаса (143 мушка и 110 женских лица), окупљених у 11 родова и породица са 32 домаћинства (куће). У селу нема старинаца. Мештани кажу да су безмало сви њихови преци били „католици" или „Латини", а суседни Македонци тврде да су били православни, па се „потурчили" (тојест помухамеданили). По предању мештана и суседних Македонаца, Спас је нејада био насељен православним становништвом које је имало своју цркву са гробљем на садашњем месту Киша Спасит (црква је уништена, а гробови се познају).

Досељеници. — *Дуковци* (имају 13 домаћинстава) и њихови дељеници Казановци (2) су пореклом из Љуре у Арбанији, где су били „католици". Одатле су прешли у Ђурас у Љузунији, потом у Зогај („Зође") у Малисији, па у суседну „Стушу" (Стошан), одакле се око 1805 доселио као „католик" четврти предак (Зејнел') данашњега Муслија који има 50 година. Када су Дуковци стигли, у Спасу су имали своје пољско имање („чифлиг") браћа Далиб-бег и Хакик-бег Оџоли

из Дебра (искоренили се), па су од њих мало земље купили а делом присвојили. Оџолима су радили слуге и наполичари Македонци. Казановци су били сиромашни када су се доселили, па се први домаћин опасивао ужетом уместо појасом. Једном приликом се добро најео („цел казан изел“) и уже му је пукло. Од тога времена им је остао надимак „Казàни“ или Казановци. — *Лешовци* (4) су из истога места одакле и Дуковци, а дошли су и заједно са њима. Изгледа да су даљим пореклом из Љеша. Имају своје дељенике у суседној Горици („Ђурѝца“), Окштуну („Окшатина“) у Малисији и у Ђурасу у Љузунији. Ородили су се призећивањем једнога претка Дуковаца у Љешовце. И они су били „католици“. — *Дацовци* (3) су 1865 прешли из Мухура у Доњем Дебру, на ушћу Муре и Црни Дрим, западно од Пишкопеје. Тамо су били „католици“. — *Цемене* (1) су 1865 дошли из Селишта на Дримовој притоци Мури у Арбанији. Пореклом су „католици“. — *Хош* (1) су 1870 прешли из Хота у Арбанији, где су им стари били „католици“. — *Нреца* (1) су 1870 дошли из Горенаца у Жупи. Дед данашњег Изета од 55 година се преселио као Торбеш, па се његови потомци поарбанашили. — *Коџа* (2) су око 1875 прешли из Мацокулâ или Мацукле у пределу Маће („во Мат“) према Љури у Арбанији. У своме матичноме месту су били „католици“. — *Куйа* (1) су се 1885 одвојили од свога рода у Пјечи ниже Пишкопеје у Доњем Дебру у Арбанији[184]. Њихови су преци били „католици“. — *Унчи* (1) су се 1914 одвојили од свога матичнога рода у Речу у Арбанији, најсевернијега села Доњег Дебра, близу ушћа Љуре у Црни Дрим. — *Велѝја* (2) су се 1924 преселили из Горњега Блата („Горна Блата“) северно од Спаса (на арбанашкој страни Поља). — *Мајшàра* (1) су 1935 прешли из суседне Мајтаре („од Мајтара“), северозападно од Спаса (на арбанашкој страни Поља), преко Бомова и Решана (са кућа на југословенској страни).

Исељени македонски родови су Топаловци, којих има у Дебру, а потом у Битољу и доскора у Скопљу. Побегли су око 1840 године. По предању, даљим су пореклом из Старовеца близу Пишкопеје[135].

Од *арбанашких* исељеника, Дуковаца има у Цариграду (1, 1935) и у Алајбегији (Алај Бегај) у Арбанији (на арбанашкој страни Поља: 1, 1935), Казановаца у Конарима (1, 1930), Лешоваца у суседној Горици („Ђурици“) у Арбанији (1, 1925), и Дацоваца у Селокућима (1, 1914).

(7) Селокући

Македонци у Дебру и околини зово село именом „Селòкући“ или „Селòкуће“. У препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 се наводи као „Селок8ћи“

са три имена македонских даривалаца[136]. Пред крај XIX века као да се помиње под именом „Село Кичъ“[136a]. У најновије време је записано као „Селокуће Г(орње)“ и „Д(оње)“[137]. Мештани и остали њихови сународници у Пољу га именују као „Селокйч“[138] и деле на „Шула̀н“ или „Шола̀н“ (присоје), „Језолију“ или „Језулйју“ (кажу да значи „осоје“?) и „Тарањѐш“ или „Торонѐш“ (са јако отвореним „о“). Шулан је састављен од две одвојене целине кућа: источне (мало више) и западне (нешто ниже; видети снимак 4). По казивању мештана и Македонаца изван Селокућа, село су основали и у њему дуго живели (до око 1860) православни Македонци, који су имали цркву на месту садашње основне школе у делу Језолији, око које још има трагова од гробља (плоче, кости). Може бити да се тај крај звао македонским обликом „се(ло) ѧнзȣлцы“ или „ѧнзȣлци“, како стоји у Слепчанском поменику, са податком из XVII века[138a].

Сеоско земљиште се граничи потесима Спаса на северу, Хамета, Криваца и Дебра на истоку, Конара на југу и Дрима на западу. Међа се протеже по местима Музл'агйца, Куманйца или Команйца, Зотковйца, Шпела (има извор), Фуша Ха̀мес, Кодра Мал' Кукс, Кодра е Цимо̀лӑс, Ара е Али Пустйнас, Ара Шаза̑ман Блата, Фуша Коња̀рес, Киш (негдашња црква са гробљем), Љуку и Шкозӑс, Дрим, — а то су у исто време и сеоски потеси, на којима су њиве, ливаде, долине, брегови и ситна шума. Земљиште око Селокућа је заравњено, а између његових делова долинасто. Земља је растресита и плодна.

Кроза село теку Банишка Река (Проj Ба̀њӑс) и Бушеска Река (Проj Бушевӑс: долази са Бушеве) и два мања потока, па се сви састају између сеоских делова и као једна река утичу у Дрим. Плаве поље када набујају. У селу има три чесме: Харџе у Шулану (добра за пиће, али слабо тече) и по једна безимена у Језолији (нова, до школе) и у Таранешу. Лети се јавља оскудица у изворској води. У Селокућима има и неколико бунара (7 у Шулану, 14 у Језолији и 6 у Таранешу), чија се вода употребљава већином за кућне послове. Стока се поји са сеоских река, са Дрима, или са извора код Шпеле. Куће су чатмаре. У селу има џамија и основна школа (нова), обе у Језолији. Гробље је у долини између Шулана и Језолије.

Становништво се највише бави ратарством.

Шулан је смештен на почетку пада заравни, према југу, на присојној страни, на средњој висини од 560 метара над морском површином. Језолија је око северне и западне средине косе над којом се сада диже нова школа, на осојној страни, на висини од око 530 метара. Таранеш је по средини другога брда које се диже над сеоском реком и Дримом, на осојној страни, на око 510 метара над морем. Куће Шу-

лана су знатно збијене, Језолије мање, а Таранеша разређене. Све су окренуте већином према паду земљишта. Између села и око њега има и воћака (трешања, ораха, помало кестења).

У Селокућима је пред крај XIX века живело 170 мухамеданских Арбанаса[138б]. Почетком 1954 је у њима било 414 мухамеданских Арбанаса (215 мушких и 199 женских лица), окупљених у 14 родова са 54 домаћинства (куће), од којих на Шулан долазе 20, на Језолију 22 и на Таранеш 12. У Селокућима нема старинаца. Није познато шта је било са многим старим оснивачима села, са православним Македонцима.

Досељеници. — *Машкули* (имају 16 кућа, 5 више и 11 ниже у Шулану) су се око 1820 одвојили од свога матичнога рода у Селиштима на Дримовој притоци Мури у Арбанији. — *Мјештри* (3, у Језолији) су се одмах после 1852 доселили из Љуре преко Мацокула у Арбанији. — *Реца* (4, у Језолији) су 1855 дошли из Мацокула у Маћи у Арбанији. — *Хаса* (4, 2 у горњем крају Шулана и 2 у Језолији) су се 1860 одвојили од свога матичнога рода у Љузунији („Љузнија"). Други њихов део је у Блату на арбанашкој страни Поља, северно од Спаса. — *Франга* или Цапа (4, у Језолији) су се 1870 иселили из Селишта у Арбанији. — *Руци* (4, 2 у горњем крају Шулана и 2 у Језолији) су 1880 прешли из Кацније у Арбанији, југозападно од Селишта. — *Думàни* (4, у Језолији) су 1880 дошли из Стошана у суседној Малисији у Арбанији. — *Даци* (1, у Језолији) су се 1914 одвојили од Дацоваца у Спасу. — *Дачи* (1, у Језолији) су се 1930 преселили из Чаф-Мора у Арбанији („подалеко од Селишта"). — *Стафа* (1, у Таранешу) су 1935 дошли из Ђурице („од Ђорица") у Љузунији до Малисије у Арбанији. — *Цафа* (1, у Језолији) су 1941 дошли из Ковачице у суседном пределу Малисије (у крају „Грика е Вогəљ", тојест Мали Теснац, Мало Грло или Мала Река) у Арбанији. — *Колèци* (6, у Таранешу) су се 1941 одвојили од свога матичнога рода у Стошану у суседној Малисији. Други су отишли у „Зепишта" (Џепишта или Жепишта у Голом Брду на југословенској страни, „пре 80 година" од 1937[138в]). — *Казију* или Казијовци (4, у Таранешу) су се 1941 доселили из Селишта у Арбанији. Њихов део се раније преселио у Кривце. Име су добили по претку који је због услуга учињених турској војсци добио звање „гази" („кази"). — *Кочи* (1, у Таранешу) су 1941 дошли из Черенеца у арбанашком делу Гогог Брда.

Исељеници. — Од *македонских* старинаца у селу се само за Таранешовце зна да су се око 1860 иселили у Баништа. — Од *Арбанаса*, Машкула има у Дебру (1, 1890), Мјештара у Конарима (1, 1935), Руца у Дебру (1, 1954) и Франга у Баланцима („во Балàнца") у суседној Жупи (1, 1930).

(8) Конари

Мештани зову своје село именом „Којнàри“ или „Којнàре“, а суседни Македонци „Кòнари“, „Кòјнари“ или „Кòњари“. У Слепчанском поменику је у годинама између 1544 и 1548 записано као „Конàри“, са два мекедонска имена, а у другој половини XVI или на почетку XVII века стоји „Дéбръ селѡ Кóнари“[139]. У препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 се помиње као „Конари“ са 11 имена македонских даривалаца[140]. У најновије време је записано као „Коњаре“[141] и „Којњари“ или „Коњари“[142]. По предању, село је добило своје име по људима који су напасали коње ниже садашњих кућа, на месту Патковици, где је било лепе траве на ледииама и добро појило[143]. Ти су се људи населили и у Патковици држали многе пловке („патки“).

Сеоско земљишно подручје је између потеса Селокућа на северу, Дебра на истоку, Бомова на југу и Дрима на западу. Конари обухватају подручје суседнога засеока Сушице. Међа се пружа по местима Фуша е Којнàрес, Фуша е Џепчѝштес, Шушѝца или Шушàиц, Забèли и Дèјме, Забèли и Кỳрзàс, Равша е Лиски Дàпит, Шлајна, Врачѝска, Тона (thona), Дрим. У оквиру тога појаса су њиве, ливаде, пашњаци и ниска шума по брежуљцима на местима која се зову Урда или Орда (ordha) е Русит или Рòсит, Вори Бард (bardh) Мајка, Шпела (издан), Уј те Фтòфт, Габрнѝче, Љугу и Шкоз, Летѝја (lethija) е Мјèштит, Нива Даут Имàми, Кодра е Куће, Извор, Патковѝца, Ара е Ескут, Ара Шарòфит, Ара е Ђорес, Забèли, Марèна (кестењар; негдашњи „манастир“), Шулàн, Ливàди и Питàркс, Љугу и Ајакут, Лера (кестењар). Земљиште око Конара је заравњено, са благим удолинама. Има много кестенова, особито на коси јужно од села. Земља је по удолинама црница, а наоколо растресита, наносна.

Кроза село тече мала вода с извора Џепчиште и служи за наводњавање и појење стоке. За пиће се употребљава само Чешма е Бард (bardh) која лети мало тече, а кашто и пресахне. Талавѝца је у сеоској низини и средини, до речице, и служи само за прање. И она престаје да тече за време сушних лета. У селу има 15 бунара, али су добра за пиће само три, мада се у највећој летњој жези вода смањује и од употребе замути. Сељани оскудевају у води за пиће.

Конари су смештени на нижим странама речне долине, на средњој висини од 540 метара над морском површином. Северни део је на присојној а јужни на осојној страни. Не дели се на крајеве (махале). Куће су окренуте већином према паду земљишта. Саграђене су од чатме. У селу има џамија и основна школа. Гробље је на истоку од села, на месту Фуша.

Становништво се бави тежаштвом, али има добрих прихода од кестења. Раде и као летњи радници („аргати") изван села[144].

Записано је да је пред годину 1889 у Конарима живело 28 лица арбанашких[145]. Године 1912 је село имало 41 кућу[146], а средином 1916 220 „Турака" (тојест Арбанаса)[147]. На почетку 1954 је у Конарима било 302 мухамеданска Арбанаса (157 мушких и 145 женских лица), окупљених око 14 родова са 52 домаћинства (куће). Старац од 75 година памти да је у селу било 14 кућа неподељених родова. У Конарима нема староседелачкога становништва. Оснивачи села и старинци су били Македонци, који су имали своју цркву са гробљем на месту Ќиш (црква). Одатле су две иконе (Богородице и Христа) пре 150 година пренете у банишку Цркву Светога Димитрија. Зна се шта је било само са једним стариначким македонским родом.

Досељеници. — *Да̄мо̀ни* (имају 3 куће) су се 1805 иселили из Отишана („Отиша̀н") у Голом Брду, где су били мухамедански Македонци. — *Фида* (7 кућа) су око 1810 прешли из Пишкопеје у Арбанији. — *Зенга* (3) су 1810 прешли из Клења у Голом Брду као „Торбеши" по имену Зенговци (били су имућни). — *Азизи* (4) су се 1814 иселили из Топојана у суседној Малисији у Арбанији. — *Хајсе* (4) су се пре 1820 доселили из Мацокула у Маћи у Арбанији. — *Ќаја* (6) су се 1829 одвојили од свога матичнога рода у Селиштима на Мури у Арбанији. — *Лел'а* (4) су се око 1834 одвојили од свога матичнога рода у Зогају („во Зоѓе") у суседној Малисији у Арбанији. — *Стрикча̀н* (8) су 1839 дошли из Стрикчана у Арбанији, на левој страни Виде Дзвезде или Окштунске Реке. — *Мура̀ти* (2) су се 1844 доселили из Кацније („се праит таму борина") у суседној Малисији у Арбанији. — *Бајре* (5) су 1850 дошли из Клења на арбанашкој страни Голог Брда као мухамедански Македонци (Торбеши). — *Деме* (1) су се 1852 одвојили од свога матичнога рода у Хомешу у суседној Малисији у Арбанији. — *Со̀доли* (2) су се пре 1870 иселили из Сухога Дола („Содол") у Доњем Дебру, северно од Пишкопеје у Арбанији. Касније је један њихов део одатле отишао у Баништа. — *Делӥши* или Лика (2) су се после 1885 одвојили од свога матичнога рода у Селиштима у Арбанији. — *Ќаза̀ни* (1) су се 1930 одвојили од свога рода у оближњем Спасу.

Исељеници. — Од *македонских* родова се зна за Мандаловце да су се око 1855 иселили услед арбанашког притиска у Дебар, одакле је један њихов потомак прешао у Баништа. — Од *Арбанаса*, Дамона има у Смирни у Турској (3, две 1908 и једна 1922); Азиза у Војнику, у арбанашком делу Поља (1, 1895); Хајса у Охриду (3, 1880) и у оближњем Хамету, у коме се зову Беќири (1, 1954); Каја у Дебру (1,

1930), — и Мурата у суседним Селокућима, у крају Шулану (I, 1935).

(9) Сушица

Мештани свој заселак зову именом „Шушѝца“, „Шушѝц“ или „Шушàиц“, а сви Македонци у Пољу дебарском „Сушица“. У Поменику Манастира Матке недалеко од Скопља се између XVI и XVII века наводи „дьбрь сел(о) Сȣшица“[148]. У препису Поменика Манастира Светога Јована Бигорског из 1863 се између Конара и Рајчице наводи „село Сȣшица долнà“ са 18 имена македонских посетилаца, што се зацело односи на насеље у Пољу дебарском[149]. Од краја прошлога века до најновијега времена је записано као „Сушица“[150]. Име је добила по сувој долини[151].

Земљишно подручје Сушице се убраја у потесе Конара и сматра се њиховим засеоком. У њену подручју су места Ке Кэйш (код негдашње цркве православних Македонаца, око које је дуго времена било плоча од гробова), Брака е Белгер (мочвара), Синанàица и Оградe. Земљиште Сушице је равно и благо искошено, састављено од растресите црвенице. Село је у сувој долини, на средњој висини од 570 метара над морем. За пиће служи вода са Чешме е Сакиббегут, а за наводњавање градина с издана („од пив“) Орда Шушàиц. Куће су чатмаре. Има гробље на Забелу, између засеока и Конара.

Главно занимање становништва је ратарство.

Сушица је некада била власништво Сакиб-бега из Дебра. Пред крај прошлога века је у њој живело само 76 православних Македонаца, без Арбанаса[152]. Почетком 1954 је у њој било једино 38 мухамеданских Арбанаса (25 мушких и 13 женских лица), окупљених у једном роду са четири куће. У селу нема старинаца. Оснивачи су његови били православни Македонци, потоњи беговски наполичари, који су се некуд иселили. Имали су своју цркву са гробљем на месту Ке Кэиш (Код Цркве).

Досељеници су *Дема* (4), који су се пре 1820 одвојили од свога матичнога рода у Хомешу у суседној Малисији у Арбанији. Одатле се касније одвојила друга породица и отишла у Конаре (Деме).

(10) Бомово

Мештани изговарају име свога села „Бомоов“, Селокућани „Бофмоол“, а сви суседни Македонци „Бомоо“ или „Бомô“. У Слепчанском поменику се између 1544 и 1548 године наводи под именом „Бохма“ са два македонска женска имена[153]. Пред крај прошлога века је записано као „Бомо“[154], а у најновије време „Бомово“[155]. У народу се не говори ни-

шта о пореклу и значењу имена села. Старији облик имена указује на корен „бох“[156] и неко лично име у вези са њим.

Земљишно подручје Бомова се граничи потесима Конара и Сушице на северу, Дебра на истоку и Дрима на западу. Оно обухвата и потесе суседнога засеога Трнаника. Сеоска међа се пружа по местима Тана (thana), Врти Плоска, Кәштѐња те Кара̀џа̏с, Кајша (негдашња православна црква са гробљем), Равшет е Ђа̀та, Шула̀н, Фуша е Ше̏(х)рит (града, тојест Дебра), Шула̀ни Таранѐјкут, Чешма Бајракта̀рит, Дрим. У оквиру тога појаса су сеоске њиве, ливаде, брдски пашњаци и ниска и проређена шума на местима која се зову Фуша те По̏штра, Забѐли и Ри̏и, Забѐли Па̏ша̏с, Кәштѐњет е Млоња, Љуђу и Оџо̀лит, Ворја е Симес (гроб некога Симе), Фуша е Бракс, Лети̏ја (lethija) е Сеифа̏с, Верајит е Чекут (јела), Гропа Таранѐјкут (гробови), Забѐли Поста̀инс (Пустинови), Фари̏ште (папрадиште), Шкоза, Ара Бојаџи̏јут, Ке Ворет (гробље сеоско), Равше (до Дрима), Лива̀да. Земљиште око Бомова је валовито, са заравнима и благим удолинама. Земља је већином растресита црвеница. Око села расте ретка и ниска храстова и лескова шума. Има и смрче. Од воћака има више кестенова и мало ораха.

Северним крајем Бомова тече слаба вода Пројко која се скупља од бочних извора према истоку. У селу се вода за пиће употребљава са Чешма е Таневе (thaneve: код дрена) и са Проја или са Дрима. Вода у 12 сеоских бунара је такође добра за пиће.

Село је дуж доњега дела јужне косе долине, на осојној страни, и протеже се до Дрима. Подигнуто је на средњој висини од 520 метара на̀д морском површином. Уколико се иде према западу (Дриму), куће су разређеније. Окренуте су према нагибу замљишта и истоку. Доњи део кућа је од камења, а горњи од чатме. У Бомову има џамија и основна школа. Гробље је више села ка југу, на месту Фуш Вореш, и заједничко је са Трнаником.

Становништво се више бави ратарством, а раније је било развијено и сточарство. Многа одрасла лица су одлазила на летње послове изван завичаја као надничари или „аргати“ (већином жетеоци).

У Бомову је пред крај прошлога века живело 120 мухамеданских Арбанаса[157]. Почетком 1954 је у њему било 196 становника (100 мушких и 96 женских), међу којима је 187 мухамеданских Арбанаса (95 мушкараца и 92 женска члана) и 9 мухамеданских Цигана (5 мушких и 4 женска лица), смештених у 3 рода са 29 домаћинстава (кућа). У селу нема старинаца. Зна се да су село основали православни Македонци, који су имали своју цркву са гробљем на месту Кајша, северније од данашњих кућа, крај завоја Дрима,

Досељеници Арбанаси. — *Марке* или Марковци (имају 26 кућа) су се око 1832 одвојили од свога матичнога рода у Зогају у суседној Малисији у Арбанији. По предању тога рода и суседних Македонаца, седми предак (Марке) је био у своме завичају „католик"[158] и као такав доживео да га унук Сал'а преведе у Бомово. — *Мајтара* (1) су се 1854 иселили из Мајтара у арбанашком делу Поља дебарскога. — Досељеници *Цигани* су *Цнољ* или Цноли (2), који су се преселили са Маркама. Говоре арбанашким језиком и не желе да се означе Циганима. Одавна су почели да се занимају ратарством.

Исељеници. — Марка има у суседном засеоку Трнанику (6: три куће 1925, једна кућа 1941 и две куће 1942), у Решану (на граници с Арбанијом код Дрима: 2, 1925), у Ђурици (2, 1945), у Зогају (1, 1945) и у Дебру (1, 1950). Има их и у Ђиновецу у Голом Брду у Арбанији[158a].

(11) Трнаник

Мештани зову свој заселак именом „Тараник" или „Таранаjк", а суседни Македонци „Трнаник". У македонском облику се јавља једино у записима, али из новијега времена[159]. Име је добио по многом трњу којим је било обрасло цело место пре стварања насеља. Тај је заселак био пољско добро дебарских бегова Пустина и Алил-Кабе.

Земљиште Трнаника је у благој лучној удолини која се отвара ка Дриму. Кроз њу тече слаби Проj који се ствара од више извора. Земља је већином растресита црвеница. Заселак је састављен од три појединачне и удаљене кућне целине на обе стране долине, и свака има по једну чесму: Чешма Верајн ве Епр, Чешма Алил-Кабâс и Чешма е Данит (Рамаданова). Заселак је на средњој висини од 600 метара над морем. Куће су окренуте према паду коса. Чатмаре су.

Становништво се бави обрађивањем земље.

У засеоку је почетком 1954 живео 41 мухамедански Арбанас (26 мушких и 15 женских лица) у једном роду са шест домаћинстава (кућа). У њему нема старинаца.

Досељеници су *Марке* (6), који су се одвојили од свога рода у суседном Бомову и прешли на пољска добра („чивлидзи") дебарских власника: 3 куће 1925 на имање Пустинâ, једна 1941 и две 1942 на Алил-Кабино.

ИЗВОРИ И НАПОМЕНЕ

1) Тома Смиљанић у чланку „Дебарски Пољани и Реканци" у *Narodnoj starini* XIII (у Загребу, 1934; овај рад ће убудуће бити навођен скраћено: *Narodna starina* XIII), на странама 64 и 67 убраја у Поље и Горње Косо(в)расте, мада се налазе у сливу Радике, о чему видети у његову раду „Мијаци, Горна Река и Мавровско Поље" у *Српском етнографском зборнику* (скраћено: *СЕЗб)* XXXV (у Београду, 1925) и у приложеној карти на крају. Старији писци — например Василъ Кѫнчовъ у *Македония*, етнография и статистика (София, 1900; скраћено: Кәнчов), 259 и 260; или Лазаръ Димитровъ из Дренока у суседном Голом Брду у чланку „Кратки етнографски бѣлѣжки за Дебърско съ огледъ къмъ говора въ тоя край" у *Извѣстия на Семинара по славянска филология* при Университета въ София за 1904 и 1905 (София, 1905; скраћено: Димитров), на страни 265 — не убрајају у Поље и то село, иако се још од раније знало да је женска ношња у Горњим Косоврастима једнака ношњи код македонских Пољанки, како пише Мијак из суседнога Галичника Панајот Ђиновски у *Живая старина*, выпускъ I, годъ девятый (С. Петербургъ, 1899; скраћено: Ђиновски), 245.

2) Кәнчов, 259.

3) Димитров, 265; Јордан Иванов у *Македонском прегледу* I-4 (София, 1925; скраћено: *МПр*), 44; *Narodna starina* XIII, 60; *Дебърски гласъ* I-I (София, 1935), 9 и 10.

4) Видети у Посебноме делу о Рајчици, или напомену 86.

5) О облику и саставу земљишта Поља видети чланак Миливоја Гашевског „Дебарска котлина, геоморфолошки забележувања" у *Гласнику Српског географског друштва* XXXIII-1 (Београд, 1953), 31 до 43 Мој одељак је написан независно од чланка Гашевског. Видети још мало и у Вељићеву прилогу „Дебар и његова околина" у *Братству* VIII (Београд, 1899; скраћено: *Братство* VIII), 27.

6) О поднебљу Дебра има мало података и у чланку Јована Хаџи-Васиљевића „Град Дебар у време ослобођења 1912 г." у *Братству* XXXI (Београд, 1940; скраћено: *Братство* XXXI), 134 до 135.

7) Јован Цвијић: *Балканско Полуострво* II (Београд, 1931; скраћено: *Б. Полуострво* II), 193.

8) Јевто Дедијер: *Нова Србија* (Београд, 1913), 223; *Народна енциклопедија* српскохрватскословеначка (уредио д-р Станоје Станојевић) I, под „Дебар" (чланак д-ра Војислава Радовановића); *Дебърски гласъ* I-1, 9, без разлога говори о краку Viae Egnatiae.

9) О путовима видети мало података у *Братству* VIII, 34 до 35, и у *Братству* XXXI, 132 до 134.

10) Кәнчов, 241 и 254.

11) Кәнчов, 222.

12) Јован Хаџи-Васиљевић у *Муслиманима наше крви* у Јужној Србији (Београд, 1924; скраћено: Хаџи-Васиљевић: *Муслимани*), 17, пише: „Ово село Турци зову Елесци, као да је добило име од турског имена Елез".

13) Кәнчов, 275; Max Vasmer: *Die Slawen in Griechenland* (Berlin, 1941; скраћено: Vasmer). 200.

14) Кәнчов, 303.

15) Селищев: *Македонские кодики* XVI-XVIII веков (София, 1933; скраћено: Селишчев: *Кодики*), 73 и 85.

16) Кәнчов, 317 и 318.

17) Кәнчов, 334.

18) Селишчев: *Кодики*, 112.

19) Селишчев: *Кодики*, 67.

20) Селишчев: *Кодики*, 67 и 81: „Конари".

21) Селишчев: *Кодики*, 67 и 81.

22) Селишчев: *Кодики*, 22.

[23]) Милетич у *Списание* на Българската академия на науките XVI (София, 1918; скраћено: *Списание* XVI), 20, 25 и 29.

[24]) *Списание* XVI, 29.

[25]) Хан: *Путовање* кроз поречину Дрина и Вардара у 1865 (Београд, 1876; скраћено: Хан: *Путовање*), 384: „по свој прилици по једноме заклоњеноме селу".

[26]) Д-р Петар Лисичар: „Нашата македонска антика" у *Современости* 7-8 (Скопје, 1954; скраћено: Лисичар), 593.

[27]) *Братство* XXXI, 126.

[28]) *Братство* XXXI, 126.

[29]) *Narodna starina* XIII, 66; *Братство* XXXI, 126, на месту „Кодра-Орашац".

[30]) О Пекларици има података и у *Narodnoj starini* XIII, 68.

[31]) Селишчев: *Кодики*, 67.

[32]) *Списание* XVI, 29: „Село Пѣнецъ" са 16 македонских имена; Хаџи-Васиљевић, 16, у напомени 33: „Пјанец"; *Братство* XXXI, 126; *Извештаи* од 1903 година на српските консули... (уредио Љубен Лапе; Скопје, 1954; скраћено: *Извештаи* од 1903), 97.

[32а]) *Списание* XVI, 25 и 29.

[33]) *Братство* XXXI, 126.

[34]) Лисичар, 584.

[35]) Лисичар, 592 до 593.

[36]) Иречекъ: *История на българитѣ* (София, 1929), 40 до 42.

[37]) *МПр* III-1, на страни 2.

[38]) Јиречек: Историја Срба I (Београд, 1952; скраћено: Јиречек, или Јиречек-Радонић), 22; Селищев: *Славянское население в Албании* (София, 1931; скраћено: Селишчев: *Славјанскоје насељеније)*, 48; Кәнчов, 4. Другојаче је у *Историји народа Југославије* I (Београд, 1953), 22 и 51.

[39]) *Narodna starina* XIII, 66.

[40]) Лисичар, 593.

[41]) Јиречек I, 191; Лисичар, 593 (а и Лисичар у *Живој антици* III, за 1953, 251 до 252).

[42]) *Историја народа Југославије* I приложена карта између страна 56 и 57.

[43]) *Историја народа Југославије* I, 277, и карта између страна 287 и 289.

[44]) *Историја народа Југославије* I, 280 до 281.

[45]) *Историја народа Југославије* I, 285.

[46]) *Историја народа Југославије* I, 287.

[47]) Јиречек-Радонић II, 7.

[48]) *Историја народа Југославије* I, 346, 362 и 363.

[49]) Костић: *Наши нови градови на Југу* (Београд, 1922), 85; *Историја народа Југославије* I, 347. Т. Томоски: „Исправки и дополненија на некои карти од средновековната историја на Македонија" у *Годишном зборнику* Филозофског факултета VIII (Скопје, 1954), 115 („contrata de Debar") и 116; видети и границе на карти на крају његова чланка.

[50]) *Историја народа Југославије* I, карта између страна 344 и 345.

[51]) О њему видети у *Народној старини* XIII, 61; Миленко Филиповић: *Голо Брдо* (Скопље, 1940), 13; Milan Šufflay: *Srbi i Arbanasi* (Београд, 1925), 133 до 134.

[52]) Јован Радонић: *Ђурађ Кастриот Скендербег* и Арбанија у XV веку (Београд, 1942), 1.

[53]) Јиречек I, 374.

[54]) *Братство* XXXI, 137.

[55]) Хаџи-Васиљевић мисли да је мухамедањење у околини Дебра почело од XVII века (*Братство* XXXI, 158), а Кәнчов, 41, од XVI века, за време Селима I (1512 до 1520).

[56]) Упоредити мишљење код Хаџи-Васиљевића: *Муслимани*, 20.

[57]) Видети о томе опширније код Хаџи-Васиљевића: *Муслимани*, 65 до 71, 76 до 77.

[58]) Тако и у *Братству* XXXI, 153.

[59]) Упоредити и *Братство* XXXI, 153 до 156.

[60]) Ђиновски, 249; *Братство* VIII, 29 (у напомени 1), 32, 33 и 40; Кэнчов, 85, 90 до 91; Цвијић: *Б. Полуострво* II, 194 и 195; *Дебърски гласъ* I-1, 20; *Братство* XXXI, 143; Панче Михаилов: *Градски дебарски говор* (Скопје, 1954), 7 до 8; *Извештаи* од 1903, према регистру уз речи „Дебар", „дебарско" и слично.

[61]) Тако и у *Братству* XXXI, 157, — али писац време помера уназад (од XVI и XVII до најновијих дана).

[62]) *Братство* XXXI, 143; Русић: „Питање Закамена" у *Годишном зборнику* III (за 1950) Филозофског факултета у Скопљу, чланак 7, на странама 14 и 15; Русић: „Малесија" у *Годишном зборнику* VI (за 1953), 18 до 21.

[63]) Селишчев: *Кодики*, 67 и 81.

[64]) Селишчев: *Кодики*, 67.

[64a]) Селишчев: *Кодики*, 73 и 85. Он пише да се то име односи на садашњу Језулију („нын. Jezullija в подпрефектуре Zerqani; другое название этого пункта — Okeštuni") на арбанашкој страни, коју нисам могао наћи, па сматрам да се односи на селокућку Језолију.

[65]) Селишчев: *Кодики*, 22.

[66]) Уопће о кућама Пољана видети у чланку Арсенија Алексијева „Етнографски бѣлѣжки за полянитѣ, мияцитѣ и бърсяцитѣ" у *Сборнику* за народни умотворения . . . XXX (София, 1914; скраћено: *Сб*), 11 до 12.

[67]) *Сб* XXX, 4 и 5; Цвијић: *Б. Полуострво* II, 195; *Narodna starina* XIII, 59, 60 и 68.

[68]) Хаџи-Васиљевић: *Муслимани*, 20 („„Арнаути" неће никако јавно и пред више људи признати да су били *једно и исто* са садашњим својим суседима хришћанима, а не могу да мимоиђу традицију. Да се не би ни по пореклу изједначили са православним суседима, довијају се кад морају признати да су били хришћани, да су им стари били бар католици — Латини".

[69]) Кэнчов у своме попису насеља у Пољу дебарском не наводи Селокуће, Конаре и Трнаник, али бележи „Село кичъ" у суседној арбанашкој Малисији, које пре може да се односи на пољско Селокуће или „Селокич" (како га изговарају Арбанаси) него на заселак Кич који је на другој половини и лево од главнога пута између Дебра и Пишкопеје (видети на листу „Дебар" карте Југославије од 1922 до 1923, у размери 1 : 100.000). И поред те непоузданости, ја узимам и Кэнчовљево „Село кичъ" као да је пољско Селокући. Кэнчов, 259 и 260.

[70]) Видети и *Narodnu starinu* XIII, 67.

[71]) Видети напомену 60.

[72]) Видети мало у *Сб* XXX, 16 до 17.

[73]) Видети и рад д-ра Томе Смиљанића „Сточарство на Бистри, Стогову, Крчину и Корабу" у *Прилозима за познавање сточарства* у нашим високим планинама (посебна издања Географског друштва 12; Београд, 1932), 8 до 11, 31.

[74]) Видети и у *Братству* XXXI, 177.

[74a]) *Братство* XXXI, 179.

[75]) *Братство* XXXI, 178, за које стоји да су становници Конара одлазили „на гурбет" „по 25—30 душа сваке године", али се не наглашава да је само за време лета и јесени.

[75a]) Русић: „Саиџије у Македонији" у *Годишном зборнику* Филозофског факултета у Скопљу III (за 1950), чланак 8.

[76]) Видети о томе и у *Братству* XXXI, 156.

[77]) Ђиновски, 246.

[78]) *Братство* XXXI, 156.

[79]) У *Сб* XXX, 8, писац уместо имена „Рајчица" за средњи крај наводи „Чурчиовци" по роду Ђурчијоваца.

[80]) Користио сам се преписом свога друга д-ра Харалампија Поленаковића, професора универзитета у Скопљу.

[81]) У *Сб* XXX, 8, писац наводи да је име Рајчице настало од речи „рај“ и наставка „ца“, па се језичким путом дошло до данашњег облика. Томе се противи и наведено предање и досадашњи писани извори о селу.

[82]) *Списание* XVI, 25 и 29.

[83]) *Списание* XVI, 20.

[84]) Ђиновски, 242 и 246: „Райчица (Радичица)“; Кэнчов, 259.

[85]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 до 1923, у размери 1:100.000.

[86]) Видети и *Сб* XXX, 37. За њ је знатно раније знао и Ами Буе у *Recueil d'itinéraires* . . . (Vienne, 1854), 264: „Raischitza, où il y a une carrière de gypse“. Видети и чланак д-ра Војислава Радовановића „Гипсни рељеф Косовраста у долини Радике више Дебра“ у *Гласнику географског друштва* XVIII (Београд, 1932), 59 до 76.

[87]) Видети слог уз напомену 80.

[88]) Ђиновски, 246, наводи све, само што за прву не помиње свеца: „цркви: 1. Манастирска; 2. Храм св. Варвар; 3. Св. Танасия; 4. Св Димитрия; поп од грат“. Прву и последње две наводи и Алексијев у *Сб* XXX, 8.

[89]) Видети и *Сб* XXX, 8.

[90]) Кэнчов, 259.

[91]) То се слаже и са податком Ђиновског, 246, из деведесетих година прошлога века: „до 60 к.“.

[92]) *Сб* XXX, 8.

[93]) Смиљанић у *Narodnoj starini* XIII, 68, наводи да „родови из порушене Пекларице славе Петровдан и има их у Рајчици и Броштици“, другојаче него овде.

[94]) Видети напомену 93.

[95]) Кэнчов, 147, је бележи „Петгъсъ“.

[96]) Смиљанић у *Narodnoj starini* XIII, 67, пише да су названи именом „Татар-Елевци“ по томе што су „из овога села били у старо време писмоноше или татари. Зову га Град Елевци“.

[97]) Видети напомену 80.

[98]) *Списание* XVI, 29.

[99]) Ђиновски, 246.

[100]) Кэнчов, 259; *Братство* XXXI, 126.

[101]) Хаџи-Васиљевић: *Муслимани*, 17. „Елевци“ није могло настати од пољанске узречице „еле“, како наводи Смиљанић у *Narodnoj starini* XIII, 70, о чему сведочи и име за њене становнике „Елешани“ и придев „елешки“.

[102]) Ђиновски, 246: „црков нова на стар темел; храм св. Димитрия. Поп Ћипро од грат“.

[103]) Ђиновски, 246: „чифлик“.

[104]) Кэнчов, 259.

[105]) Ђиновски, 246.

[106]) Селишчев: *Кодики*, 67.

[107]) *Списание* XVI, 29.

[108]) Кэнчов, 259; Димитров, 265; *Narodna starina* XIII, 64 и 68; лист „Дебар“ карте Југославије од 1922 до 1923, у размери 1:100 000.

[109]) Vasmer, 183.

[110]) То потврђује и Смиљанић у *Narodnoj starini* XIII, 68, где осим крајева правог Дебра наводи и Пијанец и Кривце. Слично народно схватање помиње и Хаџи-Васиљевић у *Братству* XXXI, 126, али сам мисли (на страни 127) да су Кривци били засебно насеље.

[111]) Кэнчов, 259.

[112]) Све називе арбанашких родова и породица сам бележио тако како су ми их именовали сеоски најстарији људи, моји казивачи. Из тога не изводим закључак да су они и македонског порекла. На тај исти начин сам писао и најприближнији изговор месних имена. У глави „Имена насеља, места и вода“ (особито на странама 118 и 119) и у

већини описа села се види да скоро сва македонска имена имају другојачи облик и нагласак кад их употребе Арбанаси. Пада у очи да они стари словенски носни глас „ж“ изговарају најчешће „о“ („Голем Пот“).

[113]) *Списание* XVI, 29

[114]) По *Списанију* XVI, 24.

[115]) Кәнчов, 260.

[116]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 до 1923, у размери 1:100.000.

[117]) *Списание* XVI, 29.

[118]) По *Списанију* XVI, 24.

[119]) Селишчев: *Кодики*, 22 и 23.

[120]) *Списание* XVI, 29; Кәнчов, 259, — на оба места „Баница“.

[121]) Хан: *Путовање*, 153: „Бајнче (Бањиште)“; Ђиновски, 246: „Банице“.

[122]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000.

[123]) Vasmer, 22.

[124]) Смиљанић га у *Narodnoj starini* XIII, 66, бележи као „Арбанасовци“.

[125]) О саставу и особинама воде видети у раду Божидара Вајића „Минералне лековите воде у Јужној Србији“ II у *Гласнику Скопског научног друштва* VI (одељење природних наука 2; Скопље, 1929), 83 до 84.

[126]) Ђиновски, 246, помиње само њу.

[127]) Кәнчов, 259.

[128]) Ђиновски, 246.

[129]) *Сб* XXX, 8.

[130]) Филиповић у *Голом Брду* (Скопље, 1940), 39, их је забележио као „Митревци“.

[131]) Смиљанић у *Narodnoj starini* XIII, 60, ово село без објашњења убраја у жупе.

[132]) Кәнчов, 259.

[133]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000.

[133a]) Кәнчов, 259.

[134]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000 има заселак „Peq“ јужно од Пишкопеје.

[135]) Тако и у *Брству* XXXI, 160.

[136]) *Списание* XVI, 29.

[137]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000.

[138]) Хаџи-Васиљевић у *Брству* XX I, 156, погрешно бележи: „Тако атар села *Злокућана* (арн. Селокућ)“.

[138a]) Селишчев: *Кодики*, 73 и 85.

[138б]) Кәнчов, 260. Видети напомену 69.

[138в]) Филиповић: *Голо Брдо*, 30: „Колецовски“.

[139]) Селишчев: *Кодики*, 67 и 81.

[140]) *Списание* XVI, 29. А на страни 25 Милетич наводи да „отъ село *Конари* (Дебърска каза, Но 19) има записани 3 имена“.

[141]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000.

[142]) *Брство* XXXI, 178.

[143]) Vasmer, 109. По облику имена и према пореклу родова се види да нема везе са турским Коњарима, како мисли P. Träger у „Jürüken und Koniaren in Macedonien“ у *Zeitschrift*-у *für Ethnologie* XXXVII (Berlin, 1905).

[144]) *Брство* XXXI, 178.

[145]) По *Списанију* XVI, 25.

[146]) *Брство* XXXI, 178.

[147]) *Списание* XVI, 25.

[148]) Селишчев: *Кодики*, 22.

[149]) *Списание* XVI, 29.

[150]) Кәнчов, 259; лист „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000.

[151]) Vasmer, 97.

[152]) Кәнчов, 259.

[153]) Селишчев: *Кодики*, 67 и 81.

[154]) Кәнчов, 259.

[155]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000.

[156]) Селишчев: *Кодики*, 112.

[157]) Кәнчов, 259.

[158]) То исто наводи Хаџи-Васиљевић у *Муслиманима*, 19, у напомени 39; а у *Браству* XXXI, 163 до 164 додаје да су даљим пореклом из Црне Горе.

[158a]) Филиповић: *Голо Брдо*, 36 („Марковци су избегли из Бомова сада чисто арбанашког села“).

[159]) На листу „Дебар“ карте Југославије од 1922 и 1923, у размери 1:100.000.

[160]) Vasmer, 189.

Branislav Rusić

DAS DEBAR-FELD

(Zusammenfassung)

Die Bezeichnung Debar-Feld (mazedonisch „Pole debarsko") umfasste früherer Zeit das Gebiet zwischen dem Flusse Radika im Süden, im Norden bis nach dem Dorfe Erebar, im Osten das Gebiet zwischen den Gebirgen Krčin und Stogovo und im Westen bis zum Flusse Crni Drim. Zur Zeit der türkischen He.rschaft, als es im niederen Teile des Feldes bedeutend mehr slawische Bevölkerung gab, trug das Gebiet nördlich vom Bache Rešan, welches heute zum grössten Teile an der Grenze zwischen Jugoslawien und Albanien liegt, den Namen „Dolno Pole" („Unteres Feld"), und der Teil südlich desselben hiess „Gorno Po'e" („Oberes Feld"). Mit dem Schwinden der slawischen Bevölkerung nördlich des Rešan, ve-schwand auch die Teilung in zwei Gebiete des Feldes, so dass man heute unter dem Namen „Pole debarsko" den Teil, der einst als „Gorno Pole" bezeichnet wurde, versteht. Das heutige „Pole debarsko" umfasst die Dörfer Rajčica, Elevci, Krivci, Hame, Baništa, Spas, Selokući, Konari, Sušica, Bomovo und Trnanik, d. h. die Siedlungen um die Stadt Debar, in West Mazedonien (die Stadt selbst hat Kollege Dr. Trifunoski durchstudiert). Die ersten fünf Dörfer liegen an den Hängen oder am Fusse des Krčin und die übrigen liegen im Westen in der Niederung. Der Gebirgsboden ist zum grössten Teile kalkartig und in der Niederung ist er hauptsächlich aus lockerer roter Erde zusammengesetzt. Das Klima des Feldes ist wegen seiner geschützten Lage sehr milde, obwohl seine mittlere Höhe über dem Meeresspiegel bedeutend ist (der höchste Punkt liegt auf 2255, und der niedrigste auf 470 Meter). Aus dem Osten ergiessen sich einige Bäche, von welchen der grösste Rov heisst und neben Baništa vorüberfliesst. An der Südseite dieses Dorfes entspringt ein starkes Schwefelheilwasser, dessen Temperatur gegen 41° C. beträgt. In den östlichen Teilen dieses Gebietes wachsen hauptsächlich Eichen- une Buchenwälder, und im Westen gibt es Flächen mit Edelkastanien. Von selteneren wilden Tieren gibt es am Krčin manchmal Bären und Wildschweine.

Das Feld ist mit den Nachbargebieten durch drei Hauptfahrwege verbunden: einer davon führt gegen Piškopeja in Albanien, der zweite längs des Flusses Radika gegen Kičevo und Gostivar und der dritte längs des Crni Drim gegen Struga und Ohrid. Von diesen Fahrwegen zweigen bei Debar oder bei den Feldsiedlungen kleinere Dorfwege ab. Der Verkehr wickelt sich bei der Bevölkerung auch heute noch meistens mit Lasttieren ab.

Es gibt Anzeichen, welche bezeugen, dass auf dem Gebiete des Debar-Feldes auch alte Ansiedlungen bestanden haben, doch viel mehr Spuren sind aus der slawischen Zeit vorhanden. Manche der heute bestehenden Dörfer werden zum ersten mal in den Aufzeichnungen aus der Mitte des XVI Jahrhunderts erwähnt. Die jetzigen Dörfer im Debar-Felde sind grösstenteils von gedrängtem Typus. Die grösseren Dörfer sind in Dorfviertel („Mâla") eingeteilt. Die Häuser von einst waren niedrig und mit einem Raum, wo auf einer Seite die Menschen lebten, auf der anderen das Vieh. Seit Anfang des XX Jahrhunderts treten an ihre Stelle durchwegs einstöckige Häuser mit einem Söller. In den östlichen Dörfern sind die Häuser meistens oder ganz aus Stein, und in den westlichen hauptsächlich aus ungebrannten Ziegeln. Sie sind meistens mit Steinplatten, Roggenstroh oder selbsterzeugten Hohlziegeln gedeckt. Bei den Mohamedanern gibt es in der Regel ein Bad (Hamam). Jedes Haus hat seinen Hof mit Nebengebäuden zur Unterbringung der Feldprodukte und Haustiere.

Vor der Einnahme durch die Römer waren auf dem Gebiete des Debar-Feldes jedenfalls Teile der ilyrischen Penesten angesiedelt. Seit die Südslawen auf die Balkanhalbinsel kamen, war das Feld unter der Herr-

schaft verschiedener Völker. Im IX Jahrhundert scheint es unter den Bulgaren gewesen zu sein, und im X kommt es unter die Mazedonier des Samuil. Im XI Jahrhundert wurde es in das byzantinische Reich einbezogen In den ersten Jahren des XII Jahrhunderts eroberten es die Normannen und ihnen nehmen es die byzantinischen Griechen ab. Seit 1283 bis zur türkischen Invasion ist es unter den Serben. Eine Zeitlang hielt es Đurđe Kastriotić-Skenderbeg. Von dieser Zeit an beginnt das Debar-Feld nach und nach unter den Einfluss der Albanesen und der albanisierten mazedonischen Slawen zu kommen, welche die ortodoxen mazedonischen Slawen oder Mazedonier im Felde verdrängen. Heute gibt es in den Dörfern des Debar-Feldes weniger ortodoxe Mazedonier als mohamedanische Albanesen oder albanisierte Mazedonier und ganz wenige albanisierte Zigeuner. Die Mazedonier haben 25 Sippen mit 68 Haushalten (Häusern) oder 485 Einwohner (250 Männer und 235 Frauen), die Albanesen 70 Sippen mit 233 Haushalten oder 1590 Einwohner (853 Männer und 737 Frauen), und die Zigeuner 1 Sippe mit 2 Häusern oder 9 Einwohnern (5 Männer und 4 Frauen). Die Mazedonier haben 10 alteingesessene Sippen mit 33 Häusern und die Albanesen (jedenfalls albanisierte Mazedonier) 4 Sippen mit 5 Häusern, während die anderen albanesischen Sippen, durchwegs Zusiedler, meistens aus den Gebieten, welche zu Albanien gehören oder später von den Albanesen eingenommen wurden. Die Mazedonier flohen vor dem albanesischen Druck und die Albanesen oder albanisierten Mazedonier kamen an die verlassenen Orte der ortodoxen Mazedonier. Beinahe alle Vorfahren der heutigen albanesischen Sippen waren bis zu den zwanziger oder dreissiger Jahren des XIX Jahrhunderts Christen, welche unter dem Einfluss der Türken und bevorzugten mohamedanischen Albanesen, zuerst zum Islam übergingen und dan sich auch albanisierten, worüber bei vielen heutigen albanesischen Familien eine lebendige Überlieferung besteht. Es scheint, dass auf diese Weise auch alle vier alteingesessenen Sippen, welche sich für Albanesen ausgeben, albanisiert worden sind. Wegen des unaufhörlichen albanesischen Druckes sind viele mazedonische Sippen mit einer grossen Familienanzahl (mehr als 11 ganze Sippen mit 33 Häusern und 64 abgesonderten Haushalten) aus ihrer Heimat ausgesiedelt und hören nicht auf dieselbe zu verlassen, nachdem zuerst nur reifere Männer ausserhalb des Landes in die Arbeit gingen. Albanesische Aussiedler gibt es nur wenige (35 Haushalten), und ihre Abwanderung geschieht nicht aus denselben Gründen wie bei den Mazedoniern.

Alle drei Volksgruppen im Debar-Felde befassen sich mit verschiedenen wirtschaftlichen Zweigen. Die Mazedonier (sogenannte „Poljani") sind hauptsächlich Wanderarbeiter („Pečalbari" oder „Gurbečiji", d. h. Arbeiter ausser ihrer Heimat), grösstenteils Maurer. Die Albanesen waren und blieben Feldarbeiter und nur ein kleiner Teil von ihnen ging früher zu den Sommerfeldarbeiten ausserhalb ihres Dorfes oder sie betrieben das Frachtfuhrmannsgewerbe (sie transportierten die Waren auf Pferden).

*

In einem anderen Sonderteil der Abhandlung über das Debar-Feld sind alle Dörfer beschrieben. Für jede Ansiedlung gibt es Angaben über Namen, Dorfgrenzen und Ackergehege, über die natürlichen Lebens- und Arbeitsbedingungen, über die Teilung der Dörfer und die Sehenswürdigkeiten in ihnen, über die Häuser, die Zahl und Herkunft der Sippen, der Familien und Bevölkerung und über die bekannten Aussiedler.

Vojnik
Krćišta
Alaj-Begija
Majtara
Klobučišta
Čelov Trap
Rešane
Rešan
Blato
Baništa
Hame
Spas
Šulan
Taraneš
Selokući
Buševska Reka
Krivci
Jezolija
Pijanec
Elevci
Malar-Elevci
Grad-Elevci
Gorica
DRIM
DEBAR
Konari
Čenanica
Vlaovci
Sušica
Rajčica
Radovci
672
Bomovo
Udovo
RADIKA
Vičišta
Trnanik
Spilski Most
653
500
571
Ž U P A
Prirodna granica Polja
M.500 0 1 2км.
Granica seoskih područja

САДРЖИНА

ПОЉЕ ДЕБАРСКО

Опћи део

Страна

Име предела 123

Положај предела 123

Облик и састав земљишта 124

Поднебље 125

Воде 126

Биљни и животињски свет 127

Саобраћајне везе и пренос терета 128

Имена насеља, места и вода 129

Трагови старијих насеља 131

Прошлост и етничке прилике 133
(Стари век, 133; Време од доласка Словена до турске најезде, 133; Однос с Арбанасима, 134)

Данашња насеља 136
(Постанак и старост, 136; Положај села̄, 137; Тип села̂, 138)

Кућа, двор и окућница; зграде изван села̄ 139
(Старе куће, 139; Данашње куће, 139)

Становништво 144
(Састав и број, 144; Старинци, 145; Досељеници, 145; Узроци досељавању, 146; Време досељавања, 146; Исељавање, 146; Узроци исељавању, 148)

Привреда 148

Посебни део

Опис села 154
(1) Рајчица, 154; (2) Елевци, 158; (3) Кривци, 159; (4) Хаме, 162; (5) Баништа, 164; (6) Спас, 167; (7) Селокући, 169; (8) Конари, 172; (9) Сушица, 174; (10) Бомово, 174; (11) Трнаник, 176

Извори и напомене 177

Das Debar-Feld (Zusammenfassung) 183

Карта Поља дебарског: између . . . . 184—185

Д. КОЦО

ОКОЛУ ДАТИРАЊЕТО НА ЦРКВАТА КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА ВО ОХРИД

Црквата Константин и Елена во Охрид, која со својата архитектура припаѓа на еден особен тип еднокорабни цркви, и покрај тоа што го привлекла вниманието на доста наши и странски учени, до денес не е сигурно датирана, нити целосно проучена. Учените што се занимавале со нејзиното датирање ја поставуваат од XI век до втората половина на XIV век.[1] Ова различно датирање покажува дека таа и понатаму треба да се проучува. Потпишаниот, којшто смета дека, како во цела Македонија, така и во Охрид, има многу цркви за кои со сигурност не може да се каже кога се подигнати, а поради тоа нити да се направи некој сериозен заклучок односно местото што го заземаат во развитокот на нашата средновековна уметност, со оглед на неговите проучувања на теренот, којшто му позволуваат да се користат, освен досегашните, и некои нови податоци за датирањето на црквата Константин и Елена во Охрид, си постави задача да го разгледа проблемот околу нејзиното датирање.

---

[1]) Андреј Протич ја смета од XI в. (A. Protič, L'architecture religieuse bulgare, Sofia, 1924, p. 26); Б. Филов од XI—XIV в. (B. Filov, Geschichte der altbulgarischen Kunst, Berlin und Leipzig, 1932, s. 54 — Die Kirche der hl. Konstantin und Helena und die alte Marienkirche — die nicht genauer zu datiren sind, aber jedenfalls aus der Zeit zwischen dem 11. und dem 14. Jahrhundert stammen); Ѓ. Бошковиќ од првата половина на XIV в. (Ђ. Бошковић, Рад на прокрчавању и конзервирању средњевековних споменика во Годишњак Срп. Кр. Акад. Београд, 1934, стр, 305 — Црква св. Константина и Јелене изгледа како по својој конструкцији, тако и по своме живопису, да потиче из прве половине 14-ог века); В. Р. Петковиќ од XIV в. (В. Р. Петковић, Преглед црквених споменика . . . ., Београд, 1950, стр. 235 — Живопис може бити из XIV века). И мислењата на останалите учени се блиски или идентични со претходните (види: М. Злоковић, Старе цркве у областима Преспе и Охрида, Старинар, књ. III. Београд, 1925, трећа серија, стр. 128—130; В. Иванова, Стари църкви и монастири въ българ. земи (IV—XII), стр. 526 во Годишникъ на Нар. музей, за 1922—1925 г. София 1926; Н. Мавродиновъ, Еднокораб. и кръстов . . . . София, 1931).

Со проучувањето на црквата Константин и Елена во Охрид најмногу се занимавала М. Ќ. Љубинковиќ, која во својата статија: Црква Константина и Јелене у Охриду, Датум постанка и ктитори цркве, Старинар, Нова Серија, II, Београд 1951, ги изнесе разултатите од своите проучувања. Придонес за проучувањето на оваа црква претставува и статијата на М. Марковиќ: Грчки натпис са цркве Константина и Јелене у Охриду, Старинар, Нова Серија, II, Београд 1951, во која атворот ја запозна јавноста со натписот, што според него претставувал извод од ктиторската повелја. Статијата на М. Д. Петрушевски: Белешки за натписот од црквата Константин и Елена, Жива Антика, год. II, том 2, 1952, со којашто се исправија некои грешки во транскрипцијата и читањето на споменатиот натпис, направени од страна на М. Марковиќ, а едновремено се укажа и на некои неточни заклучоци во споменатата статија на М. Ќ. Љубинковиќ, исто така претставува придонес по однос на датирањето на црквата Константин и Елена во Охрид.

М. Ќ. Љубинковиќ како значајно за датирањето на оваа црква го смета тоа што во натписот се споменуваат црквата св. Јован Богослов во Канео и имотот на јереј Стефан. Врз основа на претпоставката дека црквата св. Јован Богослов во Канео е од XIII век. (иако има и мислења дека е од XIV век)[2] таа заклучава дека тоа би бил „први ante quem non постанка цркве Константина и Јелене"[3].

Според М. Ќ. Љубинковиќ црквата поточно би можела да се датира врз основа на едно нејзино лозје што се „граничи са истока попом Стефаном а са запада Манастиром Богородице Одигитрије"[4]. Од последното М. Ќ. Љубинковиќ заклучува дека јереј Стефан (кого го идентифицира со јереј Стефан од натписот во црквата Стар св. Климент во Охрид од 1378 год.) што се „налази недалеко, управо источно од цркве Константина и Јелене, а у попису имања јереј Стефан се помиње као њен источни сусед"[5], својата црква ја подигнал секако на својот имот и „према томе јеромонах Партеније (ктиторот на црквата Константин и Елена — Д. К.) и јереј Стефан били су савременици"[6]. Во недостаток на прецизни податоци, според М. Ќ. Љубинковиќ, можело да се каже дека црквата Константин и Елена била ѕидана околу 1378 год.[7] односно околу годината кога е подигната црквата Стар св. Климент во Охрид. Ова датирање, според нејзините разбирања, би одговарало како на веќе констан-

[2]) B. Filov, op. cit. s. 61.
[3]) М. Ђ. Љубинковић, op. cit. стр. 176.
[4]) Ibid.
[5]) М. Ђ. Љубинковић, op. cit. стр. 177.
[6]) Ibid.
[7]) Ibid.

тираниот факт дека архитектурата на Константин и Елена во Охрид најмногу одговара на архитектурата од црквата на Метеорскиот манастир Сретење (1366 год.), така и на разбирањето на ктиторската композиција и стилот на самите ликови[8].

Се поставува прашање, врз основа на податоците што ни ги дава натписот, заедно со архитектурата и живописот на црквата, дали навистина можат да се направат оние заклучоци што ни ги дава М. Ќ. Љубинковиќ. Во врска со предното потребно е веднаш да се одбележи дека натписот, односно оној дел од натписот во кој се зборува за имотот од Константин и Елена, М. Ќ. Љубинковиќ го разбрала неправилно. Таа, како и М. Марковиќ, не разбрала дека во натписот имињата на личностите или манастирите, односно црквите, се споменуваат како сопственици на оние ниви и лозја, односно имоти, со коишто се граничеле нивите, односно лозјата од Константин и Елена, што се наоѓале надвор од градот. Поради предната грешка целата концепција околу датирањето на црквата кај М. Ќ. Љубинковиќ ја губи реалната основа. Таа не разбрала дека во Пешчани (а не во Доци, како што погрешно стои кај М. Марковиќ, кого, со право, Петрушевски го коригира) јереј Стефан (како и Богородица Одигитрија) со својот имот се граничел со лозјето од Константин и Елена[9] и нејзината претпоставка дека „своју цркву јереј Стефан дигао је свакако на свом имању“, и кога би одговарала на вистината (а за тоа нема апсолутно никаде податоци) ние би требало црквата на јереј Стефан да ја бараме во Пешчани (или во Лакочереј каде, според натписот, јереј Стефан имал исто така имот) а не во Охрид, како што смета М. Ќ. Љубинковиќ. Од предното излегува дека, ако правилно се разбере натписот, невозможно е да се мисли дека јереј Стефан, што ја подигнал 1378 год. црквата Стар св. Климент во Охрид, може да се идентифицира со јереј Стефан од натписот во Константин и Елена, односно да се каже дека „јеромонах Партеније и јереј Стефан били су савременици“.

Дека натписот навистина треба да се разбере така како што ние го разбираме се гледа од секој ред на натписот. Во натписот стои дека лозјето на Константин и Елена во

---

[8]) Ibid.

[9]) М. Марковиќ (op. cit. стр. 191) и М. Д. Петрушевски (op. cit. стр. 277) исто така немаат разлог да мислат дека Одигитрија била манастир во Доци, односно во Пешчани. Неразбирливо е зошто на истата страница М. Марковиќ претполага „можда неки од 5 Богородичиних манастира Охрида и околине“ кога веќе Богородица Одигитрија ја локализира во Доци (односно Пешчани). Каде се наоѓала Богородица Одигитрија од натписот не може да се разбере и неможе да се каже, како што стои каде Петрушевски, дека тоа е старата црква на Богородица од Пешчани (стр. 277).

Пешчани било од исток покрај јереј Стефан (односно покрај имотот на јереј Стефан — Д. К.), а од запад покрај Одигитрија (односно покрај имотот на Одигитрија); лозјето во Чекошчина[10] било од исток покрај Пантапе (односно покрај имотот од Пантапе), а од запад покрај ќерката Кучкарова (односно покрај имотот на ќерката Кучкарова); запустеното лозје во Трново (Трно)[11] било од исток до Фапие (односно до имотот од Фапие), а од запад до патот; бавчата во Велгошчи[12] била од исток покрај патот, а од запад покрај Николица (односно покрај имотот од Николица)[13] и јереј Тодор (односно покрај имотот од јереј Тодор), а од север покрај синовите на Чаушот (односно покрај имотот од синовите на Чаушот)[14]; нивата (од два загони) во Паракастро[15] од исток била покрај патот, а од запад покрај Перивлепта (односно покрај имотот од Перивлепта); нивата под Лескоец била од исток покрај Јован Богослов Канео (односно покрај имотот од Јован Богослов Канео — црква што се наоѓа во самиот Охрид а не „под Лескоец")[16], а од запад до патот итн.[17]

Според нашето мислење од предното е јасно дека оној дел од натписот во којшто се зборува за имотот од Константин и Елена (за нивите, лозјата и бавчата) целиот се однесува за места, односно имоти, што се наоѓале надвор од Охрид, така што личностите и манастирите, што се споменуваат во натписот како соседи на имотот од Константин

[10]) Локалитет близу до св. Размо, прочуен по своите лозја.

[11]) Локалитет близу до Чекошчина.

[12]) Велгошчи е село недалеку од Охрид. Бавчите се наоѓаат под селото, но и денес се вели за бавча што се наоѓа под Велгошчи: Имам бавча во Велгошчи, а не под Велгошчи.

[13]) Во стари записи се споменуваат мажи со име Николица (види Летопис Матице српске, књ. 233, Н. Сад, стр. 79).

[14]) Според читањето на М. Д. Петрушевски, op. cit. стр. 278.

[15]) Локалитет надвор од градот, секако денешното Поткале, односно Заткале.

[16]) Во врска со св. Јован Канео М. Марковиќ одбележува дека споменатото село Лескоец „не одговара дан. селу Лескоец, јер ако се њива налази ниже Лесковца не може му Канео бити ни близу ни са истока" (op. cit. стр. 191). Понатаму М. Марковиќ дава една претпоставка дека можел манастирот св. Јован Богослов што се наоѓал кај Велгошчи (споменат во натписот но не како што го разбрал М. Марковиќ дека се наоѓал кај Велгошчи, туку дека имал имот во Велгошчи) да е идентичен со манастирот св. Јован Канео и заклучува дека „или постоје 2 Канеа, или се писар забунио па додао у III. 24 τοῦ Κανβοῦ према познатијем ман., или се у III. 23 не мисли на сам манастир него на неко имање које припада ман. св. Јована Каневског, а које се налазило код Лесковца (?)." Според него „питање остаје отворено" (op. cit. стр. 191). Всушност М. Марковиќ, поради тоа што не го разбрал натписот, бил принуден да ги прави горните претпоставки, односно да го остави прашањето нерешено.

[17]) И локалитетот Локва, што се споменува во овој натпис, се наоѓал надвор од градот, односно над Велестово, кај Асанѓура.

и Елена, се споменати само како сопственици на оние имоти со коишто се граничеле лозјата, односно нивите и бавчата од Константин и Елена и во никој случај тие не треба да се разберат како буквални соседи на имотот од Константин и Елена.

М. Д. Петрушевски во споменатата статија одбележа дека натписот од црквата Константин и Елена претставува важен документ за датирањето на црквата. Неговото мислење е точно. Пред сè, значајни се имињата што се споменуваат во натпитот како: јеромонах Партение, Никола Мамин, јереј Стефан и др., а особено тоа дека бавчата од Константин и Елена во Велгошчи од север била покрај синовите од Чаушот.[18] М. Д. Петрушевски со право одбележува дека Никола Мамин може со поголема сигурност, поради прекарот Мамин којшто, можеби, укажува на некоја роднинска врска, да се поврзе со оној Мамин што се споменува во Душановата повеља дадена на манастирот Трескаец, но, за сожаление, како за јеромонах Партение и јереј Стефан, така и за Никола Мамин не можеме да приведеме други податоци. Во врска со прекарот „чауш“ може да се одбележи дека, според М. Д. Петрушевски, овој прекар можел да дојде од турскиот јазик,[19] „значи веќе од едно време, како што одбележува М. Д. Петрушевски, кога во западна Македонија имало Турци.“[20] Овој податок за нас е од особено значење. Со него се поткрепува една наша констатација до која сме дошле 1952 год. по проучувањето на црквите во Охридско, имено, дека црквите Константин и Елена во Охрид,[21] (сл. 1) св. Вознесение во с. Лескоец[22] и св. Ѓорѓи во с. Годивје (сл. 2) се од турскиот период. До оваа констатација можеше да се дојде особено по проучувањето на црквата св. Ѓорѓи во с. Годивје, чии фрески, судејќи по општата концепција на иконографијата, по сти-

[18]) М. Д. Петрушевски, op. cit. стр. 278.

[19]) Ibid, стр. 277.

[20]) Ibid. М. Марковиќ не се искажува од кој период е натписот, но по тоа што во врска со прекарот чауш вели „иако још нема Турака“ (op. cit. стр. 191) го смета од пред доаѓањето на Турците.

[21]) М. К. Љубинковиќ, откако одбележа дека досега никој не се занимавал со живописот од Константин и Елена, вели дека тоа што се гледа од овој живопис „рђавог је квалитета, дело несамосталног ученика тако да је први утисак да је у питању слабији живопис XVI в.“. Тогаш кога ќе се исчисти од чадот, според неа, „моћи ће се установити дали је ретуширан, али је већ сигурно да је основом бар из XIV в, јер се јасно види како је живописац сликајући цркву имао доста посла да накнадно смести и ктиторску композицију и натпис са поменом ктитора и велики попис имања“ (op. cit. стр. 175).

[22]) Р. Љубинковиќ за сликарот од црквата Вознесение во Лескоец вели: „Он је понекад и уметник, мада у целини његово сликарство нема креативне непосредности“. (Р. Љубинковић, Црква св. Вознесења у селу Лесковецу код Охрида, Старинар, Нова серија, II, стр. 215)

лот, колоритот и техничката обработка, се, несомнено, ако не исти, а тоа блиски до фреските од Лескоец и Константин и Елена во Охрид (сл. 3, 4 и 5). Во фреските од Годивје

Сл. 1 — Црквата Константин и Елена — јужна фасада.

Сл 2 — Црквата св. Ѓорѓи во с. Годивје — Охридско. Од западната страна дозиданата црква е нова.

Сл. 3. Крштение — фреска од црквата св. Ѓорѓи во с. Год„вје.

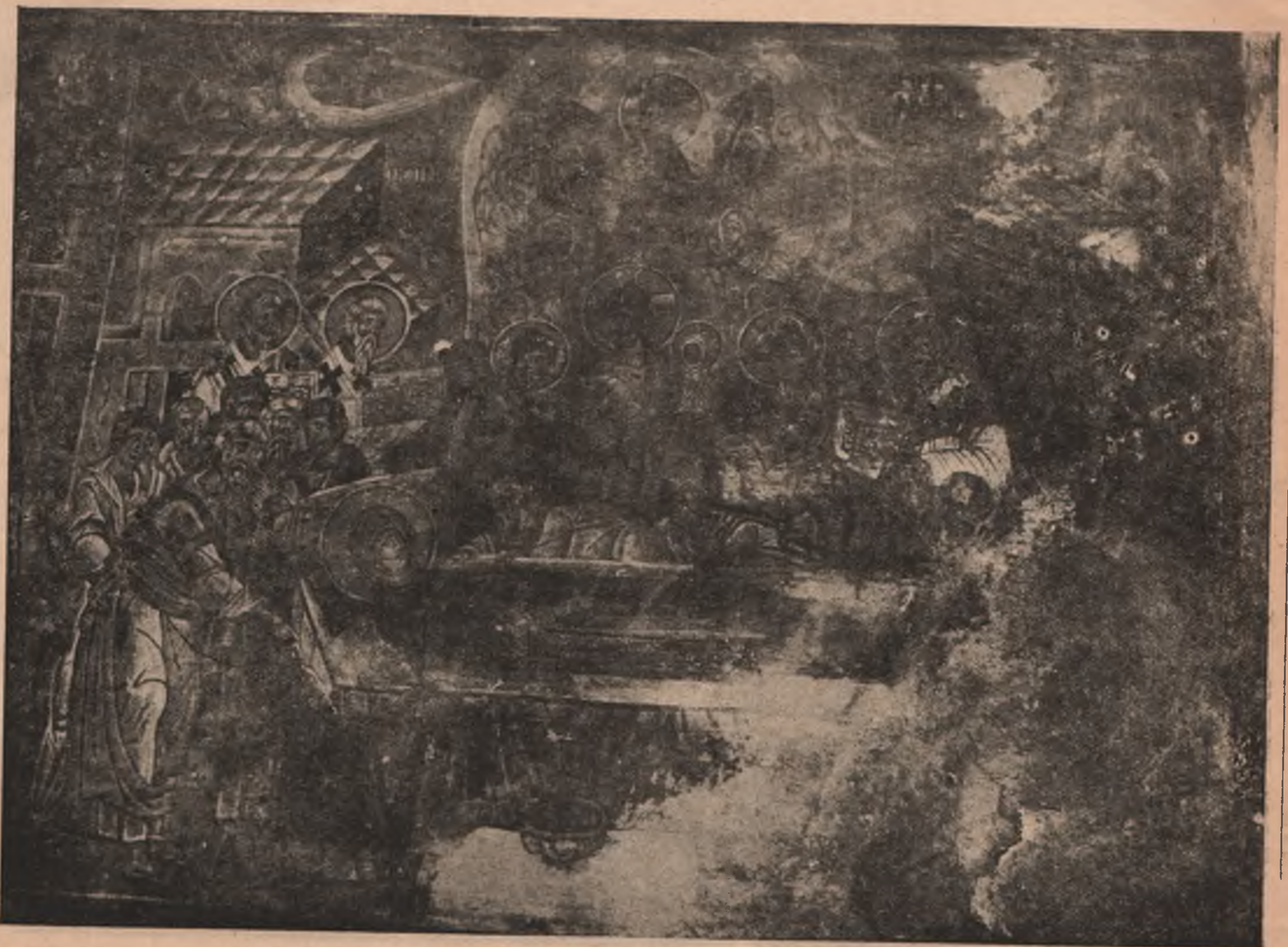

Сл. 4. — Успение — фреска од црквата Константин и Елена во Охрид.

Сл. 5. — Св. Евтимие и св. Антоние — фреска од црквата Константин и Елена во Охрид.

навистина има нешто од живописот од XIV век, но тоа што паѓа в очи не се одликите на живописот од XIV век, туку оние елементи што се карактерни за XV век и тоа, пред се, постепеното губење, преку шаблонизирање, на битните одлики на живописот од XIV век, прикриено со потенцирана употреба на топли тонови, особено на цинобер во лицата, и изведено од зографи со недоволно или ограничено настојување за создавање на високи уметнички творби. (сл. 6) Сигнатурите во оваа црква се грчки и словенски. По словенските сигнатури (на пр. сти климнь) исто така се гледа дека оваа црква е од турскиот период.

Нашата констатација дека фреските во Константин и Елена се од турскиот период, односно од XV век, може да се потврди и со фактот дека начинот на ѕидањето на црквата во Годивје (која е од оној период од којшто се и фреските) е идентичен со ѕидањето на црквата Константин и Елена во Охрид, а архитектурниот тип кај двете цркви е ист (сл, 1 и 7). Навистина архитектурниот тип на овие цркви не е создаден през турскиот период, бидејќи, како што, по Ѓ. Бошковиќ, одбележа и М. К. Љубинковиќ, овој тип го наоѓаме и во XIV век кај црквата на метеорскиот манастир Сретење (од 1366 год),[23] и кај црквата Богородица Болница во Охрид, во којашто констатиравме три слоја фрески, од кои најмладиот е од првата половина на XIX век, изработен заедно со иконостасот (малтерот на којшто се овие фрески е поставен по изградувањето на конструкцијата на сегашниот иконостас), средниот веројатно од XVI—XVII век, а најстариот, судејќи по стилот на една сочувана глава, а и по начинот на ѕидањето на црквата, секако од XIV век. Веродостојноста и логичноста на едно вакво мислење ја поткрепува и познатиот факт дека во првата половина на XV век во Охридско се подигнати или обновени доста цркви, навистина скромни, но со живопис изработен во извесна смисла во духот на живописот од XIV век.[24] Од XV век се, како што одбележува, врз основа на стилот и по кости-

---

23) М. Ђ. Љубинковић, op. cit. стр. 177.

24) Св. Илија во с. Елшани (Ив. Снѣгаровъ, Истор. на Охр. арх., II, стр. 265), св. Вознесење во с. Лескоец (по Р. Љубинковиќ, од 1426; Р. Љубинковић, op. cit. стр. 215), црквите во селата Горни Косел и Велестово. Црквата св. Богородица во Велестово, според словенскиот натпис на северн: от ѕид, ја подигнале: Мегас Дукас и поп Георѓи и Станцо и брат му Михо и Ранко Добрилов и Дабац и Петко. Таа е мала еднокорабна црква. През овој период во Македонија условите биле такви што било возможно дури да се вратат некои културни дејци, како што е случај со зограф Макарие, братот на митрополит Јован, коишто по доаѓањето на Турците ја напуштиле Македонија (Петар Миљковиќ — Пепек, Значајот на натписите од иконата Богородица Пелагонитиса од манастирот Зрзе за делатноста на Макарие зограф, читан пред колективот на Арх. музеј, Скопје).

Сл. 6. — Детал од композицијата Лазарево воскресение — фреска од црквата св. Ѓорѓи во с. Годивје.

Сл. 7. — Црквата св. Ѓорѓи во с. Годивје фотографирана од југоисточната страна.

мите, и М. Ќ. Љубинковиќ (само не од првата, туку од втората половина) и фреските на надворешната страна од јужниот ѕид на Константин и Елена.[25]

Овогодишните наши дополнителни проучувања на спомenатите цркви наполно ја потврдија нашата претпоставка. Во црквата Константин и Елена ние успеавме да го откриеме и оној дел од натписот над јужната врата којшто ни ја дава годината за ѕидањето и живопишувањето на црквата. Според натписот црквата е подигната 1477 год. (+ЄПЄТ҃Ϛ҃ЛП҃Є), (сл. 8). Натписот се наоѓа на првата колона и тоа во средината на оној дел што го зафаќа просторот од последниот ред на натписот во оваа колона до неговата долна ивица. Новооткриениот натпис не може лесно да се забележи, бидејќи е испишан со многу потенки букви од останатиот дел на натписот. Ние можевме да го пронајдеме овој натпис благодарејќи на тоа што просторот којшто досега се сметаше дека е без натпис, според нас, бараше свое објаснение. По откривањето на натписот дојдовме и до објаснението. Натписот е, како што е познато, даден во три колони. Просторот од втората и третата колона целосно е искористен, а од првата, што е нелогично, долниот дел на којшто би можеле да се испишат неколку редови, не е земен предвид, односно не е искористен (сл. 9). Во врска со предното го даваме следното објаснение: Кога уметникот, пишувајќи го натписот, се приближувал кон крајот на првата колона, тој си претположил дека останатиот дел на текстот ќе може да се испише во втората и третата колона до ивицата од последниот испишан ред од првата колона. Но просторот и големината на буквите не позволиле да се реализира неговото претположение и тој бил принуден да го испише текстот на втората и третата колона до долната ивица на просторот за натпис. И бидејќи во третата колона немало место да се испише и годината, уметникот истата ја напишал, само со многу потенки букви[26], во средината на неискористениот дел од првата колона.

Врз основа на изложеното сметам треба да се заклучи дека црквата Константин и Елена во Охрид е првата црква во Охрид за која сигурно знаеме дека е подигната (или од темели обновена) през турскиот период, односно 1477 год.[27]

---

[25]) М. Ђ. Љубинковић, op. cit. стр. 183.

[26]) Со потенки букви испишана е годината и на еден натпис во Костур од 1338 г. (сл. 8-а) С. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΙΣ, ΚΑΣΤΟΡΙΑ, Ι, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1953, ΠΙΝ. 99 Β.

[27]) Нејзиниот ктитор, јеромонах Партение, великиот духовник во Охрид, секако бил во многу подобри односи со Турците (ако не и соработник) од другите духовни лица што живееле во овој град кога можел да подигне црква во самиот Охрид, нарочно по интернирањето на охридскиот архиепископ Доротеј и извесен број болјари.

Сл. 8. — Новооткриениот натпис во црквата Константин и Елена во Охрид.

Фактот пак што оваа црква по својот архитектурен тип претставува преод од еднокорабна кон крстообразна црква, според нас, може да се објасни, од една страна, како архаична форма задржана и през турскиот период, а од друга, секако поубедлива, како одраз на релативно ограничените услови за подигање на позначителни куполни цркви, услови, коишто во XV век се логични и разбирливи. На крајот може да се одбележи дека сите споменати цркви, подигнати во текот на XV век во околината на Охрид, повеќе или помалку ги имаат димензиите и техничката обработка на Константин и Елена во Охрид.

Сл. 8-а — Натпис во црквата св. Стефан во Костур од 1338 г.

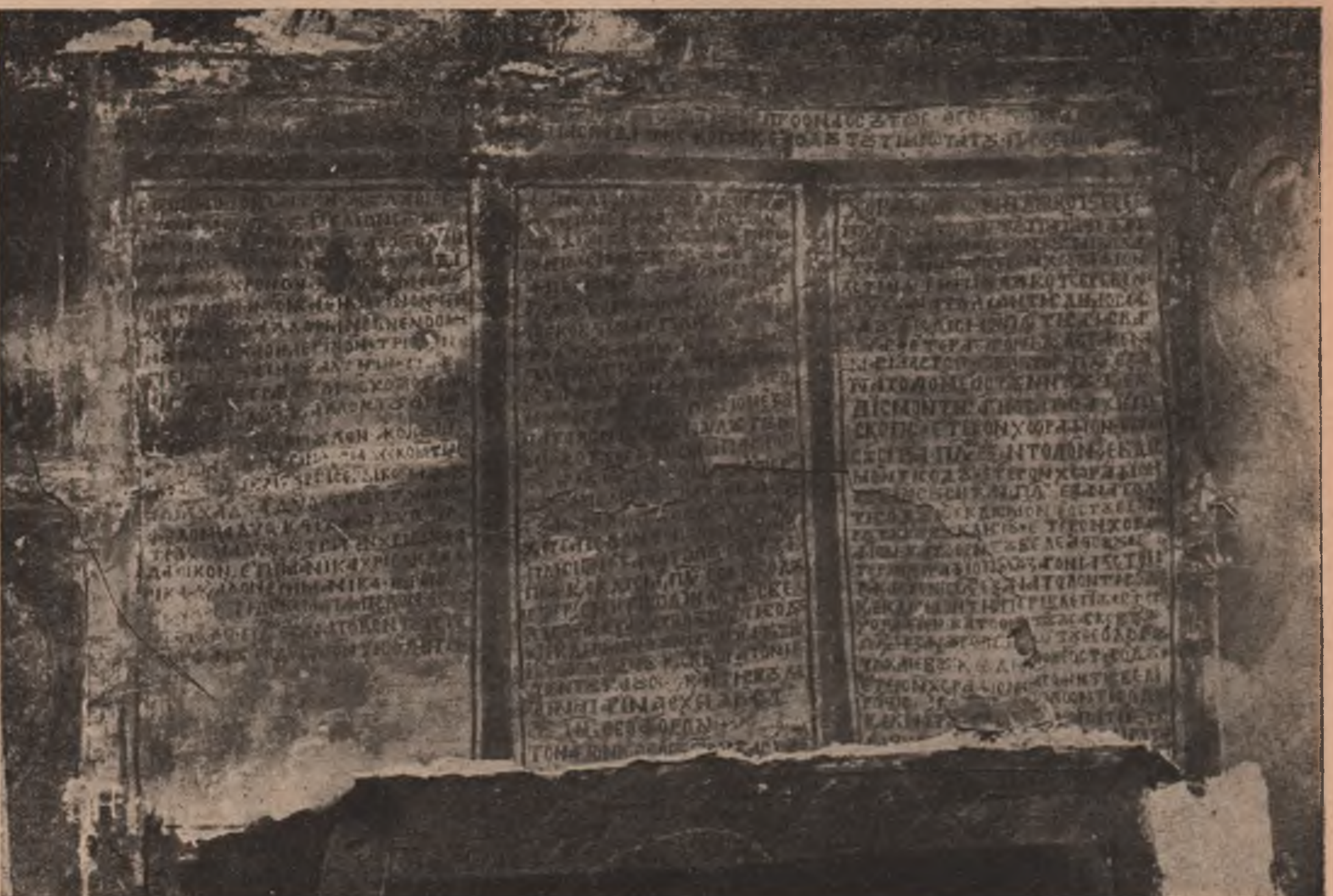

Сл. 9. — Цельот натпис од црквата Константин и Елена.

Dimče Koco

SUR LA DATE DE CONSTRUCTION DE L'ÉGLISE DE SAINTS CONSTANTIN ET HÉLÈNE D'OHRID

RÉZUMÉ

L'église de Saints Constantin et Hélène d'Ohrid, en tant que type architectural représentant la transition de l'église à une nef à l'église en forme de croix, a attiré l'attention du monde savant du pays et de l'étranger. Nombreuses sont les opinions su la date de sa construction qui la situent entre le XI-e et la deuxième moitié du XIV-e siècle D. Koco, grâce à ses investigations poursuivies sur les églises d'Ohrid et de ses environs (surtout sur l'église de Saint-Georges dans le village de Godivje, dont l'architecture est identique à celle de Constantin et Hélène d'Ohrid), estime que l'église de Constantin et Hélène date de la période turque, c'est-à-dire de la deuxième moitié du XV-e siècle. D. Koco fonde son opinion sur le suivant: 1e L'opinion de M. C. Ljubinković (qui se préoccupait spécialement de la question concernant le temps de la construction de cette église) que l'église de Constantin et Hélène date de la deuxième moitié du XIV-e siècle est fondée sur de fausses raisons, car la vigne appartenant à Constantin et Hélène qu'on mentionne dans l'inscription de Constantin et Hélène et dont le voisin de côté de l'est était le jéreï Stefan, ne se trouvait pas à Ohrid, mais à Peščani environ 13 km. d'Ohrid). Par conséquent, M. C. Ljubinković ne saurait pas estimer que l'ancienne église de Saint Clement à Ohrid (qui se trouve près de Saint — Nicolas Bolnički) fut fondée par ledit iéreï Stefan dans son domaine, car il est question du domaine de Peščani, et non pas de celui d'Ohrid Donc on n'en pourrait pas conclure que le fondateur de Constantin et Hélène, le iéromonach Partenié, était contemporain à ce iéreï Stefan qui est mentionné dans l'nscription de l'ancienne église de Saint-Clement d'Ohrid qui date de 1378. 2e Dans l'inscription sont mentionnés, selon la lectur qu'en a faite le professeur M. D. Petruševski, les fils du tchaouch comme voisins d'un donaine de Constantin et Hélène. Cependant, à Ohrid il y avait des tchaouchs seulement après l'arivée des Turcs et non pas plus tôt. 3e Il y a une ressemblance de style considérable entre la peinture de l'église de Saints Constantin et Hélène et celle de Saint-Georges du village de Godivje. Puisque la peinture de Saint-Georges a presque toutes les caractéristiques de la peinture du XV-e siècle, nous pouvons la considérer datant de la période turque. 4e L'inscription découverte par D. Koco sur la première colonne de l'nscription dans l'église de Constantin et Hélène (fig. 8) donne l'année 1477, ce qui confirme indubitablement que l'église de Constantin et Hélène est construite pendant la période turque.

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје
Историско-филолошки оддел, книга 7, 1954

Тираж 1000 примероци

Печатено во печатницата при Филозофскиот факултет во Скопје
Излезе од печат во месец ноември 1955.